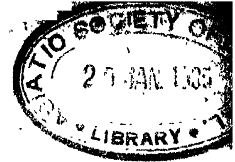
DAS GOPATHA BRĀHMAṆA

DAS GOPATHA BRĀHMAṆA

HERAUSGEGEBEN

VON

Dr. DIEUKE GAASTRA.

BUCHHANDLUNG UND DRUCKEREI
VORMALS E. J. BRILL, LEIDEN.
1919.

VORREDE.

Das Gopatha Brāhmaṇa ist 1872 in der Bibliotheca Indica von Rājendralāla Mitra und Harachandra Vidyābhūṣaṇa herausgegeben worden.

In seinem Vorwort sagt Rājendralāla, dass er mit der Ausgabe nicht glücklich gewesen sei. Er wurde in seinen Erwartungen, dass er einen Kommentar finden würde, getäuscht, und mehrere Stücke wurden veröffentlicht, ohne dass die beiden Herausgeber mit einander darüber zu Rate gegangen wären. Harachandra Vidyābhūṣaṇa starb schon bald und sein Manuskript war nach seinem Tode nicht zugänglich. Damit kann man aber nicht gänzlich die Unachtsamkeit in der Bearbeitung des Textes entschuldigen.

Schon Böhtlingk bewies in seiner „Probe einer Kritik des Gopathabrāhmaṇa" (B. K. S. G. W. April 1896), auf welch ungenaue und wenig kritische Weise dieser Text herausgegeben worden ist. Er wimmelt von Druckfehlern, die Sandhiregeln werden gewaltig vernachlässigt. Von dem Inhalt haben die Herausgeber sich offenbar wenig Rechenschaft gegeben, denn die richtige Lesart findet man manchmal in den Noten, siehe z. B. S. 7, Bem. 1; Seite 11, Bem. 3; Seite 15, Bem. 3 und 4; Seite 17, Bem. 2; u. s. w.; auch hat man die Wörter oft falsch getrennt.

Im Gop. Br. I 3. 22 (fin.) kommen ein paar fehlerhafte Lesungen vor. S. 59 Z. 3 v. u. *yajñaviskandham* statt *yajñaviṣkandham*; und *ayātyeti* statt *apātyeti*; während in I 1. 15, wo dasselbe behandelt wird, die richtige Lesart steht.

Das grösste Beispiel der Ungenauigkeit ist gewiss wohl die

Tatsache, dass die beiden letzten Zeilen auf Seite 62 nicht dahingehören, sondern unten auf Seite 64, und Zeile 4 v.o. auf Seite 126 drei Zeilen früher gelesen werden muss.

In ihrem Vorwort geben die Herausgeber eine Übersetzung des ersten Prapāṭhaka "with the omission only of such eulogistic and explanatory passages as break the thread of the narrative". Die Übersetzung ist nachlässig und manchmal zeigen die Herausgeber, dass sie den Urtext nicht verstanden haben. Auch ist manchmal die Übersetzung dem Inhalte nach korrekt, aber dann haben sie sich nicht die Mühe gegeben den Text mit demselben in Übereinstimmung zu bringen.

Das war der Anlass zu meinem Versuch eine neue kritische Ausgabe des Gop. Br. zustande zu bringen.

Die neue Ausgabe des Gopatha Brāhmaṇa kann bei weitem kein Muster genannt werden, und viele werden sich in ihren Erwartungen getäuscht sehen. Wenn auch Böhtlingk in seiner „Probe einer Kritik des Gopathabrāhmaṇa" hofft, dass eine neue, kritische Ausgabe viele Schwierigkeiten aus dem Wege schaffen werde, dennoch kann die Hoffnung nicht erfüllt werden. Es bleiben viele, sehr viele Schwierigkeiten übrig. Aber, da in den letzten vierzig Jahren so viele Texte neu herausgegeben worden sind und dadurch die Hilfsmittel einen Text zusammen zu stellen soviel gröszer geworden sind, habe ich meine Bedenken überwunden und gebe den Text heraus. Damit man eine gute Einsicht in die Atharvan-literatur bekomme, ist es allerdings nötig brauchbare Ausgaben zu haben; und ich hoffe, dass die Ausgabe an Brauchbarkeit gewonnen hat.

Er ist mir eine besondere Freude hier Herrn Prof. CALAND, den ich immer bereit fand mir behilflich zu sein und dessen Bemerkungen und Ergänzungen meinem Werke zu gute kamen, meinen Dank auszusprechen. Sehr weiss ich zu schätzen, dass er auch die Güte hatte, die Korrekturbogen zu lesen.

Den Haag 1919.

EINLEITUNG.

Die Handschriften.

Für die Ausgabe des Gop. Br. sind folgende Handschriften benutzt worden:

1) Hs. Coll. Haug 22, München (auf Seite 14 des Verzeichnisses der Orientalischen Hss.). Sie besteht aus 173 Blättern; der erste Teil enthält 81 Blätter in fünf Prapāṭhaka; der zweite Teil 92 Blätter in sechs Prapāṭhaka. Der erste Teil wird auf das Jahr 1653 zurückgeführt, der zweite Teil auf 1788 (vid. Catal. Codd. Mss. Bibl. Regiae Monac. Tom. I Pars 5. p. 75). Sie is vollständig und ziemlich gut von einer Hand geschrieben mit Ausnahme des sechsten Prapāṭhaka des zweiten Teiles. Mit gelber Farbe und roter Tinte sind wiederholt Veränderungen im Texte gemacht worden. Fortwährend hat man *i* in *ī* umgeändert, woraus man schliesst, dass der ursprüngliche Text in Grantha-Schrift geschrieben war. Ich fand nur ein Beispiel des Wechsels von *p* und *v*, n.l. II 6. 15 (S. 269 Z. 15) *ulpa* und *ulva.* Die ursprüngliche Lesung des Textes nenne ich A. pr. m.; die veränderte A. sec. m. Oft ist durch gelbe Farbe die erste Lesung unleserlich geworden, und findet man die zweite Lesung als Randbemerkung. Soweit es mir möglich war, habe ich die erste Lesung zu entziffern versucht. Hs. Burnell CLXXXIII hat oft dieselbe Lesung wie A. pr. m.; die Veränderungen in der Hs. Haug 22 gehen also wahrscheinlich auf ein älteres Datum zurück als die Hs. Burnell CLXXXIII.

2) Eine Hs. [B] befindet sich in Benares. Von dieser Hs. habe ich eine Kopie machen lassen. Natürlich ist es möglich, dass der Abschreiber Fehler machte. In der Kopie dieser Handschrift fehlen viele Silben; sogar kommen ab und zu einige Zeilen doppelt vor. Ist das nun der Fehler des Abschreibers, hat dieser nicht mit Akkuratesse gearbeitet, oder war diese Ungenauigkeit schon im ursprünglichen Texte? Die Hs. hat doch genutzt an Stellen, wo man in den andern Handschriften an der richtigen Lesung zweifelte. Die Hs. ist nicht vollständig, sie endet mit dem zweiten Kapitel des Uttarabhāga. Einige Eigentümlichkeiten kommen in der Schreibart vor ष्ट wird wiedergegeben durch ऋ; einige Mal durch ष्ट; न्न durch ṃnn; ओं durch ॐ oder ३०; ब durch व; ष्ण durch स्थ; ई einige Mal durch इ; स्थ durch स्ह; धा durch ध्य; श durch त्रा; oft findet man ein Komma, das gar keine Bedeutung hat; sehr oft ह्न statt ह्व; च und व werden oft verwechselt.

3) Hs. Burnell 237 [die alte Nummer 288] [C] ist nicht vollständig, sie enthält nur den Pūrvabhāga. Man führt sie auf das Jahr 1732 zurück. Sie ist sehr deutlich geschrieben, enthält 56 Blätter.

4) Hs. CLXXXIII (die alte Nummer 276) in Catal. of a Coll. of Skrt. Mss. bij A. C. Burnell. part I p. 58 [D], enthält den Uttarārdha. Sie ist eine Kopie einer Nāgarīhandschrift in der Tanjore Library; sie enthält 24 Blätter 29½ c.M. hoch und 23½ c.M. breit. Sie ist sauber und fein geschrieben und keine Änderungen kommen in der Handschrift vor. Die Andeutung einer Jahreszahl findet man nicht.

5) Hs. 236 [die alte Nummer 2142]: Catal. of the Skrt. Mss. in the Library of the India Office, Part I p. 38 [E]. Auf der ersten Seite dieser Handschrift liest man: „This whole volume is nothing more than a copy of one of the Atharvic texts;

prepared for bol. Polier, and now deposited in the British Museum (N^{0} 5353 Plut. CCXXV G.) W. D. W."

Sie enthält 47 Blätter, 40 c.M. breit, 23 c.M. hoch; ist gut geschrieben und gut leserlich; aber oft hat man einige Wörter vergessen oder zweimal geschrieben. Sie bricht plötzlich im Uttarabhāga, mitten im sechsten Prapāṭhaka, zweiten Khaṇḍa, ab.

6) Eine Bombay Kopie [F] in „The list of Skrt. Mss. by Bühler presented to the India Office Library and described on pag. 552 of Z. D. M. G. 42". Dr. F. W. ARNOLDS, ass. Librarian of the India Office, hat mich auf diese Handschrift aufmerksam gemacht. Mittels der India Office ist sie von Bombay nach Amsterdam geschickt worden. Sie enthält nur den Uttarabhāga; sie besteht aus 39 Blättern, 23 c.M. hoch und 30 c.M. breit. Dr. F. W. ARNOLDS durchsuchte für mich die nicht katologisierten Handschriften von Burnell und Mackenzie, aber es ist ihm nicht gelungen eine Handschrift des Gopatha Brāhmaṇa zu finden.

Prof. W. CALAND hat mich auf die Erwähnung einer Handschrift des Gop. Br. in the Catologue of Sanskrit Mss. of his Highness the Mahārāja of Jammu and Kashmir by Dr. M. A. STEIN p. 45, aufmerksam gemacht.

N^{0} 5279 गोपथब्राह्मणम् । पत्राणि 144 । संपूर्णम् । नवीना कश्मीरिकी लिपिः
„ 5289 तदेव । „ 84 । „ „ „ „

Prof. Dr. J. PH. VOGEL, damals Archaeological Surveyor in Lahore, versuchte mir eine Kopie zu verschaffen. Aber seine Bemühungen beim Bibliothekar Chalterjī blieben ohne Erfolg.

Im Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Bodleian Library Vol. II findet man zwei Hss. des Gopatha Brāhmaṇa erwähnt:

N^{0} 974. Ms. Mill. 56. Gop. Br. A. D. 1839.

The pūrvārdha begins on f. 1^{II}, prapāṭhaka 1 ends on f. 10; 2 on f. 18^{II}; 3 on f. 26; 4 on f. 31^{II}; 5 on f. 38^{II} iti pūr-

vārddhabrāhmaṇe pañcamaḥ prapāṭhakaḥ | iti atharvavede gopathabrāhmaṇa pūrvārdha samāptā.

The uttarārdha begins on f. 41; prapāṭhaka 1 ends on f. 47; 2 on f. 53II, thus: iti śrī atharvavede gopathabrāhmaṇo dvitīyaḥ prapāṭhakaḥ || 2 || No more has been written.

The M. S. is modern and on the whole inaccurate. Lacunae are marked on ff. 2, 18, 35II, 37II.

Size $11^3/_4 \times 7^1/_2$ in. The leaves are arranged as in a European book. Material: Paper.

N⁰ of leaves II + 54 + II blank.

Date f. 38II: saṃvat 1895 (= A. D. 1839).

Character: Devanāgarī.

N⁰ 975 M. S. Mill. 34. Gopatha Brāhmaṇa 19th cent.?

Contents: the Gopatha Brāhmaṇa of the Atharvaveda, probably a transcript from the same M. S. as M. S. Mill. 56 (974). It begins on f. 1II with prapāṭhaka 1 of the uttarārdha, which ends on fol. 7; 2 ends on f. 13II. Prapāṭhaka 1 of the pūrvārdha begins afresh on f. 14, ending on f. 23II; 2 ends on f. 32; 3 on fol. 40; 4 on fol. 45II, 5 on f. 52II. The ardhas are not mentioned in the colophons. The M. S. is more incorrect than M. S. Mill. 56, of which it may conceivably be a copy. The first twenty-two folios are bound on either side by two bright red lines.

Lacunae are marked on ff. 14, 51II.

Size: $13^1/_2 \times 8^3/_4$ in. Material: Paper.

N⁰ of leaves: II + 52 + II blank.

Date: about A. D. 1840.

Character: Devanāgarī.

Beide Handschriften habe ich sorgfältig durchgesehen; beide sind höchstwahrscheinlich Kopien der Handschrift, die sich in Benares befindet; die Lücken, die man in letzterer findet, findet man in diesen beiden Handschriften zurück. Sie waren von gar keinem Nutzen, denn an allen Stellen, wo die andern Hand-

schriften eine undeutliche Lesung gaben, waren sie gleichlautend.

Die verschiedenen Lesungen der Handschriften habe ich verglichen und nun glaube ich, dass sie alle denselben Ursprung haben.

Beweise für meine Ansicht sind folgende:

1) Dass es zwei Lücken in dem Texte gibt, die in allen Handschriften vorkommen.

I Gop. Br. I 2. 15 [S. 48 Z. 9] hinter „*yan nakṣatram*". Diese fand ich durch Vergleichung mit Kāṭh. VII 15.

Gop. Br. II 1. 24 [S. 161 Z. 11] hinter den Worten: *pitṛn agnīṣvāttān ity āvāhayanti* fehlen einige Wörter, sonst ist der Zusammenhang nicht deutlich.

2) Oft findet man Stellen, die korrupt sein müssen z. B. I 5. 21; I 2. 5 (init.) II 4. 13; II 6. 14 die in allen Hss. gleichlautend sind.

3) In allen Hss. findet man dieselben fehlerhaften Formen eines Verbums z. B. den Plural *niramimata* [S. 5 Z. 8 u. s. w.] statt des Sing. *niramimīta*; ein quasi perfectum *ācacaṣṭe* [S. 23 Z. 2] statt *ācacakṣe*, und andere.

4) Man findet einige Wörter, die korrupt sind und genau so in allen Hss. vorkommen, wie *ihāsāmivāsuḥ* [S. 125 Z. 4 u.s.w.] *gulmaha* [S. 271 Z. 7] und andere.

Die Hss. sind nicht akkurat; und viele Ungenauigkeiten, die man den Herausgebern der Editio princeps zugeschrieben hat, waren schon in den Handschriften.

Die Handschrift Haug aus München ist bei weitem die beste, aber auch sie ist an einigen Stellen so verdorben, dass es mir nicht möglich ist ein zusammenhängendes Ganzes herauszufinden. Wenn der Text gleichlautend mit Stellen aus andern Texten ist, habe ich die richtige Lesart den andern Texten entnommen, wo das Gop. Br. unbegreiflich ist. Bei der Erwähnung der var. lectiones habe ich nur dann die Lesart der Editio der Bibl. Indica notiert, wenn diese eine Lesart hatte,

die man nicht in den Handschriften, die von mir benutzt worden sind, findet. Haben die Herausgeber eine Hs. benutzt, die mir unbekannt ist, oder haben sie eine Emendation gemacht, ohne dieselbe zu erwähnen?

Wenn der Text korrupt ist, und keine Parallelstelle in andern Texten hat, habe ich meine Vermutung in den Noten mitgeteilt.

Einige Mal war der Text so korrupt, dass ich gar keinen Sinn in den Worten fand.

Es herrschte keine Übereinstimmung über das Schreiben oder das Nicht-Schreiben eines Visarga. Meistens wurde der Visarga nicht geschrieben vor einem Sibilanten+tonlosem Konsonanten, aber dann und wann fand man denselben wohl vor einem Sibilanten + tonlosem Konsonanten, während er in derselben Handschrift an einer andern Stelle in demselben Falle wieder weggelassen wurde. In diesem Texte habe ich nun den Visarga vor dem Sib. + Kons. weggelassen.

Erwähnung des Gop. Brāhmaṇa.

Die erste Erwähnung des Gop. Br. findet man in: A History of Ancient Sanskrit Litterature, by Max Müller, p. 445—455.

Bloomfield besprach das Gop. Brāhmaṇa in J. A. O. S. XIV S. 1 flgg. und behandelte es später ausführlich in „The Atharvaveda" (Grundriss der Indo-Arischen Philologie. Strassburg 1899). Diese Arbeit habe ich benutzt, und vieles habe ich derselben entnommen; vollständigkeitshalber wiederhole ich oft, was auch schon Bloomfield gesagt hat. In einigen Punkten weiche ich von seiner Meinung ab, an andern Stellen bin ich ausführlicher gewesen. Das erwähne ich an geeigneter Stelle.

Einteilung des Gop. Brāhmaṇa.

Das Brāhmaṇa besteht aus zwei Teilen. Der Pūrvabhāga hat fünf Prapāṭhaka, der Uttarabhāga sechs Prapāṭhaka. Bemer-

kenswert ist es, dass am Schluss jedes Khaṇḍa vorkommt: „*iti brāhmaṇam*". Man hat wohl angenommen, dass das Gop. Br. ein Anubrāhmaṇa eines verloren gegangenen Brāhmaṇa ist. Für diese Ansicht spricht u. a. die Tatsache, dass das Gop. Br. nur einen Teil des Stoffes behandelt, der in einem Brāhmaṇa vorkommt.

In „Pariśiṣṭa of the Atharvaveda", edited by Bolling and Negelein XLIX 5, (S. 337) liest man: *tatra gopathaḥ śataprapāṭhakaṃ brāhmaṇam āsīt tasyāvaśiṣṭe dve brāhmaṇe pūrvam uttaraṃ ceti.*

Ist das wahr, so ist ein grosses Brāhmaṇa des Atharvaveda verloren gegangen, und haben wir nur im Gop. Brāhmaṇa zwei Kapitel.

Oft findet man Wiederholung der Schlussworte eines Khaṇḍa. Das sind Überreste einer alten Einteilung. Sie wird nicht in allen Handschriften gefunden.

Die Khaṇḍa I 4 11—18 endigen mit den Worten: „*sa vā eṣa saṃvatsaraḥ*"; diese sind die Anfangsworte des folgenden Khaṇḍa. Das ist ein Überrest einer Untereinteilung in Kaṇḍikā.

Die Stellen des Gopatha Brāhmaṇa, deren Schlussworte sind: „*tasyoktam brāhmaṇam*, *upariṣṭād brāhmaṇam*", habe ich genau durchgesehen. An diesen Stellen treten uns zwei Möglichkeiten entgegen. Sie deuten auf eine Stelle, die im Gop. Br. vorkommt oder nicht.

In letzterem Falle können diese Worte am Ende eines Stükkes, das mit andern Texten gleichlautend ist, vorkommen. In diesem Falle ist es möglich, dass die Worte ohne weiteres diesem Texte entnommen worden sind. Aber die Möglichkeit besteht denn doch noch, dass sie auf Stellen hinweisen, die in Teilen des Gop. Br., die verloren gegangen sind, vorkommen. Von einigen Stellen, die mit diesen Worten endigen, kann ich keine Beziehung zu dem bekannten Gop. Br., auch keine gleichlautende Stelle in einem andern Texte finden. Diese Stellen, in

welchen der Verfasser auf einen uns unbekannten Teil des Gop. Br. hindeutet, dürften wohl ein Beweis für die Voraussetzung sein, dass das Gop. Br. nur einen Teil vom grossen Brāhmaṇa ausmacht, das verloren gegangen ist.

Die Stellen sind folgende:

I 3. 3 (S. 67 Z. 7) *tad yathā lavaṇetyuktam*. Dieser Passus kommt vor Gop. Br. I 1. 14 (S. 11 Z. 13) *tad yathā lavaṇena suvarṇaṃ saṃdadhyāt suvarṇena rajatam* u. s. w.

II 1. 21 *tasyoktaṃ brāhmaṇam* (S. 158 Z. 11), *teṣām uktaṃ brāhmaṇam* (S. 158 Z. 15). Dieser Khaṇḍa stimmt wörtlich mit Kauṣ. Br. V überein. Im Gop. Br. kommen die Stellen nicht vor.

II 2. 10 (S. 175 Z. 7) *abravīd brahmaṇaḥ*. Dieser Passus stimmt fast wörtlich mit Kāṭh. XXXIV 17—18 überein; aber Kāṭhaka hat nicht *abravīd brahmaṇaḥ* wie Gop. Br. Auf das uns bekannte Gop. Br. geht dieser Passus nicht zurück, folglich ist dies vielleicht eine Hindeutung auf den verloren gegangenen Teil des Gop. Br.

II 4. 1 (S. 210 Z. 13) *kas tam indra tvāvasum iti bārhataḥ pragāthas tasyopariṣṭād brāhmaṇam*. vgl. II 6. 3 (S. 246 Z. 9).

II 4. 3 (S. 212 Z. 4) *bārhataḥ pragāthas tasyoktaṃ brāhmaṇam*. vgl. II 4. 1.

II 4. 15 (S. 221 Z. 13) *tasyopariṣṭād brāhmaṇam*. Hierzu gibt es keine Parallelstelle in einem andern Texte und keine Erwähnung in dem uns bekannten Gop. Br.

II 4. 17 (S. 224 Z. 7) *tasyoktaṃ brāhmaṇam*. Hierzu hat man keine Parallelstelle in einem andern Texte und keine Erwähnung in dem uns bekannten Gop. Br.

Inhalt des Gop. Brāhmaṇa.

Ein vollständiges Inhaltsverzeichnis gab Bloomfield in „The Atharvaveda" (Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Al-

tertumskunde, Strassburg 1899). Darum gebe ich nur eine kurze Inhaltsangabe.

Der Anfang trägt nicht den Charakter eines Brāhmaṇa, sondern ist eine Upaniṣad.

I 1. 1—15 Bṛhad Āraṇyaka Upaniṣad 5. 4.

I 1. 16—30 Praṇava Upaniṣad.

I 1. 31—38 Gāyatrī Upaniṣad.

I 1. 39. Ācamaṇa.

I 2. 1—9. Die Pflichten und Belohnungen des Brahmacārins.

I 2. 10—14. Devayajana.

I 2. 15—18. Das Brahmaudana beim Agnyādheya.

I 2. 18—21. Das Ross beim Agnyādheya.

I 2. 22—23. Das Sāṃtapana-feuer.

I 2. 24—I 3. 5. Vorrang des Atharvanischen Brahmans.

I 3. 6—10. Mystische Erklärung des Darśapūrṇamāsa.

I 3. 11—16. Mystische Erklärung der Handlungen des Agnihotra.

I 3. 17—23. Betrachtungen über den Agniṣṭoma.

I 4. 1—I 5. 22. Mystische Erläuterung des Sattra.

I 5. 23—25. Metrische Verhandlung über das Opfer.

II 1. 1—12. Darśapūrṇamāsa.

II 1. 13—16. Kāmyeṣṭayaḥ.

II 1. 17—26. Āgrāyaṇa, Agnicayana und Cāturmāsyāni.

II 2. 1. Kāmyeṣṭayaḥ.

II 2. 2—4. Das Tanūnaptra des Agniṣṭoma.

II 2. 5. Untersuchung über die Fehler im Opfer.

II 2. 6. Der Pravargya.

II 2. 7—8. Eine Legende und einige Bemerkungen, sich beziehend auf die Upaniṣad.

II 2. 9. Die Aufzählung der Patnī.

II 2. 10. Yajñatanū.

II 2. 13—15. Stomabhāga-mantra.

II 2. 16. Verteilung des Āgnīdhra-feuers.

II 2. 17. Die Pravṛtāhuti.

II 2. 18—19. Die Schoppen bei den drei Savana.

II 2. 20—22. Die Libationen mit den Prasthita-Schalen bei den drei Savana.

II 2. 23. vid. Gop. Br. I 3. 19. Eine Erklärung der Wörter *vicakṣaṇavatī vāk* und *canasitavatī vāk.*

II 2. 24. Darśapūrṇamāsa.

II 3. 1—11. Die Fortsetzung des Agniṣṭoma, Vaṣaṭkāra und Anuvaṣaṭkāra, Ṛtugraha u. s. w.

II 3. 12—19. Prātaḥsavana des Ekāha.

II 3. 20—II 4. 4. Mādhyaṃdinasavana des Ekāha.

II 4. 5—18. Tṛtīyasavana des Ekāha.

II 4. 19. Ṣoḍaśin.

II 5. 1—15. Atirātra.

II 5. 6—10. Sautrāmaṇī, Vājapeya und Aptoryāma.

II 5. 11—II 6. 16. Ahīna.

Das Alter des Gop. Brāhmaṇa.

Über das Alter ist nichts bekannt. Nur im Aitareya Āraṇyaka von Arthur Berriedale Keith findet man eine Bemerkung über das Alter. Auf S. 25 äussert er sich folgendermassen über die Zeit seiner Entstehung: „The brāhmaṇa period, according to Max Müller, probably extended from about 800—600 B. C., and this view has the weighty support of Prof. Macdonell. The Aitareya Brāhmaṇa cannot be far removed in date from the first book of the Āraṇyaka, but the Gopatha Brāhmaṇa, which contains many borrowings from it, is in the opinion of Aufrecht known to Yāska. Now Yāska is certainly anterior to Śaunaka and Pāṇini, for he is cited in Ṛgvedaprātiśākhya, the Bṛhaddevatā, and is apparently known to the Aṣṭādhyāyī. His date cannot, therefore, be reasonably placed later than 500 B. C.

and it may go back to 550 B. C. This date is confirmed by the character of the Nirukta which certainly is anterior to either the Prātiśākhyas or Pāṇini. If, therefore, the Gopatha Brāhmaṇa was known to him, even that late work must be dated 600 B. C., and the Aitareya Brāhmaṇa must be earlier, even apparently including the last ten chapters, which are later than the earlier portions of the Brāhmaṇa. Thus the Brāhmaṇa cannot well be placed later than 800—700 B. C. and the Āraṇyaka is not be dated much later".

Diese Behauptung findet nun ihren Grund darin, dass Yāska (Nirukta VIII 22) zitiert: *yasyai devatāyai havir gṛhītaṃ syāt tāṃ manasā dhyāyed vaṣaṭkariṣyan.* Dieser Passus ist gleichlautend mit Aitareya Brāhmaṇa III 8. 1; aber *manasā* fehlt dort; in Gop. Br. II 3. 4 (S. 191 Z. 12) kommt *manasā* wohl vor (*tām manasā dhyāyan vaṣaṭkuryāt*).

Und nun behauptet Keith: „It is hardly open to doubt that the form found in the Gopatha passage must have been before Yāska's mind. For though it is not unnatural for the author of the Gopatha, or some other Brāhmaṇa, who borrowed the main body of his work from other sources, to alter his original by inserting *manasā*, yet it is improbable that Yāska would have made the quotation incorrectly, but for the existence of the alternative version. The instance does not amount to proof, and on the other hand, it may be argued, with Bloomfeld (J. A. O. S. XI 375 sq. XIX II. 1—11), that the Gopatha borrows from the Vaitāna Sūtra and so is very late. But even assuming that the borrowing from the Vaitāna is real, yet it is more than possible that the text of the Gopatha, a very unimportant work, has suffered interpolation, or perhaps the Gop. Br. as we now have it is a working over of an earlier Brāhmaṇa which itself is borrowed from the Aitareya. But in any case the Aitareya Brāhmaṇa is unquestionably much older than Yāska".

Gegen Keith's Behauptung ist viel einzuwenden:

1e Das Zitat an und für sich ist so unbedeutend. Wo *dhyāyati* und *manasā dhyāyati* neben einander gebraucht werden, würde es begreiflich sein, dass Yāska *manasā* gebraucht, wo es nicht im Aitareya Brāhmaṇa gefunden wird.

2e Yāska führt auch nicht genau die Worte des Gop. Br. an.

Gop. Br. II 3. 4. hat *tāṃ manasā dhyāyan vaṣaṭkuryāt.*

Ait. Br. III 8. 1. *tāṃ dhyāyed vaṣaṭkariṣyan.*

Nirukta VIII 22. *tāṃ manasā dhyāyed vaṣaṭkariṣyan.*

Keith's Behauptung, dass das Gop. Br. jung sein müsse, da es dem Vaitānasūtra entnommen worden ist, hat man, meines Erachtens, widerlegt, und gewiss ist das Vaitāna jünger als das Gop. Br.

Die Stellung des Gop. Brāhmaṇa in der Atharvaveda Literatur.

Bloomfield glaubt, dass die Reihenfolge der Texte des Atharva Veda gerade das Gegenteil der gewöhnlichen Folge sei. Seiner Meinung nach sei zuerst das Kauśika Sūtra (Gṛhyasūtra), dann das Vaitāna Sūtra (Śrautasūtra) und endlich das Gopatha Brāhmaṇa entstanden.

Caland bestreitet die Richtigkeit dieser Behauptung in seinem Aufsatz „Über das Vaitānasūtra und die Stellung des Brahman im Vedischen Opfer". (W. Zs. f. d. K. des M. VIII 1900); in „Zur Atharvaveda Literatur" (W. Zs. f. d. K. des M. XVIII); in seiner Rezension von „The Atharvaveda by M. Bloomfield" und in „Bijdrage tot de Kennis der Atharvaveda-Litteratuur". (Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, (4e Reeks Deel VII 1904). In seiner neu erschienenen Arbeit „Das Vaitānasūtra des Atharvaveda" (Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. Amsterdam 1910) hat Caland schlagende Beweise gegeben, dass das Vaitāna jünger sein muss als das Gop. Br.; z. B.: die wiederholte Verwendung des Op-

tativs im Vaitāna an Stellen, die wörtlich mit dem Gop. Br. übereinstimmen, während sonst der Optativ in Sūtratexten nicht gebräuchlich ist, u. a. (vgl. Einleitung S. IV und V).

In der „Bijdrage tot de Kennis der Atharvaveda-Literatur" legt Caland den Nachdruck darauf, dass Bloomfield übersehen hat, dass das Gop. Br. sich der Śaunakīya Rezension nicht anschliesse. Vieles spricht dafür, dass es sich der Paippalāda Rezension anschliesse. Bestimmt ist dies noch nicht festzustellen, da die Ausgabe der Paippalāda Rezension der Atharva Saṃhitā noch nicht zustande gekommen ist. Caland hat in dieser Abhandlung seine Ansicht ausführlich erklärt.

Eins ist nicht günstig für Caland's Ansicht, nämlich: Gop. Br. II 6. 14 entnimmt seine Mantra dem 20sten Buch des Atharvaveda. Nun geht der Paippalāda Rezension das 20ste Buch ab, und das Gop. Br. soll es gekannt haben. Nun gibt es zwei Möglichkeiten. Entweder das Gop. Br. setzt das 20ste Buch der Śaunakīya Rezension als bekannt voraus und zitiert es, oder es bestand schon früh, zum Behuf des Brahman c.s. (hauptsächlich des Brāhmaṇācchaṃsin), auch bei den Paippalādas eine Sammlung Ṛcas, zusammen gebracht für das Soma Opfer, aber noch nicht in der Saṃhitā kanonisiert, was wohl bei den Śaunakīyas geschah. Vollständigkeitshalber und besonders in Anschluss an das Ritual für den Hotar (oder besser der Hotraka's) nach dem Ṛgveda, behandelt nun das Gop. Br., auch die Śastra des Maitrāvaruṇa und des Acchāvāka.

Bloomfield in der Rezension von „Das Vaitānasūtra des Atharvaveda, übersetzt von W. Caland Amsterdam 1910" (Göttingische Gelehrte Anzeigen 1912 N° 1) bestreitet wieder Caland's Behauptung, dass das Vaitānasūtra jünger sei als das Gopatha Brāhmaṇa; aber die von ihm angeführten Gründe sind für mich nicht überzeugend.

Verhältniss des Gop. Brāhmaṇa zu andern Texten.

Wenn man das Gop. Brāhmaṇa mit andern Texten vergleicht, so muss es weit zurückstehen. Dennoch hat man seinen Wert manchmal unterschätzt. Aufrecht nennt es in seiner Einleitung zum Aitareya Brāhmaṇa „ein elendes Machwerk". Bloomfield meint, dass das Gop. Brāhmaṇa aus einer Zusammenfügung einiger Teile von verschiedenen andern vedischen Texten entstanden sei. Er führt viele Stellen aus andern Texten an, die wörtlich mit dem Gop. Br. übereinstimmen.

Nun ist es mir sogar gelungen noch mehrere Stellen zu finden und wo Bloomfield sagt: „these sections in Gop. Br. exhibit a good deal of independence", fand ich sie manchmal wörtlich in andern Texten zurück. Prof. Caland machte mich auf gleichlautende Stellen im Kāṭhaka aufmerksam, Dr. Eelsingh auf eine gleichlautende Stelle im Saḍviṃśa Brāhmaṇa. Wenn diese aber auch wörtlich übereinstimmen, so ist dies noch kein entscheidender Beweis, dass dieselben nicht ursprünglich sind. Wieviele Khaṇḍa des Kāṭhaka und der Kapiṣṭhalasaṃhitā, des Aitareya Āraṇyaka und des Śāṅkhāyana Āraṇyaka stimmen wörtlich überein; und dennoch haben alle diese Werke wohl jedes für sich ein Recht zu existieren.

Bloomfield führt noch Stellen an, die beinahe gleichlautend mit andern Texten sind, aber einige Atharvanische Züge haben. Die Frage bleibt nun, ob die Atharvanischen Züge hineingebracht worden sind um den Text zu einem Atharvan Text zu machen, wie Bloomfield es vorkommen lässt, oder ob es ursprüngliche Stücke sind. Das ist schwer zu entscheiden.

Etwas, das für Bloomfield's Behauptung sprechen würde, ist, dass z. B. Gop. Br. II 3. 11 und Kauṣ. Br. XI 4 und 5 viel Ähnlichkeit mit einander haben und dass im Gop. Br. der Ausdruck vorkommt: „*iti ha smāha kauṣītakiḥ*". Aber bemerkenswert ist es auch wieder, dass während so oft ein Khaṇḍa

wörtlich mit dem aus einem andern Brāhmaṇa übereinstimmt, dies hier nicht der Fall ist. Gop. Br. II 1. 3 (S. 146 Z. 13) stimmt zwar wörtlich mit Kauṣ. Br. VI 14 init. überein; der Ausdruck „*tad u haike āhuḥ*" kommt in demselben vor; mit diesen „*eke*" muss man wohl die Kauṣītakins gemeint haben. Diese Polemisierung nun ist im Kauṣ. Br. an ihrem Platze, aber ist in das Gop. Br. gedankenlos aufgenommen worden.

Manchmal stimmt das Gop. Br. wörtlich mit einem andern Texte überein, nur in der Lesung der Mantra folgt es der Atharva Saṃhitā. So sind Gop. Br. II 6. 4 und Ait. Br. VI 22 gleichlautend, nur folgt das Gop. Br. der Atharva Saṃhitā in der Rezension des Mantra „*apendra prāco maghavann amitrān*" und Ait. Br. folgt der Ṛgveda Saṃhitā „*apa prāca indra viśvāṅ amitrān*".

Im Gop. Br. II 6. 14 werden die Mantra nach der Atharva Rezension angeführt. Bloomfield führt sie in seinem Ved. Conc. in der falschen Rezension an; dieses Khaṇḍa zeigt viel Ähnlichkeit mit Ait. Br.; aber das Ait. Br. führt die Mantra in der Rezension der Ṛksaṃhitā an. Mir scheint es doch unwahrscheinlich, dass die Khaṇḍa aus andern Texten aufgenommen worden sind und dass man sorgfältig die Lesung der Mantra geändert hat.

Auch mir fiel die grosse Übereinstimmung vieler Khaṇḍa mit denen aus andern Texten auf; dennoch würde ich es nicht wagen daraus den Schluss zu ziehen, dass das Gop. Br. aus andern Texten zusammengefügt sei.

Hierunten folgen die Khaṇḍa, die keine Parallelstellen in andern Texten haben. Sie haben Atharvanische Züge.

I 1. 39. *Ācamana* (vgl. Bloomfield. The Atharvaveda p. 110).

I 2. 1—9. Die Pflichten des Brahmacārin. Die Behandlung weicht sehr von der des Ś. Br. XI 5. 4 und T. Ā. 2 ab.

I 2. 16. Das *Cātuḥprāśya* wird mit den vier stereotypen, kosmischen und liturgischen Wörtern, nämlich: *āpaḥ*, *candra-*

māḥ, *brahmaveda* und *brahmatva* in Zusammenhang gebracht.

Die Mantra: „*yo vidyāt sapta pravataḥ, sapta vidyāt parāvataḥ, śiro yajñasya yo vidyāt*", kommen nur im Atharvaveda und Gop. Br. vor.

I 2. 19. Eine Atharvanische Legende, die sich auf den Ursprung und die Natur des Brahman c.s. bezieht.

I 2. 21 behandelt auf Atharvanische Weise das *Agnyādheya.*

I 2. 22—23. Das *Sāṃtapana* wird hier für ein Feuer mit *Brahman*, *Brāhmaṇa* und *Brāhmya* verbunden, gehalten.

I 2. 24 und I 3. 1. Vorrang des Atharvanischen Brahman-Priesters.

I 3. 5. Eine unlogische Legende, in welcher die Rede von einem Opfer ist, das nur von drei Priestern unternommen wird, wobei die Belohnungen auf die Hälften zurückgebracht werden.

I 3. 14 behandelt die *Prāyaścitta* für begangene Fehler.

I 3. 17 enthält eine Legende über eine Priesterfamilie, die *Kāru*, die, da sie arm sind, nur éine Kuh als Dakṣiṇā geben. Mit den „*kāravo 'lpasvāḥ*", den armen Sehern, meint man die Brahmanen im allgemeinen, um sie all zu grosser persönlicher Opfer zu entbinden.

I 3. 20. Eine Legende, in welcher die Rede von Sachen ist, die in Beziehung zu der *Dīkṣā* stehen. Dieses Khaṇḍa ist mir mehr als undeutlich.

I 3. 21. Regeln über das Betragen des *Dīkṣita.*

I 3. 22. *Prāyaścitta* für das Sich-vergreifen an den Gesetzen der *Dīkṣā.*

I 3. 23 behandelt die Gebräuche, welchen sich ein *Dīkṣita* unterwerfen muss, wenn seine Frau schwanger ist.

I 4. 16 und 17 scheinen ursprünglich zu sein, ich konnte keine Parallelstelle finden. Sie handeln über das *Sattra.*

I 4. 24 folgt Ś. Br. XII 2. 2. 13—23, aber doch findet man darin wieder einen Atharvanischen Zug. Bei dem vierfüssigen Vieh sagt Gop. Br.: *catvāro vai vedā vedair yajñas tāyate.*

I 5. 7. Ein *Yajñakrama*, der weder mit Vaitāna **43** noch mit Gop. Br. I 5. 23 übereinstimmt.

Im Vaitāna **43** kommt ein *Yajñakrama* vor und man sagt in **43.** 45: „Die Reihenfolge der Opfer (geht) aus dem Brāhmaṇa (hervor) und ebenso die Weise, wie ein Versehen wieder in Ordnung zu bringen ist.

I 5. 8. Das *Sahasradakṣiṇa*-Opfer.

I 5. 11—20 behandeln ausführlich das Thema der drei *Savana*, die auch behandelt werden in Ś. Br. XII **3.** 4. 1 und flgg. Viele Atharvanische Züge kommen in denselben vor.

I 5. 21. Die Legende, die hier behandelt wird, ist ursprünglich.

I 5. 23—25. Metrische Behandlung des Opfers. In I 5. 24 kommt eine Atharvanische Erzählung über den Ursprung des Opfers vor. I 5. 25 ist die Verherrlichung des Atharvaveda.

II **1.** 8. In diesem Khaṇḍa wird gesagt, dass man zuerst die *Darśapūrṇamāsa* verrichten müsse, bevor man mit dem Soma-Opfer anfange.

II **2.** 5 unterbricht den *Yajñakrama* durch eine Abhandlung über die Fehler in einem Opfer, welche mit der Verherrlichung des *Bṛgvaṅgirovid* endigt.

II **2.** 12 ist das Brāhmaṇa von Vaitāna **16.** 15—17, darüber handelnd, wie man das Überfliessen des Soma wieder gut machen könne.

II **2.** 19. Gebräuche über das *Sadas*.

II **3.** 13—15 scheinen ursprünglich zu sein; obgleich sie viele Mantra mit andern Texten gemein haben, war keine Parallelstelle zu finden. Sie geben die Erklärung der drei *Śastra*, der drei Gehilfen des *Hotar*: des *Maitrāvaruṇa*, des *Brāhmaṇācchaṃsin* und des *Acchāvāka*.

II 3. 16 motiviert den vierfachen Gebrauch des ***Āhāva (śaṃsāvom)*** **beim** ***Prātaḥsavana.***

II 3. 23 enthält eine legendarische Erzählung, weshalb Indra

das ausschliessliche Recht auf das *niṣkevalya śastra* beim *Mādhyaṃdina savana* habe.

II 4. 4 erklärt den fünffachen Gebrauch des *Āhāva* beim *Mādhyaṃdina savana.*

II 4. 11—14 enthält eine Legende, die in dieser Gestalt nicht aus einem andern Texte bekannt ist.

II 4. 18 enthält eine Erklärung des vierfachen *Āhāva* beim *Tṛtīyasavana.*

Parallelstellen zwischen Gop. Br. und andern Texten.

Bloomfield hat deren in „The Atharva Veda" sehr viele gegeben; ich gebe hier vollständigkeitshalber noch einmal alle Parallelstellen und die neuen, welche ich gefunden habe.

I 1. 1—15 vgl. Bṛh. Ār. Up. 5. 4.

I 1. 16—30. Praṇava Upaniṣad = 48° Upaniṣad. Der Unterschied ist sehr gering.

I 1. 31—38. Man findet einige Übereinstimmung mit der Shavank Upaniṣad.

I 2. 10—14 einige Übereinstimmung mit Ś. Br. III 1. 1.

I 2. 15 stimmt fast wörtlich mit Kāṭh. VII 15, Kap. S. VI 5 überein.

I 2. 17 vgl. Ś. Br. IV 3. 4. 21.

I 2. 18 vgl. Ś. Br. II 1. 4. 16.

I 2. 20 vgl. Ś. Br. I 4. 1. 10 flgg.

I 3. 2 ist eine Atharvanische Redaktion von Ait. Br. V 32. 1. flgg.

I 3. 3 eine Atharvanische Redaktion von Ait. Br. V 32. 5. 33. 4.

I 3. 4 ist eine Atharvanische Redaktion von Ait. Br. V 34. 1.

I 3. 6 vgl. Ś. Br. XI 4. 1. 1—4.

I 3. 7 stimmt wörtlich mit Ś. Br. XI 4. 1, 5, 6 und 7 überein; nur wird im Gop. Br. auch von „*śrotre, asthīni* und *śiśnam*" gesprochen.

I 3. 8. Ś. Br. XI 4. 1. 1b. XI 4. 1. 8.

I 3. 9. Ś. Br. XI 4. 1. 14 und XI 4. 1. 12.

I 3. 10. Ś. Br. XI 4. 1. 10; die Formeln findet man Ś. Br. XII 3. 3. 3. Dieselben Formeln findet man auch: Gop. Br. I 5. 10 und 21.

I 3. 11 hat Übereinstimmung mit Ś. Br. XI 5. 3. 1—4.

I 3. 12. Ś. Br. XI 5. 3. 5. Der Anfang stimmt mit M. S. I 8. 10 überein vgl. Tait. Br. II 6. 7.

I 3. 13. Ś. Br. XI 5. 3. 8. Die Formeln sind aber sehr verschieden. Diese findet man genau so Kauś. sūtra 72. 42 und Kauś. sūtra 117. 3. 4a.

I 3. 15. Bloomfield vergleicht Ś. Br. II 3. 1. 18 und Kauṣ. Br. II 9, aber es hat gröszere Ähnlichkeit mit Mait. S. I 8. 7, T. Br. III 1. 9 und Kāṭh. VI 6.

I 3. 16 stimmt mit Ṣaḍv. Br. IV 7 überein.

I 3. 18. Ait. Br. VII 1. 1, Āśv. Śrs. XII 9.

I 3. 19 (med.) Gop. Br. II 2. 23, Ait. Br. I 6. 8.

I 4. 1—I 5. 22. Dieser Teil hat sehr grosse Ähnlichkeit mit Ś. Br. XII.

I 4. 1—6. Ś. Br. XII 1. 1 flgg.

I 4. 7—8. Ś. Br. XII 1. 2. 1, Ś. Br. XII 1. 3. 1—7.

I 4. 9—10. Ś. Br. XII 1. 2. 2 und 3, Ś. Br. XII 1. 3. 8—22.

I 4. 11—12. Ś. Br. XII 2. 3. 1.

I 4. 13. Ś. Br. XII 1. 3. 23.

I 4. 14. Ś. Br. XII 2. 3. 2—4.

I 4. 15. Ś. Br. XII 2. 3. 4 und 2. 3. 8.

I 4. 18. Ś. Br. XII 2. 3. 7.

I 4. 19. Ś. Br. XII 2. 3. 6.

I 4. 20. Ś. Br. XII 2. 2. 1.

I 4. 21. Ś. Br. XII 2. 3. 10.

I 4. 22. Ś. Br. XII 2. 3. 11.

I 4. 23. Ś. Br. XII 2. 2. 9—12 und 2. 3. 12.

I 4. 24. Ś. Br. XII 2. 2. 13—23.

I 5. 1. Ś. Br. XII 2. 2. 12.

I 5. 2. Ś. Br. XII 2. 1. 1—5, 9.

I 5. 3. Ś. Br. XII 1. 4. 1 und 2. 4. 9—15, 1. 4. 2—3.

I 5. 4 stimmt nahezu mit Ś. Br. XII 2. 4. 1—18 und Ś. Br. XII 2. 4. 15—16 überein. Am Schlusse gibt es einen Unterschied.

I 5. 5. Ś. Br. XII 3. 2. 1.

I 5. 6. Ś. Br. XII 3. 5. 12—13.

I 5. 9. Ś. Br. XII 3. 5. 3—11.

I 5. 10. Ś. Br. XII 3. 3. 1, 5, 2.

I 5. 11 vgl. Ś. Br. XII 3. 4. 1, 2.

I 5. 12 vgl. Ś. Br. XII 3. 4. 3.

I 5. 13 vgl. Ś. Br. XII 3. 4. 4.

I 5. 14 vgl. Ś. Br. XII 3. 4. 5.

I 5. 15 vgl. Ś. Br. XII 3. 4. 6.

I 5. 16—20 weicht ab von Ś. Br. XII 3. 4.

I 5. 21. Die Legende wird nicht im Ś. Br. gefunden, sonst Übereinstimmung mit Ś. Br. XII 3. 3. 3, T. S. I 4. 11 und M. S. I 4. 11 (med.).

I 5. 22. Ś. Br. XII 3. 5. 1.

II 1. 1. Der Anfang stimmt mit Kauṣ. Br. VI 13 überein; nur findet man zwei Atharvanische Züge. Bloomfield sagt: „The statement about the paridhi's [Vait. 2. 8. 13] does not appear in Kauṣ. Br.; but seems original with Gop. Br.". Aber man findet fast dieselbe Stelle T. S. II 5. 11. 5—6.

II 1. 2. von „*tad bṛhaspataya*" an S. 145 Z. 4 vgl. T. S. II 6. 8. 5, vgl. Kauṣ. Br. VI 13 (med.), 14 (init.).

II 1. 3. stimmt mit Kauṣ. Br. VI 14 überein; zum Schluss vgl. T. S. II 6. 8. 4; vgl. Kauś. sūtra 65. 14—15.

II 1. 4. T. S. II 6. 9. 1—3.

II 1. 5. Bloomfield nennt als Parallelstelle: T. S. I 7. 3. 3, Ś. Br. I 2. 3. 5; die Übereinstimmung ist nicht grosz; aber

der Text stimmt mehr mit Kāṭh. VIII 13 (S. 97 Z. 2—4) überein.

II 1. 6. wörtlich übereinstimmend mit M. S. I 4. 6. (S. 54. Z. 3. flgg.).

II 1. 7. einige Übereinstimmung mit T. S. I 7. 3. 4, Kāṭh. VIII. 13 (S. 97. Z. 7—11; 4—7; 13—17).

II 1. 9. vgl. T. S. II 5. 5. 1—2.

II. 1. 10. wörtlich übereinstimmend mit Kauś. sūtra I 29—30, und M. S. IV 3. 5 S. 44. Z. 10—14.

II 1. 11. wörtlich übereinstimmend mit T. S. II 5. 5. 3. flgg.

II 1. 12. einige Übereinstimmung mit Ait. Br. I. 1, Ś. Br. III 1. 3. 1; grössere mit M. S. I 4. 14—15.

II 1. 13—15. fast wörtlich übereinstimmend mit M. S. II 1. 10.

II 1. 16. wörtlich übereinstimmend mit M. S. II 5. 5 (S. 53. Z. 10—16).

II 1. 17. Bloomfield sagt: „Judging from the mention, at the end, of the Atharvanic *purastāddhoma* and *saṃsthitahoma* [Kauś. sūtra 3. 19, Vāit. I 4] this seems to be a somewhat original Brāhmaṇa". Aber es hat grosze Ähnlichkeit mit Kāṭh. XII 7.

II 1. 18. stimmt mit M. S. III 3. 7 (S. 40 Z. 2 flgg.) überein.

II 1. 19—26. Kauṣ. Br. V 1 flgg.

II 2. 1. grosze Übereinstimmung mit Kāṭh. XIII 7 (S. 189 Z. 13 flgg.) vgl. Ś. Br. XI 7. 1. 2, M. S. II 5. 11, Āp. Śrs. VII. 28. 8.

II 2. 2—4 vgl. T. S. VI 2. 2. 1—3.

II 2. 2. vgl. Kāṭh. XXIV 9 S. 100 Z. 8.

II 2. 6. Der Anfang ist wörtlich Ait. Br. I 18; die Mitte Kauṣ. Br. VIII 3 (init.), der Schluss Ait. Br. I 22.

II 2. 7—8. stimmt nahezu wörtlich mit Kāṭh. XXIV 10 überein; vgl. M. S. III 8. 1 (S. 49 Z. 12).

II 2. 9. vgl. Kāṭh. IX 10. Der Schluss hat Ähnlichkeit mit Kāṭh. IX 15.

II 2. 10. stimmt beinahe wörtlich mit Kāṭh. XXXIV 17—18 überein; vgl. Gop. I 3. 9.

II 2. 11. vgl. M. S. I 9. 8.

II 2. 13. vgl. Kāṭh. XXXVII 17, T. S. III 5. 2. 1.

II 2. 14. Der Anfang T. S. III 5. 2. 1.

II 2. 15. Kāṭh. XXXIV 18.

II 2. 16. Der Anfang stimmt wörtlich mit T. S. VI 3. 1. 1 überein, vgl. Ś. Br. IV 2. 5. 11.

II 2. 17. Der Anfang stimmt mit Kauṣ. Br. X 6 überein, nur die Mantra weichen ab. Die Mantra sind dieselben wie in T. S. III 1. 10. 1.

II 2. 18. stimmt nahezu wörtlich mit Kauṣ. Br. XIII 1 überein.

II 2. 20. vgl. Ait. Br. VI 10. 1.

II 2. 21. vgl. Ait. Br. VI 11. 6.

II 2. 22. vgl. Ait. Br. VI 12. 6.

II 2. 23. vgl. Gop. Br. I 3. 19, vgl. Ait. Br. I 6. 8.

II 2. 24. T. S. I 6. 7. 1.

II 3. 1—6. Ait. Br. III 5—8. Der Schluss des Gop. Br. II 3. 6 = Ait. Br. VII 33. 5.

II 3. 7. vgl. Ait. Br. II 29; Kauṣ. Br. XIII 9.

II 3. 8. vgl. Ait. Br. VI 14. 5, aber gröszere Übereinstimmung mit Kauṣ. Br. XIII 9.

II 3. 9. einige Übereinstimmung mit T. S. VI 4. 11. 3—4.

II 3. 10. wörtlich übereinstimmend mit Kauṣ. Br. XIV 3; nur die Formeln sind verschieden und stimmen genau mit Vait. II 3. 10 überein.

II 3. 11. nahezu übereinstimmend mit Kauṣ. Br. XI 4—5.

II 3. 12. Der Anfang stimmt mit Ait. Br. III 14 überein.

II 3. 16. vgl. Gop. Br. II 4. 4 und 18.

II 3. 17—19. fast wörtlich übereinstimmend mit M. S. IV 8. 3.

II 3. 20. fast wörtlich Ait. Br. III 23.

II 3. 20 (fin.) vgl. Kauṣ. Br. XV 4 init.

II 3. 21. fast wörtlich Ait. Br. III. 23.

II 3. 22. vgl. Ait. Br. III 24.

II 3. 23. Die hier erzählte Legende weicht bedeutend von

der des Ait. Br. III 24. 10 flgg. ab; vgl. Kauṣ. Br. XV 4.
II 4. 1—3. vgl. Āśv. Śrs. VII 4. 1, Śāṅkh. Śrs. VII 22—24.
II 4. 4. vgl. Gop. Br. II 3. 16, II 4. 18.
II 4. 5. (init.) Kauṣ. Br. XXX 1, S. 142 Z. 2 v. u. vgl. Ait. Br. VI 3. 8—11.
II 4. 6. Kauṣ. Br. XVIII 7—8.
II 4. 8. T. S. III 3. 8. 2 flgg.
II 4. 9. T. S. III 3. 8. 4—6 von *ayaṃ te yoniḥ* vgl. T. S. III 4. 10. 4—5.
II 4. 10. Ait. Br. III 44.
II 4. 11—14. Die Legende in dieser Gestalt ist aus andern Texten nicht bekannt.
II 4. 15—17. vgl. Āśv. Śrs. VI 1. 2. Śāṅkh. Śrs. IX 2—4.
II 4. 18. vgl. Gop. Br. II 3. 16 und II 4. 4; vgl. Ait. Br. VI 12. 5.
II 4. 19. vgl. Ait. Br. IV 1. 5—8.
II 5. 1. Ait. Br. IV 5. 1 flgg.
II 5. 2. Ait. Br. IV 6. 4—7.
II 5. 3. Ait. Br. IV 6. 8—14; Kauṣ. Br. XVII 5—6.
II 5. 4. Kauṣ. Br. XVII 7. 1 flgg.
II 5. 5. Kauṣ. Br. XVII 8—9.
II 5. 6. Ś. Br. XII 8. 3. 1—2.
II 5. 7. Ś. Br. XII 8. 3. 23—28.
II 5. 8. P. Br. XVIII 7.
II 5. 9—10. vgl. P. Br. XX 3. 2. flgg., Gop. Br. II 5. 10; vgl. Kauṣ. Br. XXX 11.
II 5. 11. Ait. Br. VI 17. 1—2 und Ait. Br. VI 5. 1 flgg.
II 5. 12. Ait. Br. VI 6. 1 flgg.
II 5. 13. Ait. Br. VI 7. 1 flgg.
II 5. 14. sehr viel Übereinstimmung mit Ait. Br. VI 8.
II 5. 15 = Ait. Br. VI 18. 4; fängt mit einem Satz aus Ait. Br. VI 17. 2 an und schliesst mit Ait. Br. VI 17. 3—4.
II 6. 1. Ait. Br. VI 18. 1—3. 19. 1—10.

II **6**. 2. Ait. Br. VI **19**. 10 und **20**. 1 flgg.

II **6**. 3—5. Ait. Br. VI **21—23**.

II **6**. 6—7 hat nicht viel Ähnlichkeit mit andern Texten; nur findet man einige Übereinstimmung mit Ait. Br. VI **13**. 7; Gop. Br. II **6**. 7 (fin.) ist nahezu übereinstimmend mit Ait. Br. VI **27**. 1—5.

II **6**. 8. Ait. Br. VI **27**. 6 und **30**. 4.

II **6**. 9. Ait. Br. VI **30**. 5 und **31**. 5.

II **6**. 10. Ait. Br. V **9—10**.

II **6**. 11. Ait. Br. V. **11**. und **12**. 3. VI **32**. 1—2.

II **6**. 12. ist zum Teile zusammengefügt aus verschiedenen Khaṇḍa des Ait. Br.; einige Teile zeigen Ursprünglichkeit. *stotriyānurūpau* vgl. Ait. Br. V **19**. 12; *sukṛti* Ait. Br. VI **29**. 1; *vṛṣakapi* Ait. Br. VI **29**. 2 und *kuntāpa* Ait. Br. VI **32**. 5 flgg.

II **6**. 13. [S. 264 Z. 3 und flgg.] Ait. Br. VI **33**. 1—5. Kauṣ. Br. **30**. 5.
[S. 265 Z. 4 und flgg.] Ait. Br. VI **33**. 16—17. Kauṣ. Br. **30**. 7.
[S. 265 Z. 9 und flgg.] Ait. Br. VI **33**. 19.
[S. 265 Z. 16] Ait. Br. VI **33**. 18.
[S. 265 Z. 16 und flgg.] Ait. Br. VI **34**. 20.

II **6**. 14. Ait. Br. VI **34—36**. 3.

II **6**. 15. hat einige Übereinstimmung mit Ait. Br. VI **36**. 4—7.

II **6**. 16. hat Übereinstimmung mit Ait. Br. VI **36**. 8—17.

BEMERKUNGEN.

I 1. Böhtlingk hat in seiner „Probe einer Kritik des Gopathabrāhmaṇa" die ersten zwölf Seiten des Gopathabrāhmaṇa besprochen und sucht einige verdorbene Stellen zu verbessern und hofft, dass eine Untersuchung der verschiedenen Handschriften des Brāhmaṇa die andern Schwierigkeiten aus dem Wege räumen könne. Die Handschriften verbreiten aber über die verdorbenen Stellen nur wenig Licht. Mit vielen Emendationen Böhtlingks bin ich einverstanden; in den Noten habe ich immer mitgeteilt, wo ich den Text nach Böhtlingk korrigiert habe.

I 1. 1. [S. 1. Z. 3]. Das Perfectum *nirmame* ist hier nicht am Platz, darum lese ich mit Böhtlingk *nirmimā*.

I 1. 1. [S. 1. Z. 5 und 6] Statt *avidāmaha* lese ich mit Böhtlingk *avidam aham*.

I 1. 3. [S. 3. Z. 1] alle Hss. haben *abhyatapat* und *abhyaśrāmyat* ohne Objekt. Man findet dieses noch einige Mal im Texte. Die Verben haben transitive Bedeutung; man erwartet ein Objekt wie *ātmānam*.

I 1. 6. Die Form *niramimata* (S. 5. Z. 8) findet man hier und an vielen andern Stellen fehlerhaft für *niramimīta*.

I 1. 12. [S. 10. Z. 4] alle Hss. lesen *prākrīḍitaḥ*. Böhtlingk schlägt vor *prākroḍitaḥ* „vor Zeiten nachträglich hinzugefügt" und er sagt weiter „und diese Interpolation wird wohl nicht sehr alt sein, da *kroḍa* in der Bedeutung „nachträgliche Bemerkung, Nachtrag" sehr spät auftritt. Das *tam* [Z. 7] spricht

gleichfalls für die Interpolation der zwei vorhergehenden Zeilen, da es auf *yajñaṃ* [Z. 3] hinweist". Ich bin hiermit nicht einverstanden. Bedeutet *prākrīḍitaḥ ślokaḥ* soviel als „versus memorialis"?

I 1. 12. [S. 10. Z. 5] *sapta sutyāḥ*. Anfangsworte des Gop. Br. I 5. 25.

I 1. 13. [S. 10. Z. 10] *taṃ ha smaitam evaṃ vidvāṃsaḥ pūrve śrotriyā yajñaṃ tataṃ sāvasāya ha smahety abhivrajanti"* ist verdorben. Böhtlingk schlägt vor: *tān ha smaitān evaṃvidvāṃsaḥ pūrve śrotriyā yajñaṃ tatam avasāyety abhivrajanti.*

I 1. 16—30. enthält die Praṇava Upaniṣad. Als Deussen im Jahre 1877 seine „Sechzig Upaniṣad's des Veda" herausgab, übersetzte er die Praṇava Upaniṣad aus dem Oupnek'hat, und wusste nicht, dass diese Upaniṣad in dem ersten Prapāṭhaka des Gopatha Brāhmaṇa zu finden war. Bloomfield hat in „The Aharvaveda" Deussen hierauf aufmerksam gemacht, und in der zweiten Auflage der „Sechzig Upaniṣad's des Veda" hat Deussen eine Übersetzung aus dem Sanskritoriginal hinzugefügt.

I 1. 17. der Oupek'hat: *die Sprache*, *die Zunge* und *die Rede*; das ist viel besser als Gop. Br.: *die Rede*, *die Zunge* und *der Geschmack* [*vācam* ..... *jihvāṃ rasam* S. 13. Z. 13].

I 1. 21. [S. 14. Z. 14] die hss.: *'nuśāsanānām iti.* Ein Genitiv gibt keinen Sinn, vgl. Śat. Br. XI 5. 6. 8.

I 1. 21. [S. 14. Z. 15] *svaraśamyanānātantrīḥ* ist wahrscheinlich verdorben. Deussen übersetzt diese Stelle: „die mannigfachen, durch ihre Töne heilbringenden Saitenspiele". (° sic!) Böhtlingk schlägt vor *svarasāmyanānātantrīḥ*.

I 1. 22. [S. 15. Z. 8] alle hss. *°jighāṃsuḥ*. Deussen schlägt vor *°jighāṃseyuḥ* und übersetzt diese Stelle: „die Mantra's könnten sich [feindlich] gegen mich wenden, wie Embryos die Mutter zu töten suchen könnten". Richtiger wäre doch *°jigāṃseyuḥ*.

I 1. 25. [S. 18. Z. 6] Deussen übersetzt *yāthālātavya* „wie

ein nicht anzurührender Feuerbrand" [*alātavya*]. Ich glaube *lātavya* ist ein Eigenname, vgl. Ṣaḍv. Br. IV 7. 2, wo *svāhā lātavyasagotrā* genannt wird.

I 1. 25. [S. 18. Z. 7] Es ist mir nicht deutlich, was: „*puṃso vatso*" bedeutet. Deussen fragt: „Ist es: „er ist mit Vorliche männlich"".

I 1. 27. [S. 19. Z. 4] Was bedeutet: *nādānapradānakaraṇau*? Deussen übersetzt: „und als den Zuwachs des Nachhalls bewirkend sind sie ein zweifacher Ort." (?).

I 1. 27. [S. 20. Z. 3] *mantraḥ kalpo brāhmaṇam ṛg yajuḥ sāmātharvāṇi*. Soll man °*vaṇi* oder °*vāṇi* lesen? Die Stelle ist mir nicht deutlich. Deussen übersetzt: „Spruch, Ritual und heilige Rede findet sich im Ṛig-, Yajur-, Sāma- und Atharvaveda".

I 1. 28. [S. 20. Z. 12] alle hss. *upopasīdāmīti*. Man erwartet 1e p. plur. Deussen übersetzt: „Wir wollen dir in Unterwürfigkeit nahen".

I 1. 31—38. Die Gāyatrī Upaniṣad. Bloomfield (The Atharvaveda, Seite 110) sagt: „This text describes itself as an Upaniṣad and deals with a theme suggestive of the Shavank Upaniṣad though it is not all like it" (Deussen, S. 875). Ich finde, dass die beiden Texte nicht sehr genau übereinstimmen; in der Shavank Upaniṣad findet man nur den Krieg zwischen Göttern und Asura's; während im Gop. Br. ein Gespräch zwischen Maudgalya und Glāva vorkommt.

I 1. 31. [S. 23. Z. 2] *ācacaṣṭe* quasi-Perfectform, wo man *ācacakṣe* erwarten würde, vgl. I 2. 13 (S. 46 Z. 12] und I 3. 8 (S. 73 Z. 6).

I 1. 32. [S. 25. Z. 6] Vedic Concordance S. 520 muss „*vicakṣva yadi tāḥ pravettha*" statt „.....*praveptya*" gelesen werden.

I 2. 1. [S. 33. Z. 7] Bloomfield schlägt vor „*krodho 'paḥ ślāgham*" zu lesen; besser ist doch „*krodho 'paḥ ślāghā*".

I 2. 4. [S. 35. Z. 12] *parāharati* bedeutet: fortreissen, hinreissen; man erwartet doch ein Verbum mit der Bedeutung „berühren".

I 2. 4. [S. 35. Z. 13] Man erwartet doch statt *dharma gupto mā gopāyeti' dharmo hainaṃ gupto gopāyati: dharma gupta mā gopāyeti' dharmo hainaṁ gupto gopāyati.*

I 2. 5. Der Anfang ist sehr verdorben.

[p. 37. Z. 2] Was bedeutet *ākīyatāṃ?*

[p. 37. Z. 3] *na hi devā na ramante;* eigentümlich ist hier der Gebrauch einer doppelten Negation. Prof. Caland teilte mir mit, dass im Kāṇvīya Śat. Br. die doppelte Negation einige Mal vorkommen soll.

I 2. 8. Ist *divyatri* [S. 40. Z. 7] der Name eines Ṛṣi? *ulavṛkarkṣutarakṣuḥ* [S. 40. Z. 8] als Kompositum ist verdächtig, man erwartet dann einen Nom. plur.

Sarpadaṃṣtranaḥ [S. 40. Z. 9] ist nicht im Pet. W. belegt, wohl *sarpadaṃṣtra.* Man erwartet doch *sarpadaṃṣṭraṇaḥ.*

I 2. 11. Einige Mal [S. 44. Z. 11 und 15] kommt *voce chandaḥ* (var. lect. *voceḥ chandaḥ*) vor. Ich begreife die Bedeutung der Worte nicht.

I 2. 15. dieser Khaṇḍa ist sehr korrupt; ich habe ihn nach Kāṭh. VII 15 herzustellen versucht; S. 48. Z. 9 muss eine Lücke haben hinter „*yannakṣatram*".

I 2. 16. von Schröder liest im Kāṭh. VII 15 *saṃvatsarād agnau.* Ist es nicht besser *saṃvatsarād ṛcāgnau* zu lesen?

I 2. 16. [S. 49. Z. 12] Keine der Hss. hat *śṛṅgāḥ* wie Rājendralāla Mitra liest. Der Mantra stimmt genau mit RV. IV 58. 3 überein.

I 2. 18. Was bedeutet *śravaṇasya* [S. 52. Z. 11]? Man erwartet den Namen eines Tieres.

I 2. 20. [S. 56. Z. 7] Ist vielleicht „*adhoktam*" *adho 'ktaṃ* (*√añj*) zu lesen? aber dann muss man °*pyāyyaitat payo* statt °*pyāyyaitaṃ payo* [S. 56. Z. 7] lesen.

I 3. 3. Ist *vācoyamyam* [S. 66. Z. 13]: die Stimme an sich haltend? Ait. Br. liest *vācaṃyamaḥ*. Vielleicht *vācaṃ yacchet* statt *vācoyamyam*.

I 3. 4. [S. 68] Die Aoristi kommen in allen Hss. ohne Augment vor.

I 3. 6. vgl. S. B. E. XLIV S. 51.

Ś. Br. XI 4. 1. 1. behandelt denselben Gegenstand. Eggeling weiss nicht, ob seine Auffassung richtig ist. Prof. Geldner hat eine andere.

Gop. Brāhmaṇa hat eine andere Lesart, aber auch diese ist nicht deutlich.

Ś. Br. *uddālako hāruṇiḥ | udīcyān vṛto dhāvayāṃ cakāra tasya niṣka upāhita āsaitad dha sma vai tat purveṣāṃ vṛtānāṃ dhāvayatām ekadhanam upāhitaṃ bhavaty upavalhāya bibhyatāṃ tān hodīcyānāṃ brāhmaṇān bhīr viveda.*

I 3. 18. ist verdorben, ich habe den Khaṇḍa nach Ait. Br. VII 1. 1 zu korrigieren versucht. Nicht deutlich ist: *dakṣiṇā śroṇir athyāstrī brahmaṇah* [S. 86. Z. 12] Ait. Br. liest *śroṇir hotur, savyā brahmaṇaḥ*.

Im Gop. Br. wird das *avarasakthaṃ* sowohl dem Maitrāvaruṇa als dem Brāhmaṇācchaṃsin gegeben, und der *ūru* dem Acchāvāka und dem Potar. *Apāna* [S. 87. Z. 7] muss dieselbe Bedeutung haben wie *vaikartaḥ* Ait. Br. = *prauḍhaḥ*. Die Bedeutung des *prauḍhaḥ* ist auch unbekannt.

I 3. 19. [S. 88. Z. 6] *taṃ vā etaṃ dhīkṣitaṃ santaṃ dīkṣita ity ācakṣate* vgl. Śat. Br. III 2. 2. 30, wo man dieselbe quasi-Etymologie findet.

I 3. 20. *itthaṃ ced vo 'pasamavatsur hanta* [S. 90. Z. 6]. *avatsur* ist korrupt, vielleicht wird gemeint eine augmentierte Form von *samāvartate*. Vielleicht *samāvartsuḥ*? 3 plur. aor.?

Khaṇḍa I 3. 20 ist undeutlich.

I 4. 7. man erwartet *devikāhavīṃṣi* statt *devatāhavīṃṣi* [S. 96. Z. 9], denn in I 4. 8. [S. 99. Z. 7] steht *yad devikāhavir-*

bhiś caranti; in Kauṣ. Br. XIX 7 (init.) *devikābhyo havīṃṣi.*

I 4. 7. [S. 96. Z. 9] die Hss. *kāmāddaśātirātram* wschl. *kāmād atirātram.* Diese Worte sind wahrscheinlich Interpolation; das *atirātra* hat hier keine Bedeutung. Aber [S. 99. Z. 10] *atha yad daśātirātram upayanti* zu l. wschl. *yad atirātram upayanti.* Diese Stelle beruht auf I 4. 7. Dann ist die Interpolation sehr alt.

I 4. 14. [S. 105. Z. 2] und I 4. 15. [S. 105. Z. 11] *anakūtyai* habe ich in *anagūrtyai* geändert nach Śat. Br. XII 2. 3. 5.

[S. 105. Z. 7] die Hss. *daśarātrāya mahāvratam mahāvratād udayanīyāyātirātraḥ.* Man muss lesen: *daśarātrān mahāvratam mahāvratād udanīyo 'tirātraḥ.* Die Dative sind durch eine Parallelstelle I 4. 22. [S. 110. Z. 7] verursacht.

I 4. 20. [S. 109. Z. 1] *daśarātram uddhiḥ pṛṣṭhyābhiplavau cakre ' daśarātram uddhiṃ ' pṛṣṭhyābhiplavau cakre ' tantraṃ kurvīta.*

Śat. Br. XII 2. 2. 4. *pṛṣṭhyābhiplavau tantre kurvīta.* Diese Lesart scheint mir weniger gut zu sein, vgl. S. B. E. XLIV S. 149.

[S. 109. Z. 4] *ime prāṇā nānā santa ekodayāccharīram adhivasati.*

Ś. Br. XII 2. 2. 4. *ime prāṇā nānā santa ekotayaḥ samānam ūtiṃ saṃcaranti.*

Die Bedeutung von „*ekoti*" ist zweifelhaft, vgl. S. B. E. XLIV S. 149.

I 5. 1. [S. 113. Z. 4] die Hss. *jyotir gaur āyur gaur āyur jyotir* Śat. Br. XII 2. 2. 12 *jyotir gaur āyuḥ*; das ist viel besser, denn es ist die Rede von einem *tryahas tryāvṛttiḥ.*

I 5. 3. *grīvā* wird durcheinander im Sing. und Plur. gebraucht.

[S. 115. Z. 11] *trivṛtaṃ hy eva śiro bhavati: tvag asthi majjā mastiṣkaṃ.*

Ś. Br. XII 2. 4. 9. *śira evāsya trivṛt' tasmāt tat trividhaṃ bhavati tvag asthi mastiṣkaḥ.* Hat man im Gop. Br. *majjā* auszuscheiden? Sonst hat man ein *caturvidham.*

[S. 116. Z. 6] *pṛṣṭīkuṇḍīlāni* ist nicht im P. W. belegt, vielleicht muss hier mit Śat. Br. *karūkārāṇi* gelesen werden.

Vielleicht ist statt *pṛṣṭī°* *praṣṭi°* zu lesen.

I 5. 3 und 4 enden gedankenlos: *ya evaṃ veda sa vā eṣa saṃvatsaraḥ.*

I 5. 4. [S. 117 Z. 5] die Hss. haben *variṣṭhā.* Ist es nicht besser mit Ś. Br. *varṣīyasī* zu lesen, weil der zweite Finger doch nicht der gröszte ist?

[S. 117. Z. 7] *anayor variṣṭhā.* Ś. Br. *āsāṃ varṣiṣṭhā.*

Im Śat. Br. ist die Reihenfolge besser; denn die *paṅkti* muss an fünfter Stelle kommen, und die *virāj* an vierter. Die *virāj* wird nicht deutlich behandelt; zum zweiten Male spricht Gop. Br. über den *variṣṭhā*-finger; Ś. Br. spricht hier von *annāditamā.*

I 5. 5. stimmt mit Ś. Br. XII 3. 2. 1 überein; *catuḥ* und *pañca* fehlen im Gop. Br.; Ś. Br. hat *rātrayaḥ* statt *ahorātrāṇi* und spricht später von 720 Tagen und Nächten; Gop. Br. spricht von 360 prāṇas.

I 5. 8. [S. 123 Z. 7] zwischen *niṣkrīṇīya* (1e p. opt. med.) und *tasmād etena* u. s. w. ist wahrscheinlich eine Lücke; oder man muss eingreifen und *nirakrīṇāt* lesen.

I 5. 9. Ś. Br. XII 3. 5. 3—11.

Die Reihenfolge weicht im Ś. Br. ab; auch spricht man im Gop. Br. von *gṛhamedha* [S. 124. Z. 9] und *mithunam*; [S. 124. Z. 11] diese fehlen im Ś. Br.

I 5. 10. [S. 125 Z. 2] die Hss. lesen *suśruvuḥ.* Oft werden *ś* und *s* verwechselt. Aber ein Plural ist hier nicht am Platz; auch die Bedeutung von *sru* passt hier nicht, ich lese mit Ś. Br. *śaśrāma.*

I 5. 11. Man findet die Formen: *prātaḥsavanena* [Instr.] *mādhyaṃdine savane* [Loc.] und *tṛtīyasavane* [Loc.] neben einander.

I 5. 12. 13. 14. vgl. Das Vaitāna Sūtra des Atharvaveda, übersetzt von W. Caland, XVII 10.

I 5. 21. Die Legende des *Dadhyañ āṅgirasa* wird nicht im Ś. Br. gefunden; wohl gibt Ś. Br. XII 3. 3. 3 die Aufzählung der siebzehn Silben der fünf heiligen Wörter.

I 5. 23. Nach Gautama ist die Reihenfolge der *haviryajña: agnyādheya*, *agnihotra*, *darśa-* und *paurṇamāsa*, *caturmāsya*, *āgrayaṇeṣṭi*, *nirūḍhapaśubandhu* und *sautrāmaṇī*.

II 1. 2—4 behandelt das *prāśitra* [vgl. Kauṣ. Br. VI 13, 14, Ś. Br. I 7. 4. 5, T. S. II 6. 8. 5, Ait. Br. III 33]. Die Legende ist sehr verschieden behandelt worden; im Ś. Br. und Ait. Br. fragen die Götter *Rudra*, ob er *Prajāpati* strafen wolle. Im T. S. und Gop. Br. rächt sich Rudra, weil er vom Opfer ausgeschlossen worden ist.

II 1. 3. [S. 146. Z. 13] *tad u haika āhuḥ*; diese „*eke*" sind, wie es scheint, die Kauṣītakins, vgl. Kauṣ. Br. VI 14 (init.).

II 1. 7. [S. 150 Z. 2] vgl. Vait. 3. 19—20, Übersetzung von Caland. Nur hs. D. liest *samakṣam*, die andern lesen *samṛkṣam*. Alle Hss. lesen wie Vait. das korrupte *prajāpatiṃ* statt *prajāpatiḥ*.

II 2. 10. ist Kāṭh. XXXIV 17 und 18. Das Kāṭh. ist viel korrupter als Gop. Br.

II 2. 11. [S. 176. Z. 6] M. S. I 9. 8: S. 139 Z. 5 liest *tena vyāvṛtam agacchaṃs te°* statt *te na vyā°*.

II 2. 11 vgl. Vait. XIII 13 (das Vait. übersetzt von Caland).

II 2. 13—14 vgl. Vait. XXIX 7.

II 2. 13. [S. 178 Z. 13] alle Hss. *anitir asi*. vgl. Vait. XX 13, Bemerkung.

II 2. 13. [S. 178. Z. 15] die Hss. lesen *prāvo 'syahnāṃsi*, diese Lesart hat gar keine Bedeutung. T. S. III 5. 2. 3 hat *pravāsi anuvāsi*.

II 3. 8. Gop. Br. (ed. Bibl. Ind.) muss die vierte Zeile (S. 126) von oben als erste Zeile gelesen werden.

II 3. 9. [S. 194. Z. 15] *prājā aśvamāraṃstad*.... Wahrscheinlich muss die Bedeutung dieser Worte sein: „Die Menschen bekamen dann Atem." Vielleicht eine Form von *śvasiti*, aber welche?

II 3. 13. [S. 200. Z. 7 u.s.w.] muss man lesen: *na hy atra nārāśaṃsāḥ sīdanti* oder *na hy anārāśaṃsāḥ sīdanti?*

II 4. 7. vgl. Vait. XXIII 22, Bemerkung.

II 4. 8. [S. 215. Z. 13] *tāṃ yad anupoṣya* vgl. Vait. XXIV 15, Bemerkung.

II 4. 11. [S. 219. Z. 3 und 4] *samabhyavāguḥ* aor. ist hier nicht am Platz. Er ist hierher gekommen durch Ausgleich. Vielleicht muss man *samabhyaveyuḥ* lesen.

[S. 219. Z. 8] *tasmād utthā*, vielleicht *tasmād ukthā?* Ist es eine quasi-Etymologie; *ukthā* aus *utthā* entstanden?

II 4. 13 ist mir nicht deutlich.

II 4. 14. [S. 221. Z. 5] die Hss. *dve saṃśasyaṃsta aindraṃ ca bārhaspatyaṃ caikam aindrābārhaspatyaṃ* (?), vgl. Vait. XXV 8.

II 5. 4. [S. 230. Z. 16] *agāt* ist augmentierter Injunktiv, der in späteren Texten mehr vorkommt.

II 5. 5. [S. 231. Z. 5] Gop. Br. *yathābhyāghāram*. Kauṣ. Br. XVII 8 *yathābhyāgāram*. Die richtige Form ist *yāthābhyākāram*.

II 5. 7. [S. 233. Z. 11] Hs. D. liest richtig *saṃśānāni* wie in Ś. Br. und andern Texten. Garbe hat schon im Vait. XXX 6, wo alle Hss. *saṃśyānāni* haben, diese Form in *saṃśānāni* verändert.

II 5. 8. vgl. Vait. XXVII 6. Es befremdet, dass auch eine Hs. des Gop. Br. *ruheyam* statt *roheyam* [S. 235. Z. 2] liest.

II 6. 2. [S. 245. Z. 15] Ait. Br. VI 20 [S. 173. Z. 1] hat *ye vai te na ṛṣaya pūrve pretās te vai kavayas* statt *ye vai tena* u.s.w.

II 6. 3. [S. 246. Z. 11] Ait. Br. VI 21 [S. 173. Z. 16 und 17] hat *kadvántāḥ* statt *kadvantaḥ*.

II 6. 4. [S. 248. Z. 8] die Hss. *satrāyaṇarūpam*, auch Ait. Br. VI 22. [S. 174. Z. 14]: statt *sattrāyaṇarūpam.*

II 6. 9. [S. 256. Z. 15] *buḍila āśvitarāsyuḥ.* Ait. Br. *bulila āśvatara āśviḥ.*

II 6. 10. [S. 259. Z. 4] vgl. Vait. XXXI 27, wo Caland vorschlägt: *tasmād ṛgmebhya evādhi preṣitavyaṃ ṛgmebhyo 'dhi vaṣaṭkṛtyam* zu lesen.

II 6. 13. [S. 266. Z. 1] alle Hss. wie Ait. Br. *ativāda*; Vaitāna Sūtra und Kauṣ. Br. *atīvāda.*

II 6. 14. Der Anfang ist sehr korrupt.

[S. 268. Z. 15] *tvaṃ indra śarma riṇetīme*..... und auch Vait. XXXII 30 *tvam indra śarma riṇeti.* Man erwartet doch: *tvam indra śarma riṇā iti.*

II 6. 15. [S. 270. Z. 1] *abhūtodyam?* Ist es ein Wort? Und ist *udya kṛtya* von *vadati?*

Wörter, die nicht im P. W. vorkommen, oder nicht genügend belegt sind.

I 1. 13. [S. 10. Z. 15] *acaritin*, auf dieselbe Weise gebildet wie *sucaritin* (Jaim. Śrautra Sūtra), kommt nicht im P. W. vor, wohl °*carita.*

I 1. 13. [S. 10. Z. 15] *aparāgya*: feindlich gesinnt? (*aparāga* feindliche Gesinnung).

Böhtlingk schlägt vor *aparārdhya.*

I 1. 14. [S. 11. Z. 16 u.s.w.] *saṃdhiti* (nicht belegt).

I 1. 24. [S. 16. Z. 14] *nāmākhyātam* nicht im P. W., wohl *nāmākhyātika* = sich auf das Nomen und das Verbum beziehend.

I 1. 29. [S. 22. Z. 5] *khilaśruti?* Deussen übersetzt: eine ergänzende Schriftstelle.

I 1. 30. [S. 22. Z. 11] *viṣayin* nicht belegt, (*viṣaya* Gebiet Reich).

I 1. 32. [S. 24. Z. 8] *yathāmanas* nicht im P. W.

I 1. 39. [S. 31. Z. 15] *samitsaṃbarhiḥ*. Bedeutet dieses Wort: Brennholz mit Opfergrase?

I 2. 4. [S. 35. Z. 15] *dhāyyā*? Es musz hier der Name eines Kleidungsstücks sein.

I 2. 4. [S. 36. Z. 9] *hā (jihīte)* mit den praep. *prati* + *sam* ist es nicht im P. W. belegt.

I 2. 5. [S. 36. Z. 15] *sthā (tiṣṭhati)* mit den praep. *upa* + *ava* nicht im P. W. belegt.

I 2. 5. [S. 37. Z. 2] *upārāma* ist nicht belegt. Im P. W. findet man nur *upārāma(m)*: das Ausruhen.

I 2. 8. [S. 40. Z. 7] *divyatri* N. eines Ṛṣi.

I 2. 8. [S. 40. Z. 8] *ulavṛkarkṣu?*

I 2. 8. [S. 40. Z. 9] *sarpadaṃṣṭranaḥ* nicht belegt; wohl *sarpadaṃṣṭra.*

I 2. 14. [S. 47. Z. 3] *yam(yacchati)* mit den praep. *upa* + *vyā* nicht im P. W. belegt, wohl *vyā* + *yam* und *upa* + *yam.*

I 2. 14. [S. 47. Z. 11] *ūrma*, auch Vait. XI 5. Die Bedeutung ist unbekannt.

I 2. 15. [S. 48. Z. 6] *avakūti?* vgl. *anākūti.* I 4. 14 [S. 105. Z. 2] 15 [S. 105. Z. 15].

I 2. 18. [S. 52. Z. 7] *romaśamara* vgl. P. W.; *śamara* bedeutet hier vielleicht *vivara*: Öffnung.

I 2. 18. [S. 52. Z. 11] *śravaṇa*. Der Name eines Tieres?

I 2. 21. [S. 58. Z. 13 u.s.w.] *āglā?*
[S. 59. Z. 4] *kāruvidā?*
[S. 59. Z. 4] *āglāgṛdha?*

I 2. 24. [S. 63. Z. 12] alle Hss. haben *udātti*; vielleicht nach Analogie von *vyāpti*, *paryāpti* auch *udāpti* zu lesen; nicht im P. W. belegt.

I 3. 2. [S. 65. Z. 10] *mahāvādyam* nicht im P. W., wohl *mahāvada* (Ajt. Br. V 33. 1).

I 3. 3. [S. 66. Z. 13] *vācoyamyam*. Bedeutet es: die Stimme an sich haltend s.v.a. *vācaṃyama* (Ait. Br. V 33. 4)?

I 3. 5. [S. 69. Z. 9] *lup (lumpati)* mit der praep. *prati* nicht im P. W. belegt.

I 3. 7. [S. 72. Z. 3] und I 3. 9. [S. 75. Z. 6] *uccaśas* ist ein korruptes Wort, muss aus dem P. W. entfernt werden.

I 3. 12. Einige Wörter, die nur in den Atharvanischen Texten vorkommen:

gavīḍa [S. 78. Z. 10].
samudvānta [S. 79. Z. 1].
adbhiḥ praty-ā-nī [S. 79. Z. 2].
pitry-upavīta [S. 79. Z. 10].
vgl. Kauś. Sūtra 87. 26. Vait. Sūtra VII 15.

I 3. 18. [S. 87. Z. 7] *apāna?* Der Name eines Körperteiles?

I 3. 19. [S. 89. Z. 5] *annastha.*
[S. 89. Z. 5] *nāmastha.*

I 3. 22. [S. 92. Z. 12] *i (eti)* mit den praep. *apa* + *aty* nicht im P. W.

I 5. 3. [S. 116. Z. 6] *pṛṣṭīkuṇḍīlāni?*

I 5. 5. [S. 120. Z. 4] *peśaśamara* (?) vgl. I 2. 18. [S. 52. Z. 7] *romaśamara.*

II 1. 12. [S. 152. Z. 5] *sahārambha:* gemeinsam beginnend; keine andere Belegstelle im P. W.

II 1. 15. [S. 153. Z. 6] *ārtija*: durch Weh erzeugt; keine andere Belegstelle im P. W.

II 2. 13. [S. 179. Z. 9] *nābhuḥ?* Die Bedeutung ist mir unbekannt.

II 2. 14. [S. 180. Z. 12] *gā (gāyate)* mit der praep. *apa* nur im Gop. Br. und Vait. XVII 4.

II 3. 6. [S. 193. Z. 1] *manarihan?* Ait. Br. *anarhan.*

II 3. 7. [S. 193. Z. 10] *guṇitas* nicht im P. W. belegt.

II 3. 22. [S. 208. Z. 6] *prativīta* nur im Gop. Br. und Vait. XXII 32.

II 3. 23. [S. 210. Z. 8] *namaga?* nicht im P. W.

II 4. 12. [S. 211. Z. 2] *saṃdhyukṣa?*

II 4. 15. [S. 222. Z. 5] *ekapādinī?* nicht im P. W.; wohl *ekapātinī* = ein Vers, der für sich zu nehmen ist.

II 5. 8. [S. 234. Z. 14] *jap (japati)* mit der praep. *ud*, nicht belegt im P. W.

II 5. 11. [S. 237. Z. 12] *anaikāhika* ist nicht belegt im P.W.

II 6. 11. [S. 260. Z. 6] *antarhasta* nicht im P. W.; wohl *antarhastīna.*

II 6. 12. [S. 262. Z. 3 u.s.w.] *kuya?*

II 6. 13. [S. 266. Z. 2] *virebham* absol. von *rebh* + *vi;* aber *virebhaih* [S. 270. Z. 3] als Subst. nicht im P. W. belegt.

Einige Bemerkungen über die im Gopatha Brāhmaṇa vorkommenden Mantra.

I 1. 9. [S. 8. Z. 4] *śreṣṭho ha vedas tapaso 'dhi jāto brahmajyānāṃ kṣitaye saṃbhabhūva.* Sāyaṇa liest (Ath. V. ed. Shankar Pandit, Vol. I S. 5 *hṛdaye* statt *kṣitaye.*

I 1. 9. [S. 9. Z. 2] und I 1. 21. [S. 14. Z. 14] *vṛdhat karad ruhan mahat tat.* Bibl. Ind. und Ved. Conc. [S. 899] lesen *guhan* statt *ruhan.*

I 1. 15. [S. 12. Z. 7] *devo vijānan* fehlt im Ved. Conc.

I 1. 20. [S. 14. Z. 10] *janat.* Diese Stelle fehlt im Ved. Conc.

I 1. 22. [S. 15. Z. 11] *yā purastād yujyata 'ṛco akṣare parame vyoman*; diese *ṛk* besteht aus zwei Pratīka A. V. X 8. 10ª und A. V. IX 10. 18ª.

I 1. 39. [S. 30. Z. 6] *āpo garbhaṃ janayantīḥ.* Gop. Br. zitiert A. V. IV 2. 8 in der Paippalāda Rezension; die Śāunaka Rezension hat *āpo vatsaṃ janayantīḥ.*

I 2. 1. [S. 32. Z. 13] *dīkṣito dīrghaśmaśruḥ* ist ein Fragment des Mantra: *kārṣṇaṃ vasāno dīkṣito dīrghaśmaśruḥ* A.V. XI 5. 6ᵇ.

I 2. 9. [S. 41. Z. 13] *antarikṣe pathibhir hrīyamāṇaḥ* (alle

Hss.) oder *hīyamāṇaḥ* (ed. B. Ind.) sic.! Paip. S. I **107.** 3: *antarikṣe pathibhir īyamāṇaḥ.*

Gop. Br. liest *apāṃ yoniḥ prathamajā ṛtasya.*

Ṛ. V. liest *āpāṃ sakhā prathamajā ṛtāvā.*

I 2. 9. [S. 42. Z. 3] *candramā apsv antaḥ*; alle Hss. lesen: *candramā apsantaḥ.*

I 2. 17. [S. 50. Z. 14] Die ṛk *srutād yam atrir divam unnināya' divi tvātrir adhārayat*, besteht aus zwei Halbversen A. V. XIII 2. 4[c] und A. V. XIII 2. 12[b]. Vedic Concordance hat fehlerhaft *stutāt* statt *srutāt*; auch A. V. liest *srutāt.*

I 2. 21. [S. 57. Z. 7] Der Mantra (Paip. S. I **95.** 3) *agniṃ tvāhur vaiśvānaraṃ' sadanān pradahann agāt* lautet Vait. VI 7 *agniṃ tvāhur vaiśvānaraṃ' sa dahan pradahan nv agāḥ.* Auffallend ist es, dass auch eine Handschrift des Vaitāna Sūtra „*sadanān*" hat.

I 3. 1. [S. 64. Z. 7] Zwei Hss. lesen statt: *devā brahmāṇa āgacchata āgacchata* (vgl. Ved. Conc. S. 499): *devā brahmāṇa āgacchatāgacchata.*

I 3. 22. [S. 92. Z. 7] *retaś ca mānnaṃ ceta ūrdhvam ubhau.* Ved. Conc. S. 830 muss statt „*ūrddhvañcam*" „*ūrdhvam*" gelesen werden.

I 5. 5. [S. 120. Z. 14] *śramād anyatra parivartamānaḥ*; fehlerhaft hat Ved. Conc. S. 938 °*vartamānāḥ.*

I 5. 10. [S. 125. Z. 9] I 5. 21. [S. 133. Z. 18] lesen die Hss. *o śrāvaya* und nicht *oṃ śrāvaya* (wie in der ed. B. Ind.) vgl. Ved. Conc. p. 310.

I 5. 24. [S. 138. Z. 1] *prāyaścittair bheṣajaiḥ saṃstuvantaḥ* nicht wie ed. B. Ind. (Ved. Conc. S. 639) *prāyaścittair bhaiṣajaiḥ saṃstavantaḥ.*

I. 5. 24. [S. 139. Z. 3] *sāmnodgātā chādayann apramattaḥ*, nicht wie ed. B. Ind. (Ved. Conc. S. 1009) *chādayanta pramatta.*

I 5. 24. [S. 139. Z. 6] *sāmnā divy ekaṃ nihitaṃ stuvantaḥ*; nicht wie ed. Bibl. Ind. (Ved. Conc. S. 1009) *nistuvantaḥ.*

I 5. 25. [S. 140. Z. 13] die Hss. *viṣkandham enaṃ visṛtaṃ prajāsu* nicht wie ed. B. Ind. (vgl. Ved. Conc. S. 895) *viṣkandham enaṃ vidhṛtaṃ prajāsu.*

II 1. 3. [S. 146. Z. 3] *ātmāsy ātmann ātmānam*, vgl. Bemerkung 2 zu Vait. Sūtra III 11 (Caland).

Gop. Br. liest *ātmann* und nicht *ātman*; vgl. Ved. Conc. S. 160.

II 1. 3. [S. 146. Z. 12] *vāṅ ma āsyan.* Ved. Conc. S. 853 hat *vāṅ ma āsan.*

II 1. 4. [S. 147. Z. 13] *pratiṣṭha.* Diese Stelle ist im Ved. Conc. nicht belegt.

II 2. 3. [S. 167. Z. 5] *śakmana ojiṣṭhāya* Gop. Br. und Vait. 13. 16.

T. S. VI 2. 2. 3 *śakmann ojiṣṭhāya.*

Die Mantra des Gop. Br. II 2. 3 und Vait. 13. 16 stimmen überein; nur hat Gop. Br. [S. 167. Z. 9] *anabhiśastenyam* und Vait. *anabhiśastiḥ.*

II 2. 3. [S. 167. Z. 7] *devānām ojaḥ* ist im Ved. Conc. nicht belegt.

II 2. 3.]S. 167. Z. 8] *abhiśastipā* fehlt im Ved. Conc.

II 2. 4. [S. 168. Z. 5] Gop. Br. und Vait. haben dieselbe Lesung: *āpyāyayāsmānt sakhīnt sanyā medhayā prajayā dhanena.* Ved. Conc. S. 175.

II 2. 9. [S. 174. Z. 7] Gop. Br. und Vait. haben: *dhenā bṛhaspateḥ patnī* statt *dhenā bṛhaspateḥ.*

II 2. 12. [S. 177. Z. 13] *yas te drapsa skandati* wird in II 4. 7 als *drapsavatyaḥ* angedeutet.

II 2. 13. [S. 178. Z. 15] *prāvo 'sy ahnāṃsi* ist korrupt, T. S. III 5. 2. 3 hat *pravāsi anuvāsi.*

II 2. 13. [S. 179. Z. 1] Gop. Br. Vait. XII 17, Kauś. S. XVII 7 lesen *suditir asi.* Hs. B. aber liest wie T. S. IV 4. 1. 2 und P. Br. I 9. 11. *sudītir asi.*

II 2. 3. [S. 179. Z. 7] *abhijid asi.* Diese Stelle fehlt im V. C.

II 2. 14. [S. 180. Z. 5] *ṛgbhir evobhayato 'tharvāṅgirobhir guptābhir guptai stuta.*

II 2. 14. [S. 180. Z. 6] *yajurbhir evobhayato 'tharvāṅgirobhir guptābhir guptai stuta.*

II 2. 14. [S. 180. Z. 8] *sāmabhir evobhayato 'tharvāṅgirobhir guptābhir guptai stuta.*

Diese drei Mantra findet man nur im Gop. Br.

II 2. 17. [S. 182. Z. 14] *juṣṭo vāce bhūyāsam.* Gop. Br. Āśv. Ś. Vait. Kauś. S. haben *vāce*, die anderen Texte *vāco.*

II 2. 22. [S. 187. Z. 5] *yuvo ratho adhvaro devavītaye*; so auch A. V. VII 58. 1c (nicht wie Ved. Conc. S. 793 *adhvaraṃ*) Ait. Br. VI. 12. 7 und R. V. VI 68. 10c lesen *adhvaram.*

II 3. 5. [S. 192. Z. 4] *pratiṣṭhāmi pratiṣṭhāṃ gacchan pratiṣṭhāṃ mā gamayet*; mit Ait. Br. III 8. 3 muss man lesen *pratiṣṭhāsi pratiṣṭhāṃ gaccha pratiṣṭhāṃ mā gamaya.*

II 3. 6. [S. 192. Z. 13] *śaṃ no bhava hṛda ā pīta indro.* Man muss mit Vaitana XIX 18a und R. V. VIII 48. 4a *indo* lesen.

II 3. 8. [S. 194. Z. 4] *sapta hotāra ṛtuthā yajanti* nicht im Ved. Conc. belegt, wohl *sapta hotāra ṛtuśo yajanti* S. 973.

II 3. 13. [S. 200. Z. 11] die Hss. A. D und F lesen wie Ṛ. V. I 137. 2d *uta vām uṣaso budhi.* Nur Hs. E. liest *budhiḥ* (vgl. Ved. Conc. p. 252).

II 4. 8. [S. 215. Z. 14] *(yame) yat kusīdam apamityam apratīttam;* vielleicht zwei Mantra *(yame) yat kusīdam* und *apamityam apratīttam.*

Vielleicht gehört *yame* zu *yat kusīdam.*

II 4. 9. [S. 217. Z. 2] *yā te agne yajñiyā tanūs tayā me hy āroha tayā me hy āviśa.* Der Mantra findet man in dieser Form nur im Gop. Br. und Vait. XXIV 14.

II 4. 15. [S. 222. Z. 7] Im Ved. Conc. ist nicht notiert, dass *ā vāṃ rājānāv adhvare vavṛtyān* im Gop. Br. II 4. 15 gefunden wird.

II 4. 16. [S. 223. Z. 11] *sakhā sakhibhyo varivaḥ kṛṇotu.* Hs. A. liest mit A. S. VII 51. 1d *varīyaḥ*; die Hss. D, E und F lesen mit der Paipp. Rezension *varivaḥ.*

II 4. 17. [S. 224. Z. 6] *ṛtur janitrī tasyā apas pari*, die Hss. A pr. m., D und F lesen *apas* wie Ṛ. V. II 13. 1a nicht *apasas* (vgl. Ved. Conc. S. 291].

II 5. 8. [S. 234. Z. 12] *eṣa me 'muṣmiṃlloke prakāśo 'sat*; nicht notiert im Ved. Conc. S. 306.

II 5. 13. [S. 239. Z. 7] die Hss. lesen: *made somasya rocanendro yad abhinad valam*; besser wäre doch mit A. V. XX 28. 1b zu lesen *made somasya rocanā indro yad abhinad valam.*

II 6. 2. [S. 245. Z. 4] *ariṣṭair naḥ pathibhiḥ pārayantā.* A. sec. m. hat *pārayantā* wie Ṛ. V. VI 69. 1d; die anderen Hss. *pārayantu* (vgl. Ved. Conc. S. 112).

Einige Mantra des Gop. Br. II 6. 14 und 15 sind in Ved. Conc. fehlerhaft notiert worden. A. V. (ed. Shankar Pandit) hat dieselbe Lesart wie Gop. Br.; andere Texte haben eine andere Lesart.

II 6. 14. [S. 268. Z. 5] *yajñā netarasaṃn apurogavāsaḥ* ebenso A. V. XX 135. 7d nicht wie im Ved. Conc. *jajñā neta sann apurovāsaḥ*; vgl. jetzt Z. D. M. G. 72, S. 24.

II 6. 14. [S. 267. Z. 12] A. V. XX 135. 6 und 7a und b und Gop. Br. stimmen wörtlich überein in: *ādityā ha jaritar aṅgirobhyo dakṣiṇām anayaṃs tāṃ ha jaritaḥ pratyāyaṃs tām u ha jaritaḥ pratyāyan || tāṃ ha jaritar naḥ pratyagṛbhṇaṃs tām u ha jaritar naḥ pratyagṛbhṇan.*

Ved. Conc. hat eine andere Lesart.

ādityā ha jaritar aṅgirobhyo dakṣiṇām anayaṃs tāṃ ha jaritar na pratyāyaṃs tām u ha jaritaḥ pratyāyan || tāṃ ha jaritar na pratyagṛbhṇaṃs tām u ha jaritar pratyagṛbhṇan.

II 6. 14. [S. 268. Z. 3] *ahānetarasaṃn avicetanāni* ebenso A. V. XX 135. 7c; Ved. Conc. *ahā neta sann avicetanāni.*

II 6. 14. [S. 268. Z. 8] *uta padyābhir yaviṣṭhaḥ* ebenso

A. V. XX **135**. 8b. Ved. Conc. *uto padyābhir javiṣṭhah* (Gop. Br. liest *uta*, A. V. *uto*).

II **6**. 14 [S. 268. Z. 10] *ādityā rudrā vasavas tenute* (so alle Hss.). A. V. XX **135**. 9a hat *tvenute*; Ved. Conc. *ādityā rudrā vasavas tvelate.*

II **6**. 14. [S. 268. Z. 12] *devā dadatv āsuraṃ*, ebenso A. V. XX **135**. 10a; Ved. Conc. *devā dadatv ā varaṃ* und *yuṣmāṃ astu dive dive*, ebenso A. V. XX **135**. 10c. Ved. Conc. *yuṣme astu dive dive.*

II **6**. 16 [S. 272. Z. 6] *viśo adevīr abhyācarantīḥ*. Diese Stelle ist nicht im Ved. Conc. belegt.

ओं नमो ऽथर्ववेदाय नमः ॥

ओं ब्रह्म ह वा इदमग्र आसीत्स्वयंभ्वेकमेव ।[1] तदैक्षत ।[2] महद्वै यक्षं यदेकमेवास्मि ।[3] हन्ताहं मदेव मन्मात्रं द्वितीयं देवं निर्मिमा[4] इति । तदभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य संतप्तस्य ललाटे स्नेहो यदार्द्रमाजायत[5] । तेनानन्दत्तदब्रवीन्महद्वै यक्षं सुवेदमविदमहमिति ।[6] तद्यदब्रवीन्महद्वै यक्षं सुवेदमविदमहमिति ।[7] तस्मात्सुवेदो ऽभवत्तं[8] वा एतं सुवेदं सन्तं स्वेद इत्याचक्षते परोक्षेण । परोक्षप्रिया[9] इव हि देवा[10] भवन्ति प्रत्यक्षद्विषः । ॥ १ ॥

स[11] भूयो ऽश्राम्यद्भूयो ऽतप्यद्भूय आत्मानं समतपत्तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य संतप्तस्य सर्वेभ्यो रोमगर्तेभ्यः पृथक्स्वेद-

---

1) So corr.; °यंत्वेकमेव A und C; °यंम्वेकमेव B; °यंम्वोवमेव E; 2) तदैक्षीत B, तदीक्षत C und E; 3) so corr.; die hss. lesen तदेकमे°. 4) so corr.; die hss. lesen निर्मम; 5) so lese ich mit Böhtlingk; die hss. haben यदार्द्र्यमा°; यदार्द्र्यमाजायन्त B; 6) und 7) wie Böhtlingk; A hat °महा इति, die übrigen hss. °मह इति; 8) ऽभवत्त्वां C; 9) रोक्षिप्रिया E; 10) देवता B; 11) Brahma ist hier masc., er wieder neutrum.

धाराः प्रास्यन्दन्त'[1] ताभिरनन्दत्तदब्रवीदाभिर्वा अहमिदं सर्वं धारयिष्यामि[2] यदिदं किं चाभिर्वा अहमिदं सर्वं जनयिष्यामि[3] यदिदं किं चाभिर्वा अहमिदं सर्वमाप्स्यामि यदिदं किं चेति' तद्यदब्रवीदाभिर्वा अहमिदं सर्वं धारयिष्यामि[4] यदिदं किं चेति' तस्माद्धारा[5] अभवंस्तद्धाराणां[6] धारात्वं यच्चासु ध्रियते'[7] तद्यदब्रवीदाभिर्वा अहमिदं सर्वं जनयिष्यामि यदिदं किं चेति' तस्माज्जाया[8] अभवंस्तज्जायानां[9] जायात्वं याचासु पुरुषो जायते यच्च पुत्रः' पुन्नाम नरकमनेकशततारं'[10] तस्मात्त्रातीति पुत्रस्तत्पुत्रस्य पुत्रत्वं' तद्यदब्रवीदाभिर्वा अहमिदं[11] सर्वमाप्स्यामि यदिदं किं चेति' तस्मादापो ऽभवंस्तदपामप्त्वमाप्नोति[12] वै स सर्वान्कामान्यान्कामयते[13] ॥ २ ॥

ता अपः सृष्ट्वान्वैक्षत' तासु स्वां छायामपश्यत्तामस्यैक्षमाणस्य[14] स्वयं रेतो ऽस्कन्दत्तदप्सु प्रत्यतिष्ठत्ता-

---

1) प्रकस्यन्दन्त A; प्राकस्यन्दन्त B; प्राकसंदन्त E; 2) धारायिष्यामि E; 3) Von जनयिष्यामि bis धारयिष्यामि fehlt in B; 4) धारायिष्यामि E; 5) धारा hat hier keinen Sinn; vielleicht ist धरा (Erde) gemeint (Böhtlingk); 6) °वंस्तस्माद्धा° B; 7) ध्रीयते A und B; 8) Die hss. haben plur.; ich möchte (wie Böhtlingk) sing. lesen, um so mehr als puruṣaḥ und putraḥ auch im sing. stehen. 9) °याता E; 10) °कशसतार C; 11) आहमिदं E; 12) °पत्वमाप्नोति A und E; 13) Am Schlusz is doch wohl य एवं वेद ausgefallen; 14) छ्याम° A und E; °क्षमानः स्य E;

स्तत्रैवाभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्ताः श्रान्तास्तप्ताः संतप्ताः
सार्धमेव रेतसा द्वैधमभवंस्तासामन्यतरा[1] अतिलवणा[2]
अपेया अस्वाद्यास्ता[3] अशान्ता रेतः समुद्रं वृत्वातिष्ठन्नथे-
तराः पेयाः स्वाद्याः शान्तास्तांस्तत्रैवाभ्यश्राम्यदभ्यतपत्सम-
तपत्ताभ्यः श्रान्ताभ्यस्तप्ताभ्यः संतप्ताभ्यो यद्रेत आसीत्तदभृ-
ज्ज्यत[4] यदभृज्ज्यत[5] तस्माद्भृगुः समभवत्तद्भृगोर्भृगुत्वं[6]
भृगुरिव वै स सर्वेषु लोकेषु भाति य एवं वेद ॥ ३ ॥

स भृगुं सृष्ट्वान्तरधीयत स भृगुः सृष्टः प्राङैजत[7] तं
वागन्ववदद्वायो वाय[8] इति स[9] न्यवर्तत स दक्षिणां
दिशमैजत[10] तं वागन्ववदन्मातरिश्वन्मातरिश्वन्निति स[11]
न्यवर्तत स[12] प्रतीचीं दिशमैजत[13] तं वागन्ववदत्पव-
मान[14] पवमानेति स[15] न्यवर्तत स उदीचीं दिशमैजत[16]
तं वागन्ववदद्वात वातेति तमब्रवीन्न व्यविदमहमिति[17]

---

1) द्वैतमभ° A; द्वैधतममभ° B; द्विधमभ° E; alle hss. lesen °मन्या अन्यतरा; 2) B fügt ein: अतिप्रजापतेरावृतो ब्रह्मणा वर्मनाहं कस्य यस्य ज्योतिषा वचसा च जरद्दृष्टिः कृतवीर्यो विहायां स हस्तायुः सुकृतः दश्वरेयं लवणा; 3) अश्वाद्यस्ता B, C und E; 4) und 5) Die hss. lesen °भृज्यत; 6) °गत्वं B; 7) प्राङेजत B, C und E; 8) So corr. die hss. haben वागो; 9) सं B und E; 10) So corr. die hss. haben दिशमेजत; 11) सं B; 12) सं E; 13) So corr. die hss. haben दिशमेजत; 14) पवमानः B und E; 15) सं B; 16) So corr. die hss. lesen °मेजत; 17) So corr. (wie Böhtlingk); A hat विदामहा इति; B, C und E lesen विदामह इति;

न ह्वीत्यथार्वाङेनमेतास्वेवाप्स्वन्विच्छेति' तद्यदब्रवीद-थार्वाङेनमेतास्वेवाप्स्वन्विच्छेति तदथर्वाभवत्तदथर्वणो[1] ऽथर्वत्वं[1]'तस्य ह वा एतस्य भगवतो ऽथर्वण ऋषेर्यथैव ब्रह्मणो[2] लोमानि यथाङ्गानि यथा प्राण एवमेवास्य सर्व आत्मा समभवत्तमथर्वाणं ब्रह्माब्रवीत्प्रजापतेः प्रजाः सृष्ट्वा पालयस्वेति' तद्यदब्रवीत्प्रजापतेः प्रजाः सृष्ट्वा पालयस्वेति तस्मात्प्रजापतिरभवत्तत्प्रजापतेः प्रजापतित्व-मथर्वा वै प्रजापतिः' प्रजापतिरिव वै स सर्वेषु लोकेषु भाति य एवं वेद' ॥ ४ ॥

तमथर्वाणमृषिमभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तस्माच्छ्रान्ता-त्तप्तात्संतप्ताद्दशतयानथर्वणा[3] ऋषीन्निरमिमतैकर्चान्द्वृचां-स्तृचांश्चतुरृचान्पञ्चर्चान्षडर्चान्सप्तर्चानष्टर्चान्नवर्चान्दशर्चा-निति[4] 'तानथर्वण ऋषीनभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तेभ्यः श्रान्तेभ्यस्तप्तेभ्यः संतप्तेभ्यो दशतयानाथर्वणानार्षेयान्निरमि-मतैकादशान्द्वादशांस्त्रयोदशांश्चतुर्दशान्पञ्चदशान्षोडशांत्स-प्तदशानष्टादशान्नवदशान्विंशानिति' तानथर्वण ऋषीना-थर्वणांश्चार्षेयानभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तेभ्यः श्रान्तेभ्यस्त-प्तेभ्यः संतप्तेभ्यो यान्मन्त्रानपश्यत्स आथर्वणो वेदो ऽभव-

---

1) °थर्वणाथर्वत्वं B; 2) ब्रह्मणो C; 3) °थर्वाणा B; 4) दशर्चान् fohlt in E;

त्तमाथर्वाणं वेदमभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तस्माच्छ्रान्तात्तप्ता-
त्संतप्तादोमिति मन एवोर्ध्वमक्षरमुदक्रामत्स[1] य इच्छे-
त्सर्वैरेतैरथर्वभिश्चाथर्वणैश्च कुर्वीयेत्येतयैव तन्महाव्या-
हृत्या[2] कुर्वीत ' सर्वैर्ह वा अस्यैतैरथर्वभिश्चाथर्वणैश्च कृतं
भवति य एवं वेद यश्चैवं विद्वानेवमेतया महाव्याहृत्या[3]
कुरुते ' ॥ ५ ॥

स भूयो[4] ऽश्राम्यद्भूयो ऽतप्यद्भूय आत्मानं समतपत्स
आत्मत एव त्रींल्लोकान्निरमिमीत[5] पृथिवीमन्तरिक्षं[6]
दिवमिति ' स खलु पादाभ्यामेव पृथिवीं निरमिमीतोद-
रादन्तरिक्षं[7] मूर्ध्नो दिवं ' स तांस्त्रींल्लोकानभ्यश्राम्यदभ्य-
तपत्समतपत्तेभ्यः श्रान्तेभ्यस्तप्तेभ्यः संतप्तेभ्यस्त्रीन्देवान्निर-
मिमीताग्निं[8] वायुमादित्यमिति ' स खलु पृथिव्या एवाग्निं
निरमिमीतान्तरिक्षाद्वायुं[8] दिव आदित्यं ' स तांस्त्रीन्देवा-
नभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तेभ्यः श्रान्तेभ्यस्तप्तेभ्यः संतप्तेभ्य-
स्त्रीन्वेदान्निरमिमीत[8] ऋग्वेदं यजुर्वेदं सामवेदमित्यग्नेरृग्वेदं
वायोर्यजुर्वेदमादित्यात्सामवेदं ' स तांस्त्रीन्वेदानभ्यश्राम्यद-
भ्यतपत्समतपत्तेभ्यः श्रान्तेभ्यस्तप्तेभ्यः संतप्तेभ्यस्तिस्रो महा-

---

1) °दक्रामयत्स E; 2) Die hss. lesen तं महा°; 3) °हृत्यां E; 4) भुयो B; 5) So corr.; die Hss. °मिमत; 6) पृथिवीमान्त° E; 7) So corr., die Hss. °मिमतो°; 8) So corr.

व्याहृतीर्निरमिमीत[1] भूर्भुवः स्वरिति' भूरित्यृग्वेदाद्भुव इति यजुर्वेदात्स्वरिति सामवेदात्स य इच्छेत्सर्वैरेतैस्त्रिभिर्वेदैः कुर्वीयेत्येताभिरेव तन्महाव्याहृतिभिः कुर्वीत' सर्वैर्ह वा अस्यैतैस्त्रिभिर्वेदैः कृतं भवति य एवं वेद यश्चैवंविद्वानेवमेताभिर्महाव्याहृतिभिः[2] कुरुते' ॥ ६ ॥

ता या अमू रेतः समुद्रं वृत्वातिष्ठंस्ताः[3] प्राच्यो दक्षिणाच्यः प्रतीच्य[4] उदीच्यः समवद्रवन्त' तद्यत्समवद्रवन्त तस्मात्समुद्र उच्यते 'ता भीता अब्रुवन्भगवन्तमेव[5] वयं राजानं वृणीमह इति' यच्च वृत्वातिष्ठंस्तद्वरणो[6] ऽभवत्तं वा एतं[7] वरणं[8] सन्तं वरुण इत्याचक्षते परोक्षेण' परोक्षप्रिया इव हि देवा भवन्ति प्रत्यक्षद्विषः 'स समुद्रादमुच्यत[9] 'स मुच्युरभवत्तं वा एतं मुच्युं[10] सन्तं मृत्युरित्याचक्षते परोक्षेण' परोक्षप्रिया इव हि देवा भवन्ति प्रत्यक्षद्विषस्तं वरुणं मृत्युमभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य संतप्तस्य सर्वेभ्यो[11] ऽङ्गेभ्यो[11] रसो ऽक्षरत्सो ऽङ्गरसो ऽभवत्तं वा एतमङ्गरसं सन्तमङ्गिरा

---

1) So corr.; 2) Die hss. महा°; 3) वृत्वातिष्ठंस्ताः B; 4) प्रतिच्य E; 5) °गन्तामव B; 6) So corr. A °द्वर्णो; B, C und E °वरुणो; 7) Von एतं bis मुच्यु° fehlt in B; 8) So corr. die Hss. वरुणं; 9) °च्युत A und B; °च्यता E; 10) मुच्यं E; 11) Fehlt in B;

इत्याचक्षते परोक्षेण 'परोक्षप्रिया इव हि देवा भवन्ति प्रत्यक्षद्विषः' ॥ ७ ॥

तमङ्गिरसमृषिमभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तस्माच्छ्रान्तात्तप्तात्संतप्ताद्विंशिनो ऽङ्गिरस ऋषीन्निरमिमीत[1] 'तान्विंशिनो ऽङ्गिरस ऋषीनभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तेभ्यः श्रान्तेभ्यस्तप्तेभ्यः संतप्तेभ्यो दशतयानाङ्गिरसानार्षेयान्निरमिमीत[2] षोडशिनो ऽष्टादशिनो[3] द्वादशिन एकर्चान्द्वृचांस्तृचांश्चतुरृचान्पञ्चर्चान्षडर्चान्सप्तर्चानिति[4] 'तानङ्गिरस[5] ऋषीनाङ्गिरसांश्चार्षेयानभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तेभ्यः श्रान्तेभ्यस्तप्तेभ्यः संतप्तेभ्यो[6] यान्मन्त्रानपश्यत्स आङ्गिरसो[7] वेदो ऽभवत्तमाङ्गिरसं[8] वेदमभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तस्माच्छ्रान्तात्तप्तात्संतप्तात्तुनदिति हैतमक्षरं व्यभवत्स य इच्छेत्सर्वैरेतैरङ्गिरोभिश्चाङ्गिरसैश्च[9] कुर्वीयेत्येतयैव[10] तन्महाव्याहृत्या[11] कुर्वीत' सर्वैर्ह वा अस्यैतैरङ्गिरोभिश्चाङ्गिरसैश्च कृतं भवति य एवं वेद यश्चैवं विद्वानेवमेतया महाव्याहृत्या कुरुते' ॥ ८ ॥

---

1) So corr. A, B und C °मिमत, E °मिमता; 2) °ङ्गिरसानामार्षे° E; alle hss. °मिमत; 3) द्वाशिनो B; 4) द्व्यृचान् fehlt in E; und steht in den andern Hss. hinter षडर्चान्; 5) तनाङ्गि° C; 6) संतप्ते C; 7) अङ्गिरसो A; 8) °ङ्गिरसां B; 9) प्रेच्छेत्स° B; 10) Von कुर्वीये° bis कृतं fehlt in B; °तयैवत् E; 11) So corr.; die Hss. तं महा°.

स ऊर्ध्वो ऽतिष्ठत्स इमांल्लोकान्व्यष्टभ्नात्तस्मादङ्गिरसो ऽधीयान ऊर्ध्वस्तिष्ठति तद्व्रतं[1] स मनसा ध्यायेद्यद्वा अहं किं च मनसा ध्यास्यामि तथैव तद्भविष्यति[2] तद्ध स्म तथैव भवति तदप्येतदृचोक्तं श्रेष्ठो ह वेदस्तपसो ऽधि जातो ब्रह्मज्यानां[3] क्षितये संबभूव[4] । ऋच्यृग्भूतं[5] यदसृ-ज्यतेदं निवेशनमनृणां[6] दूरमस्येति ता वा[7] एता अङ्गि-रसां जामयो[8] यन्मेनयः करोति मेनिभिर्वीर्यं[9] य एवं वेद ॥ ९ ॥

स दिशो ऽन्वैक्षत प्राचीं दक्षिणां प्रतीचीमुदीचीं ध्रुवामूर्ध्वामिति[10] तास्तत्रैवाभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्ता-भ्यः[11] श्रान्ताभ्यस्तप्ताभ्यः संतप्ताभ्यः पञ्च वेदान्निरमि-मीत[12] सर्पवेदं पिशाचवेदमसुरवेदमितिहासवेदं[13] पुरा-णवेदमिति स खलु प्राच्या[14] एव[15] दिशः सर्पवेदं निरमिमीत[16] दक्षिणस्याः पिशाचवेदं प्रतीच्या असुरवे-दमुदीच्या इतिहासवेदं ध्रुवायाश्चोर्ध्वायाश्च पुराणवेदं स

---

1) तपूत्तं B; त व्रतं A; 2) So die hss. man erwartet भविष्यतीति; 3) ब्रह्मज्ञानं A; ब्रह्मज्ञानां B; 4) सब्रभूव B; 5) (So meine Konjektur) ऋज्यग्भूतं A und B; ऋज्यदूभूतं C; ऋग्यृग्भूतं E; 6) °मनृणां C; 7) व C; 8) So alle hss.; B. I. hat यामयो; 9) मेभिर्वीर्यं C; मेथिभि वीर्यं E; 10) दूर्वा° B; 11) तास्तत्रैवाभिश्रा° E; 12) So corr.; die Hss. °निरमिमत; 13) पिशाचावद° B; 14) प्राच्यां A; 15) एवा A; 16) So corr. die Hss. °मत.

तान्पञ्च वेदानभ्यश्राम्यदभ्यतपत्समतपत्तेभ्यः श्रान्तेभ्यस्त-प्तेभ्यः संतप्तेभ्यः पञ्च महाव्याहृतीर्निरमिमीत[1] । वृधत्क-रद्गुहन्महत्तदिति[2] । वृधदिति सर्पवेदात्करदिति पिशा-चवेदाद्गुहदित्यसुरवेदान्महदितीतिहासवेदात्तदिति पुराण-वेदात्स य[3] इच्छेत्सर्वैरेतैः पञ्चभिर्वेदैः कुर्वीयेत्येता-भिरेव तन्महाव्याहृतिभिः[4] कुर्वीत । सर्वैर्ह वा अस्यैतैः पञ्चभिर्वेदैः कृतं भवति य एवं वेद यश्चैवंविद्वानेवमे-ताभिर्महाव्याहृतिभिः कुरुते । ॥ १० ॥

स आवतश्च परावतश्चान्वैक्षत । तास्तत्रैवाभ्यश्राम्य-दभ्यतपत्समतपत्ताभ्यः श्रान्ताभ्यस्तप्ताभ्यः संतप्ताभ्यः शमि-त्यूर्ध्वमक्षरमुदक्रामत्स य इच्छेत्सर्वाभिरेताभिरावद्भिश्च परा-वद्भिश्च कुर्वीयेत्येतयैव तन्महाव्याहृत्या[4] कुर्वीत । सर्वाभिर्ह[5] वा अस्यैताभिरावद्भिश्च परावद्भिश्च कृतं भवति य एवं वेद यश्चैवंविद्वानेवमेतया महाव्याहृत्या कुरुते । ॥ ११ ॥

स भूयोऽश्राम्यद्भूयोऽतप्यद्भूय आत्मानं समतपत्स मनस एव चन्द्रमसं निरमिमीत[6] । नखेभ्यो नक्षत्राणि ।

---

1) So corr. die Hss. °मत; 2) महत् fehlt in E; 3) Fehlt in B; 4) So corr. die Hss. तं महा°; 5) ह fehlt in E; 6) So corr. die Hss. °मत.

लोमभ्य ओषधिवनस्पतीञ्छुन्द्रेभ्यः प्राणेभ्यो[1] ऽन्यान्बहून्देवान्त्स भूयो ऽश्राम्यद्भूयो ऽतप्यद्भूय[2] आत्मानं समतपत्स एतं त्रिवृतं सप्ततन्तुमेकविंशतिसंस्थं[3] यज्ञमपश्यत्तदप्येतदृचोक्तमग्निर्यज्ञं त्रिवृतं[4] सप्ततन्तुमित्यथाप्येष[5] प्राक्रीडितः श्लोकः प्रत्यभिवदति ' सप्त सुत्याः सप्त च पाकयज्ञा इति ' ॥ १२ ॥

तमाहरत्तेनायजत ' तस्याग्निर्होतासीद्वायुरध्वर्युः ' सूर्य उद्गाता ' चन्द्रमा ब्रह्मा ' पर्जन्यः सदस्य ' ओषधिवनस्पतयश्चमसाध्वर्यवो[6] विश्वे देवा होत्रका अथर्वाङ्गिरसो गोप्तारस्तं[7] ह[7] स्मैतमेवं[7] विद्वांसः[7] पूर्वे[7] श्रोत्रिया[7] यज्ञं[7] ततं[7] सावसाय[7] ह[7] स्माहेत्यभिव्रजन्ति[7] ' मा नो ऽयं घर्म उद्यतः प्रमत्तानाममृताः प्रजाः प्रधाक्षीदिति[8] ' तान्वा एतान्परिरक्षकान्त्सदःप्रसर्पकानित्याचक्षते[9] दक्षिणासमृद्धांस्तांउ ह स्माह प्रजापतिर्यद्वै यज्ञे[10] ऽकुशला ऋत्विजो भवन्त्यचरितिनो[11] ब्रह्मचर्यमपराग्या[12] वा ' तद्वै यज्ञस्य विरिष्टमित्याचक्षते ' यज्ञस्य विरिष्टमनु यजमानो

---

1) प्राणाभ्यो B; 2) ऽतत्यत भूय B und E; 3) सप्तमतुमेक° B; 4) त्रितं E; 5) सप्तमतन्तुमि° B; सप्ततुमि° E; 6) °ध्वर्यवा E; 7) Verdorben; vgl. Bem. z. d. S.; 8) So mit Böhtlingk; die hss. haben प्रसाक्षीदिति; 9) एतान्परिरक्षा° C; 10) यज्ञा B; 11) °रितनो C; 12) So die hss.; Böhtlingk schlägt vor ब्रह्मचर्ये ऽपराध्यो.

विरिष्यते । यजमानस्य विरिष्टमन्वृत्विजो विरिष्यन्त । ऋत्विजां विरिष्टमनु[1] दक्षिणा विरिष्यन्ते । दक्षिणानां विरिष्टमनु यजमानः पुत्रपशुभिर्विरिष्यते । पुत्रपशूनां[2] विरिष्टमनु यजमानः स्वर्गेण लोकेन विरिष्यते[3] । स्वर्गस्य लोकस्य विरिष्टमनु तस्यार्धस्य योगक्षेमो विरिष्यते यस्मिन्नर्धे यजन्त इति ब्राह्मणम् । ॥ १३ ॥

तं ह स्मैतमेवंविद्वांसं ब्रह्माणं यज्ञविरिष्टी वा यज्ञविरिष्टिनो वेत्युपाधावेरन्नमस्ते अस्तु भगवन्यज्ञस्य[4] नो विरिष्टं[5] संधेहीति । तद्यत्रैव विरिष्टं[6] स्यात्तत्राग्नीनुपसमाधाय शान्त्युदकं कृत्वा पृथिव्यै श्रोत्रायेति त्रिरेवाग्नीन्त्संप्रोक्षति[7] त्रिः पर्युक्षति[8] । त्रिः कारयमानमाचामयति च संप्रोक्षति च । यज्ञवास्तु[9] च संप्रोक्षत्यथापि[10] वेदानां रसेन यज्ञस्य विरिष्टं संधीयते । तद्यथा लवणेन सुवर्णं[11] संदध्यात्सुवर्णेन[12] रजतं रजतेन लोहं[13] लोहेन सीसं[14] सीसेन त्रप्वेवमेवास्य[15] यज्ञस्य विरिष्टं संधीयते । यज्ञस्य संधितिमनु[16] यजमानः संधीयते । यजमानस्य संधितिमन्वृ-

---

1) विरिष्य° B; 2) °पशुनां B; 3) °ष्यन्ते E; 4) °यज्ञसा E; 5) विरृष्टं A und E; 6) वरिष्टं B; 7) त्रिरेवाग्नीत्सं° C; त्रोरेवाग्नीत्सं° E; 8) पर्युक्ष्यति E; 9) यज्ञं वास्तु E; 10) संप्रोक्ष्यत्य° E; 11) सुवर्णा E; 12) संदध्यासु° A und B; 13) Fehlt in C; 14) Fehlt in A; 15) त्रपूवेव° B; त्रप्येव° C; तृप्येव° E; 16) संधी° A.

विज्ञः[1] संधीयन्त[2] ' अविज्ञां संधितिमनु[1] दक्षिणाः संधीयन्ते[3] ' दक्षिणानां संधितिमनु[1] यजमानः पुत्रपशुभिः[4] संधीयते[5] ' पुत्रपशूनां संधितिमनु[6] यजमानः स्वर्गेण लोकेन संधीयते[7] ' स्वर्गस्य लोकस्य संधितिमनु[6] तस्यार्धस्य योगक्षेमः संधीयते[8] यस्मिन्नर्धे यजन्त इति ब्राह्मणम्' ॥ १४ ॥

तद्ध ह स्माहाथर्वा देवो विज्ञानन्यज्ञविरिष्टानन्दानीत्युपशमयेरन्यज्ञे[9] प्रायश्चित्तिः क्रियते ऽपि च यद्ध बह्विव[10] यज्ञे विलोमं[11] क्रियते न चैवास्य काचनार्तिर्भवति न च यज्ञविष्कन्धमुपयात्यपहन्ति पुनर्मृत्युमपात्येति पुनराजातिं[12] कामचारो ऽस्य सर्वेषु लोकेषु भाति य एवं वेद यश्चैवंविद्वान्ब्रह्मा भवति यस्य चैवंविद्वान्ब्रह्मा दक्षिणतः सदो ऽध्यास्ते यस्य चैवंविद्वान्ब्रह्मा दक्षिणत उदङ्मुख आसीनो यज्ञ आज्याहुतीर्जुहोतीति ब्राह्मणम्' ॥ १५ ॥

ब्रह्म ह वै ब्रह्माणं पुष्करे ससृजे[13] ' स खलु ब्रह्मा सृष्टश्चिन्तामापेदे ' केनाहमेकेनाक्षरेण सर्वांश्च कामान्स-

---

1) संधी° A; 2) संधियते A und C; 3) °यते A und C; 4) पुत्रः पशुभिः B; 5) °यन्ते E; 6) संधी° A und C; 7) °यन्ते B; 8) °धीयन्ते B; 9) ? ? B : विज्ञानान्य°; 10) बह्वीव A; 11) विलोमः A, B und E; 12) पुनराजाति C; 13) समृजे A, B und C.

र्वांश्च लोकान्सर्वांश्च देवान्सर्वांश्च वेदान्सर्वांश्च यज्ञान्सर्वांश्च शब्दान्सर्वांश्च[1] व्युष्टीः[2] सर्वाणि च भूतानि स्थावरजङ्गमान्यनुभवेयमिति । स ब्रह्मचर्यमचरत्स[3] ओमित्येतदक्षरमपश्यद्द्विवर्णं[3] चतुर्मात्रं सर्वव्यापि सर्वविभ्वयातयामब्रह्म[4] ब्राह्मीं व्याहृतिं ब्रह्मदैवतां[5] । तया सर्वांश्च कामान्सर्वांश्च लोकान्सर्वांश्च देवान्सर्वांश्च वेदान्सर्वांश्च यज्ञान्सर्वांश्च शब्दान्सर्वांश्च[6] व्युष्टीः[7] सर्वाणि च भूतानि स्थावरजङ्गमान्यन्वभवत्तस्य[8] प्रथमेन वर्णेनापः[9] स्नेहं[9] चान्वभवत्तस्य[9] द्वितीयेन वर्णेन तेजो ज्योतींष्यन्वभवत् ॥ १६ ॥

तस्य प्रथमया स्वरमात्रया[10] पृथिवीमग्निमोषधिवनस्पतीनृग्वेदं भूरिति व्याहृतिं गायत्रं छन्दस्त्रिवृतं स्तोमं प्राचीं दिशं[11] वसन्तमृतुं[12] वाचमध्यात्मं जिह्वां रसमितीन्द्रियाण्यन्वभवत्[13] । ॥ १७ ॥

---

1) So corr. die Hss. °र्वांश्च; 2) So alle hss.; vielleicht zu lesen: व्यष्टीः; 3) °चरत्सर्तुमित्ये° A; °चरत्सर्व ओमित्ये° C; 4) °ब्रह्मा A und B; 5) So mit Böhtlingk; die Hss. °दैवतं; 6) So corr.; die Hss. °र्वांश्च; 7) So die hss.; vielleicht व्यष्टीः 8) स्थावरात° B; 9) So mit Böhtlingk; die Hss. वर्णेनापस्नेहश्च°; 8) und 9) तस्य befremdet; man hätte hier wegen व्याहृति das Fem. erwartet. Der Autor hat wohl an ओंकार gedacht [Böhtlingk]. 10) स्वरमाया B; 11) दोशं E; 12) °मृतं E; 13) रसमितिन्द्रि° E; °पयान्वभवत् C.

तस्य द्वितीयया स्वरमात्रयान्तरिक्षं[1] वायुं यजुर्वेदं भुव इति व्याहृतिं[2] त्रैष्टुभं छन्दः पञ्चदशं स्तोमं प्रतीचीं[3] दिशं ग्रीष्ममृतुं[4] प्राणमध्यात्मं नासिके गन्धघ्राणमितीन्द्रियाण्यन्वभवत्' ॥ १८ ॥

तस्य तृतीयया स्वरमात्रया दिवमादित्यं सामवेदं[5] स्वरिति व्याहृतिं[6] जागतं छन्दः सप्तदशं स्तोममुदीचीं[7] दिशं वर्षा ऋतुं ज्योतिरध्यात्मं चक्षुषी दर्शनमितीन्द्रियाण्यन्वभवत्' ॥ १९ ॥

तस्य वकारमात्रयापश्चन्द्रमसमथर्ववेदं[8] नक्षत्राण्योमिति स्वमात्मानं जनदित्यङ्गिरसामानुष्टुभं छन्द एकविंशं स्तोमं दक्षिणां दिशं शरदमृतुं मनो ऽध्यात्मं ज्ञानं[9] ज्ञेयमितीन्द्रियाण्यन्वभवत्' ॥ २० ॥

तस्य मकारश्रुत्येतिहासपुराणं[10] वाकोवाक्यं[11] गाथा[11] नाराशंसीरुपनिषदो ऽनुशासनानीति[12] वृधत्करद्गुहन्महत्तच्छमोमिति व्याहृतीः स्वरशम्यनानातन्त्रीः[13] स्वरनृत्यगीतवादित्राण्यन्वभवच्चैत्ररथं दैवतं वैद्युतं ज्योति-

1) °रिक्ष B; 2) व्याहृत E; 3) प्रतोची E; 4) °मृत्युं C; 5) साम° E; 6) व्याहृतिर् C und E; 7) °दोची E; 8) °त्रयश्चन्द्रम-समथर्व° B; 9) ज्ञान्यं B; ज्ञानां C; 10) °हासपुणं B; 11) So corr.; die hss. °वाक्यगा°; 12) So corr. die hss. ऽनुशासनानामिति; 13) स्वरशंम्य° B; स्वरशंम्यमानाना° C; स्वरश्यम्यमाना° E.

बार्हतं छन्दस्त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ[1] स्तोमौ ध्रुवामूर्ध्वां दिशं[2] हेमन्तशिशिरावृतू श्रोत्रमध्यात्मं शब्दश्रवणमितीन्द्रियाण्यन्वभवत् ॥ २१ ॥

सैषैकाक्षरर्ग्ब्राह्मणस्तपसो ऽग्रे प्रादुर्बभूव[3] ब्रह्मवेदस्याथर्वणं शुक्रमत एव मन्त्राः प्रादुर्बभूवुः स तु खलु मन्त्राणामतपसाशुश्रूषानध्यायाध्ययनेन यदूनं च विरिष्टं च यातयामं[4] च करोति तदथर्वणां तेजसा प्रत्याप्याययेन्मन्त्राश्च[5] मामभिमुखीभवेयुर्गर्भा इव मातरमभिजिघांसुः[6] पुरस्तादोंकारं प्रयुङ्क्त इत्येव तदृचा प्रत्याप्याययेदेषैव यज्ञस्य[7] पुरस्ताद्युज्यत एषा[8] पश्चात्सर्वत एतया यज्ञस्तायते तदप्येतदृचोक्तं या पुरस्ताद्युज्यत[9] ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्निति तदेतदक्षरं ब्राह्मणो यं काममिछेत्त्रिरात्रोपोषितः[10] प्राङ्मुखो वाग्यतो बर्हिष्युपविश्य सहस्रकृत्व[11] आवर्तयेत्सिध्यन्त्यस्यार्थाः सर्वकर्माणि चेति ब्राह्मणम् ॥ २२ ॥

वसोर्धाराणामैन्द्रं[12] नगरं तदसुराः पर्यवारयन्त ते

---

1) छन्दः स्त्रिणावस्त्रियस्त्रिंशौ E; 2) दिश C; दैश E; 3) प्राहूर्ब° B; 4) यातयातमामं B; 5) प्रत्याथाय° C und E; 6) So die hss.; vielleicht °जिगांसेयुः 7) C fügt पुरुषा ein; 8) एसाम A und C; 9) °ज्यन्त C; 10) काममिछेत्त्रोरा° E; 11) Wie Böhtlingk; die Hss. कृत्वा; 12) °मैन्द्र A und E.

देवा भीता आसन्क ईमानसुरानपहनिष्यन्तीति । त ओंकारं ब्रह्मणः पुत्रं ज्येष्ठं ददृशुस्ते तमब्रुवन्भवता मुखेनेमानसुराञ्जयेमेति । स होवाच । किं मे प्रतीवाहो भविष्यतीति । वरं वृणीष्वेति । वृणा इति । स वरमवृणीत । न मामनीरयित्वा ब्राह्मणा ब्रह्म वदेयुर्यदि वदेयुरब्रह्म तत्स्यादिति । तथेति । ते देवा देवयजनस्योत्तरार्धे ऽसुरैः संयत्ता आसंस्तानोंकारेणाग्नीध्रीयाद्देवा असुरान्पराभावयन्त । तद्यत्पराभावयन्त तस्मादोंकारः पूर्वमुच्यते । यो ह वा एतमोंकारं न वेदावशी[1] स्यादित्यथ य एवं वेद ब्रह्मवशी[2] स्यादिति । तस्मादोंकार ऋच्यृग्भवति[3] । यजुषि यजुः । साम्नि साम । सूत्रे सूत्रं । ब्राह्मणे[4] ब्राह्मणं । श्लोके श्लोकः । प्रणवे प्रणव इति ब्राह्मणम् । ॥ २३ ॥

ओंकारं पृच्छामः । को धातुः । किं प्रातिपदिकं । किं नामाख्यातं । किं लिङ्गं । किं वचनं । का विभक्तिः । कः प्रत्ययः । कः[5] स्वर उपसर्गो[6] निपातः । किं वै व्याकरणं । को विकारः । को विकारी । कतिमात्रः । कतिवर्णः । कत्यक्षरः । कतिपदः । कः संयोगः । किं स्थानानुप्रदानकरणं

1) und 2) So mit Böhtlingk; die Hss. °वश; 3) So corr.; ऋग्भवति A und E; ऋगृग्भवति B; ऋयग्भवति C; 4) ब्राह्णो A; 5) Fehlt in E; 6) उपसर्गा C.

शिक्षुकाः किमुच्चारयन्ति ' किं छन्दः ' को वर्ण इति पूर्वे प्रश्ना ' अथोत्तरे ' मन्त्रः कल्पो ब्राह्मणमृग्यजुः साम ' कस्माद्ब्रह्मवादिन[1] ओंकारमादितः कुर्वन्ति ' किं दैवतं '[2] किं ज्योतिषं ' किं निरुक्तं ' किं स्थानं ' का प्रकृतिः ' किमध्यात्ममिति ' षट्त्रिंशत्प्रश्नाः ' पूर्वोत्तराणां त्रयो वर्गा द्वादशका ' एतैरोंकारं व्याख्यास्यामः ॥ २४ ॥

इन्द्रः प्रजापतिमपृच्छद्भगवन्नभिष्टूय[3] पृच्छामीति ' पृच्छ वत्सेत्यब्रवीत्किमयमोंकारः ' कस्य पुत्रः ' किं चैतच्छन्दः ' किं चैतद्वर्णः ' किं चैतद्ब्रह्मा[4] ब्रह्म संपद्यते ' तस्माद्धि तद्भद्रमोंकारं पूर्वमालेभे[5] ' स्वरितोदात्त एकाक्षर[6] ओंकार ऋग्वेदे ' त्रैस्वर्योदात्त एकाक्षर ओंकारो यजुर्वेदे ' दीर्घप्लुतोदात्त एकाक्षर ओंकारः सामवेदे[7] ' ह्रस्वोदात्त एकाक्षर ओंकारो ऽथर्ववेद ' उदात्तोदात्त द्विपद अ[8] उ इत्यर्धचतस्रो मात्रा[9] मकारे व्यञ्जनमित्याहुर्या सा प्रथमा मात्रा ब्रह्मदेवत्या रक्ता वर्णेन ' यस्तां ध्यायते नित्यं स गच्छेद्ब्राह्मं[10] पदं[11] ' या सा द्वितीया मात्रा विष्णुदेवत्या कृष्णा[12] वर्णेन ' यस्तां ध्यायते नित्यं स गच्छेद्वैष्णवं पदं '

---

1) कस्माद्ब्रा° C; 2) देवतं A und B; 3) °ञ्गान्नुष्य : सृग्र B; 4) °द्ब्रह्माद् B; 5) °मालभे B und E; 6) एकाक्ष B; 7) समवेदे C; 8) अन् B; 9) त्रा B; 10) °ह्मसं B; 11) पद् B; 12) So corr. alle Hss. कृष्पा.

या सा तृतीया मात्रैशानदेवत्या[1] कपिला वर्णेन[2]' यस्तां ध्यायते नित्यं स गच्छेदैशानं पदं' या सार्धचतुर्थी मात्रा सर्वदेवत्या[3] व्यक्तीभूता खं विचरति शुद्धस्फटिकसन्निभा वर्णेन' यस्तां ध्यायते नित्यं स गच्छेत्पदमनामकमोंकारस्य[4] चोत्पत्तिर्विप्रो[5] यो न जानाति तत्पुनरुपनयनं' तस्माद्ब्राह्मणवचनमादर्तव्यं[6] यथा लातव्यो गोत्रो ब्रह्मणः पुत्रो' गायत्रं छन्दः' शुक्लो वर्णः' पुंसो वत्सो[7]' रुद्रो देवता' ओंकारो वेदानाम्' ॥ २५ ॥

को धातुरित्यापृधातुरवतिमप्येके' रूपसामान्यादर्थसामान्यं[8] नेदीयस्तस्मादापेरोंकारः[9] सर्वमाप्नोतीत्यर्थः कृदन्तमर्थवत्प्रातिपदिकमदर्शनं' प्रत्ययस्य नाम संपद्यते निपातेषु चैनं वैयाकरणा उदात्तं समामनन्ति[10] तदव्ययीभूतमन्वर्थवाची शब्दो न व्येति[11] कदाचनेति' सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययं' को विकारी च्यवते' प्रसारणमाप्नोतेराकारपकारौ[12] विकार्यावादित ओंकारो विक्रियते[13]' द्वितीयो

1) So alle hss.; man erwartet मात्रैशान°; 2) वर्णो B; 3) सदेवत्या B; 4) गच्छेत्पदनाम° E; 5) चोत्पतिर्विप्रो A und B; zu l. °त्पन्नोर्वि°? 6) तस्माद्ब्रह्म° E; 7) वसो E; पुंसो वत्सो?? 8) रूपसा° B und C; °सामात्तं B; सामान्यान् C; 9) नैदीय° B; येदीय° E; 10) समामनं A; सामा° B; 11) वेति E; 12) प्रसारणमाप्नोतिरा° A, B und E; °कारो E; 13) विक्रीयते C.

अकार' एवं द्विवर्ण[1] एकाक्षर ओमित्योंकारो निर्वृत्तः[2]' ॥ २६ ॥

कतिमात्र इत्यादेस्तिस्रो[3] मात्रा' अभ्यादाने हि प्लवते' मकारश्चतुर्थीं[4]' किं स्थानमित्युभावोष्ठौ स्थानं' नादानप्रदानकरणौ[5] च द्विस्थानं[6]' संध्यक्षरमवर्णलेशः कण्ठ्यो[7] यथोक्तशेषः[8]' पूर्वो विवृतकरणस्थितश्च[9]' द्वितीयस्पृष्टकरणस्थितश्च' न संयोगो विद्यत[10]' आख्यातोपसर्गानुदात्तस्वरितलिङ्गविभक्तिवचनानि[11] च संस्थानाध्यायिन[12] आचार्याः पूर्वे बभूवुः' श्रवणादेव प्रतिपद्यन्ते न कारणं पृच्छन्त्यथापरपक्षीयाणां[13] कविः पञ्चालचण्डः परिपृच्छको बभूवांबु[14] पृथगुद्गीथदोषान्भवन्तो ब्रुवन्त्विति' तद्वाच्युपलक्षयेद्वर्णाक्षरपदाङ्कशो' विभक्त्यामृषिनिषेविताामिति वाचं[15] स्तुवन्ति[16]' तस्मात्कारणं ब्रूमो' वर्णानामयमिदं भविष्यतीति' षडङ्गविदस्तत्तथाधीमहे' किं छन्द इति' गायत्रं हि छन्दो' गायत्री वै देवानामेकाक्षरा

---

1) द्विवर्णी B; 2) निर्वृतः A und B; 3) °देस्तिस्रा B; 4) °तुर्या C und E; 5) ? ? नदानेप्र° E; प्रदान fehlt in C; 6) दूव्यस्तानं A und E; यायस्थानं B; द्वियस्थानं C; 7) कपच्यो B; कन्यो E; 8) शेय: A; 9) विवृत्त° B und C; 10) विद्युत A, B und C; विद्युता E; 11) °विचनानि A und C; 12) संछं नाध्या° A und C; संछिं न[illegible] सस्थं नध्या° E; 13) Hinter पृच्छन्ति erwartet man इति; °प[illegible]णा A pr. man. und E; 14) ?; °वान्वु B; 15) वार्च B; 16) सुवन्ति B.

श्वेतवर्णा च व्याख्याता । द्वौ द्वादशकौ वर्गौ वितद्धि व्याकरणं[1] धात्वर्थवचनं शैक्ष्यं[2] छन्दोवचनं चाथोत्तरौ द्वौ द्वादशकौ[3] वर्गौ वेदरहसिकी व्याख्याता । मन्त्रः कल्पो ब्राह्मणमृग्यजुःसामाथर्वाण्येषा[4] व्याहृतिश्चतुर्णां वेदानामानुपूर्वेणोंभूर्भुवः[5] स्वरिति व्याहृतयः ॥ २७ ॥

असमीक्ष्यप्रवल्हितानि[6] श्रूयन्ते । द्वापरादावृषीणामेकदेशो[7] दोषपतिरिह[8] चिन्तामापेदे त्रिभिः सोमः पातव्यः समाप्तमिव भवति । तस्मादृग्यजुःसामान्यपक्रान्ततेजांस्यासंस्तत्र महर्षयः परिदेवयां चक्रिरे । महच्छोकभयं प्राप्ताः स्मो । न चैतत्सर्वैः समभिहितं ।[9] ते वयं भगवन्तमेवोपधावाम[10] । सर्वेषामेव शर्म भवानीति[11] । ते तथेत्युक्त्वा तूष्णीमतिष्ठन्नानुपसन्नेभ्य[12] इत्युपोपसीदामीति[13] नीचैर्बभूवुः[14] । स एभ्य उपनीय प्रोवाच । मामिकामेव व्याहृतिमादित[15] आदितः कृणुधमित्येवं[16] मामका आधीयन्ते नर्ते भृग्वङ्गिरोविद्धः[17] सोमः पातव्य । ऋत्विजः पराभ-

1) व्याकर्णा B; 2) शैक्त्वं C und E; 3) द्वाशकौ A; द्वद्शकौ C; 4) सामाथर्व न्येषां E; 5) वेदानामनुरपू° A, B und C; 6) असंमीच्य° A, प्रवल्हि° alle hss.; 7) द्वापदादणावृषो° C; 8) दोषपतो° E; 9) समहितं C; 10) °ध्यवाग B; 11) भवानति B; भवानिति A; 12) तूष्णामति° B; 13) ? man erwartet 1 P. Plur.; 14) °भूवु: E; 15) व्याहतिर्मादित B; व्याहूतिरादित E; 16) वृणुध्व° A, C und E; 17) °वद्य: C und E.

वन्ति। यजमानो रजसापध्वस्यति। श्रुतिश्चापध्वस्ता तिष्ठतीत्येवमेवोत्तरोत्तराद्योगात्तोकं तोकं प्रशाध्वमित्येवं प्रतापो[1] न पराभविष्यतीति। तथा ह तथा ह भगवन्निति प्रतिपेदिर आप्याययंस्ते तथा वीतशोकभया बभूवुस्तस्माद्ब्रह्मवादिन ओंकारमादितः कुर्वन्ति। ॥ २८ ॥

किं देवतमित्यृचामग्निर्दैवतं। तदेव ज्योतिर्गायत्रं छन्दः। पृथिवी स्थानमग्निमीळे[2] पुरोहितं[3] यज्ञस्य देवमृत्विजं होतारं रत्नधातममित्येवमादिं कृत्वा ऋग्वेदमधीयते। यजुषां वायुर्दैवतं[4]। तदेव ज्योतिस्त्रैष्टुभं छन्दो। ऽन्तरिक्षं[5] स्थानमिषे त्वोर्जे त्वा वायव स्थ देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मण इत्येवमादिं[6] कृत्वा यजुर्वेदमधीयते। साम्नामादित्यो देवतं। तदेव ज्योतिर्जागतं[7] छन्दो। द्यौः स्थानमग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये नि होता सत्सि[8] बर्हिषीत्येवमादिं[9] कृत्वा सामवेदमधीयते। ऽथर्वणां चन्द्रमा देवतं[10]। तदेव ज्योतिः। सर्वाणि छन्दांस्यापः स्थानं। शं नो देवीरभिष्टय इत्येवमादिं कृत्वाथर्ववेदमधीयते। ऽद्भ्यः स्थावरजङ्गमो भूतग्रामः[11] संभवति। तस्मात्स-

---

1) मतापो C; 2) °ग्निमिळे E; 3) पुरोहितं E; 4) °वतं E; 5) ऽन्तरीक्षं E; 6) °मादि E; 7) ज्योतिर्जोतिं B; 8) त्सि B; सत्सिता E; 9) °मादि E; 10) देवतं B und E; 11) °ग्रामं A.

र्वमापोमयं भूतं सर्वं भृग्वङ्गिरोमयमन्तरैते[1] त्रयो वेदा भृगूनङ्गिरसः श्रिता इत्यबिति[2] प्रकृतिरपामोंकारेण[3] चैतस्माद्व्यासः पुरोवाच । भृग्वङ्गिरोविदा[4] संस्कृतो[5] ऽन्यान्वेदानधीयीत । नान्यत्र संस्कृतो[6] भृग्वङ्गिरसो ऽधीयीत । सामवेदे ऽथ खिलश्रुतिर्ब्रह्मचर्येण[7] चैतस्मादथर्वाङ्गिरसो ह यो वेद स[8] वेद[8] सर्वमिति ब्राह्मणम् । ॥ २९ ॥

अध्यात्ममात्मभैषज्यमात्मकैवल्यमोंकार[9] । आत्मानं निरुध्य सङ्गमात्रीं भूतार्थचिन्तां[10] चिन्तयेदतिक्रम्य[11] वेदेभ्यः सर्वपरमध्यात्मफलं प्राप्नोतीत्यर्थः । सवितर्कं ज्ञानमयमित्येतैः प्रश्नैः प्रतिवचनैश्च यथार्थं पदमनुविचिन्त्य प्रकरणज्ञो हि प्रबलो विषयी स्यात्सर्वस्मिन्वाकोवाक्य इति ब्राह्मणम् । ॥ ३० ॥

एतद्ध स्मैतद्विद्वांसमेकादशाक्षं[12] मौद्गल्यं ग्लावो[13] मैत्रेयो ऽभ्याजगाम । स तस्मिन्ब्रह्मचर्यं[14] वसतो[15] विज्ञायोवाच[16] किं स्विन्मर्या[17] अयं तन्मौद्गल्यो[18] ऽध्येति

---

1) °न्तरते E; 2) So Ed. B. Ind. इत्यति A und C; इत्यविति B; इत्यपिति E; 3) प्रकृतिस्यामोंकारेण B; 4) °विदां B; 5) स्तुतो B; 6) संस्तुतो B; 7) खिलश्रुतिब्रह्म° A und B; 8) Fehlt in B; 9) °कारं C; 10) °चिंतां A; 11) °क्राम्य A; °क्रम C; 12) ?, vielleicht °दशाक्षरं; 13) ग्लावौ B; ग्लावा E; 14) ? vielleicht °चर्ये; 15) ? C वसन्तो; vielleicht वसद्; 16) विज्ञावाचो B; 17) स्विनार्या A; 18) °द्गल्यौ C.

यदस्मिन्ब्रह्मचर्यं [1] वसतीति [2] । तद्ध मौद्गल्यस्यान्तेवासी शुश्राव । स आचार्यायाव्रज्याचचष्टे [3] । दुरधीयानं [4] वा अयं भवन्तमवोचद्यो ऽयमद्यातिथिर्भवति [5] । किं [6] सौम्य [7] विद्वानिति । त्रीन्वेदान्ब्रूते भो इति । तस्य सौम्य [7] यो विपष्टो [8] विजिगीषो ऽन्तेवासी तं मे ह्वयेति । तमाजुहाव [9] । तमभ्युवाचासाविति [10] । भो इति । किं सौम्य [7] त आचार्यो ऽध्येतीति । त्रीन्वेदान्ब्रूते भो इति । यन्नु खलु सौम्यास्माभिः [11] सर्वे वेदा [12] मुखतो गृहीताः कथं त एवमाचार्यो भाषते । कथं नु शिष्टाः शिष्टेभ्य एवं भाषेरन्यं ह्येनमहं [13] प्रश्नं [14] पृच्छामि न [15] तं विवक्ष्यति [16] न ह्येनमध्येतीति । स ह मौद्गल्यः [17] स्वमन्तेवासिनमुवाच [18] परेहि सौम्य [19] ग्लावं मैत्रेयमुपसीदाधीहि भोः सावित्रीं गायत्रीं चतुर्विंशतियोनिं द्वादशमिथुनां । यस्या भृग्वङ्गिरसश्चक्षुर्यस्यां सर्वमिदं श्रितं तां भवान्प्रब्रवीत्विति । स चेत्सौम्य [20] दुरधीयानो भविष्यत्याचार्योवाच [21] ब्रह्मचारी ब्रह्मचारिणो [22]

---

1) So alle Hss., ed. B. Ind. hat °चर्ये; 2) वसतो B; 3) Man erwartet °चचक्षे; 4) °यानां C; 5) °वतिर्व B; 6) कं B; 7) सोम्य A; 8) विपृष्ट C; 9) तस्मानुहाव A und E; 10) °माविन्ति B; °साविवि C; 11) सोम्या° A und E; 12) देवा C; 13) हेतमहं A; 14) Fehlt in B; 15) Fehlt in E; 16) व्यवक्षति E; विवक्षति C; 17) मौद्गल्या B; 18) °वासिन उवाच E; 19) सोम्य A und B; 20) चेत्सोम्य A; 21) °त्याचर्योवाच B; hinter भविष्यति scheint इति ausgefallen zu sein; 22) °चारिपो A, C und E.

सावित्रीं प्राहेति वक्ष्यति तत्त्वं ब्रूयाद्दुरधीयानं तं वै भवान्मौद्गल्यमवोचत्स त्वा यं प्रश्नमप्राक्षीन्न[1] तं व्यवोचः' पुरा संवत्सरादार्तिमारिष्यसीति[2]' ॥ ३१ ॥

स तत्राजगाम यत्रेतरो बभूव' तं ह पप्रच्छ' स ह न[3] प्रतिपेदे' तं होवाच दुरधीयानं तं वै भवान्मौद्गल्यमवोचत्स त्वा यं प्रश्नमप्राक्षीन्न[4] तं व्यवोचः' पुरा संवत्सरादार्तिमारिष्यसीति[5]' स ह मैत्रेयः[6] स्वानन्तेवासिन उवाच यथार्थं भवन्तो[7] यथागृहं यथामनो विप्रसृज्यन्तां' दुरधीयानं वा अहं मौद्गल्यमवोचं' स मा यं[8] प्रश्नमप्राक्षीन्न[9] तं व्यवोचं' तमुपैष्यामि[10]' शान्तिं करिष्यामीति' स ह मैत्रेयः[11] प्रातः समित्पाणिर्मौद्गल्यमुपससादासौ[12] वा[12] अहं भो मैत्रेयः[13]' किमर्थमिति' दुरधीयानं वा अहं[14] भवन्तमवोचं[15]' त्वं[16] मा यं प्रश्नमप्राक्षीर्न[17] तं व्यवोचं' त्वामुपैष्यामि[18]' शान्तिं करिष्यामीति'

1) °पराक्षीन E; 2) °मार्च्छसीति A, C und E; 3) नः E; 4) °मपराक्षीन्न E; 5) °तीति C; 6) मैत्रे B; मौद्गल्य: C und E; 7) भवतो B; 8) य B; 9) °मपराक्षीन्न E; °मप्रक्षीन्न C; °मप्राक्षीन्तं B; 10) So ed. B. Ind.; alle hss. तमुपेक्ष्यामि; 11) मैत्रेयं B; 12) So corr.; °दासीवो A pr. m.; °दासा वा A sec. man. B, C und E; 13) Man erwartet hinter „मैत्रेयः" इति; 14) अ B; अयं E; 15) °मभवोचं B; °मावाचं E; 16) त्वां B; 17) So corr.; A, B und C °प्रक्षीन्न; E °पराक्षीन्न; 18) So B Ind.; A, C und E °पेक्ष्यामि; B °पेश्यामि.

स ह्योवाचात्र वा उपेतं च सर्वं च कृतं पापकेन त्वा यानेन [1] चरन्तमाहुरयथो ऽयं[2] मम कल्याणस्तं ते ददामि[3] 'तेन याह्नीति' स ह्योवाचैतदेवात्राविषं[4] चानृशंस्यं च यथा भवानाह्योपायामि[5] त्वेव[6] भवन्तमिति' तं ह्योपेयाय' तं ह्योपेत्य पप्रच्छ किं स्विदाहुर्भर्गः सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य कवयः किमाहुर्धियो विचक्ष्व यदि ताः प्रवेत्थ[7] 'प्रचोदयात्सविता[8] याभिरेतीति' तस्मा एतत्प्रोवाच वेदांश्छन्दांसि[9] सवितुर्वरेण्यं' भर्गो देवस्य कवयो ऽन्नमाहुः कर्माणि धियस्तदु ते[10] प्रब्रवीमि प्रचोदयात्सविता[11] याभिरेतीति' तमुपसंगृह्य पप्रच्छाधीहि भोः कः सविता का सावित्री' ॥ ३२ ॥

मन एव सविता वाक्सावित्री' यत्र ह्येव मनस्तद्वाग्यत्र[12] वै वाक्तन्मन इत्येते द्वे योनी एकं मिथुनमग्निरेव सविता पृथिवी सावित्री' यत्र ह्येवाग्निस्तत्पृथिवी यत्र वै पृथिवी तदग्निरित्येते द्वे योनी एकं मिथुनं' वायुरेव सवितान्तरिक्षं सावित्री' यत्र ह्येव वायुस्तदन्तरिक्षं यत्र

1) ? ? 2) य C; 3) दधामि E; 4) °त्रार्त्विषं A; °त्रात्रिषं B; °वान्त्रात्विषं C; 5) °ह्योयामि B; 6) So corr.; alle hss. त्येव; 7) प्रवेकु B; प्रवेक्ष C; 8) °यन्तसविता A, B und E; 9) So corr.; die hss. वेदाच्छ°; 10) वे E; 11) So B. Ind.; die hss. प्रचोदयन्तस°; 12) °मनस्तद्व्यकयत्र B.

वा[1] अन्तरिक्षं[1] तद्वायुरित्येते द्वे योनी एकं मिथुन-
मादित्य एव सविता द्यौः सावित्री[2] । यत्र ह्येवादित्य-
स्तद्द्यौर्यत्र[3] वै द्यौस्तदादित्य इत्येते द्वे योनी एकं मि-
थुनं । चन्द्रमा एव सविता नक्षत्राणि सावित्री । यत्र ह्येव
चन्द्रमास्तन्नक्षत्राणि यत्र वै नक्षत्राणि तच्चन्द्रमा इत्येते
द्वे योनी एकं[4] मिथुनमहरेव सविता रात्रिः सावित्री ।
यत्र ह्येवाहस्तद्रात्रिर्यत्र[5] वै रात्रिस्तदहरित्येते द्वे योनी
एकं मिथुनमुष्णमेव सविता शीतं सावित्री[6] । यत्र ह्ये-
वोष्णं तच्छीतं यत्र वै शीतं तदुष्णमित्येते[7] द्वे योनी
एकं मिथुनमभ्रमेव[8] सविता वर्षं सावित्री । यत्र ह्येवाभ्रं
तद्वर्षं यत्र वै वर्षं तदभ्रमित्येते द्वे योनी एकं[9] मिथुनं ।
विद्युदेव सविता स्तनयित्नुः सावित्री । यत्र ह्येव विद्यु-
त्तत्स्तनयित्नुर्यत्र[10] वै स्तनयित्नुस्तद्विद्युदित्येते द्वे योनी
एकं मिथुनं । प्राण[11] एव सवितान्नं सावित्री । यत्र ह्येव
प्राणस्तदन्नं यत्र वा[5] अन्नं[12] तत्प्राण इत्येते द्वे योनी
एकं मिथुनं । वेदा एव सविता छन्दांसि सावित्री यत्र
ह्येव वेदास्तच्छन्दांसि यत्र वै छन्दांसि तद्वेदा इत्येते द्वे

---

1) वान्तरिक्षं A, C und E; 2) सावित्रा B; 3) ह्येवादित्यस्तत्र द्यौ A; 4) एक E; 5) ह्येवायह° C; 6) सवित्रीं C; 7) °ष्णामिते B; 8) Von अभ्रमेव bis विद्युदेव fehlt in E; 9) एक C; 10) तत् fehlt in C; 11) प्राणा B; 12) वान्नं C; या अन्नं E.

योनी एकं मिथुनं 'यज्ञ एव सविता दक्षिणाः सावित्री[1]' यत्र ह्येव यज्ञस्तद्दक्षिणा यत्र वै दक्षिणास्तद्यज्ञ इत्येते द्वे योनी एकं मिथुनमेतद्ध स्मैतद्विद्वांसमोपाकारिमासस्तुर्ब्रह्मचारी[2] ते संस्थित इत्यथैत आसस्तुराचित[2] इव चितो[3] बभूवाथोत्थाय प्राव्राजीदित्येतद्वा[4] अहं वेद नैतासु योनिष्वित[5] एतेभ्यो वा मिथुनेभ्यः संभूतो ब्रह्मचारी मम पुरायुषः[6] प्रेयादिति' ॥ ३३ ॥

ब्रह्म हेदं श्रियं प्रतिष्ठामायतनमैक्षत[7] 'तत्तपस्व' यदि तद्व्रते ध्रियेत तत्सत्ये प्रत्यतिष्ठत्स[8] सविता सावित्र्या ब्राह्मणं सृष्ट्वा तत्सावित्रीं पर्यदधात्तत्सवितुर्वरेण्यमिति[9] सवित्र्याः प्रथमः पादः' पृथिव्यर्च[10] समदधादृचाग्निमग्निना[11] श्रियं 'श्रिया स्त्रियं' स्त्रिया मिथुनं' मिथुनेन प्रजां 'प्रजया कर्म[12]' कर्मणा तपस्तपसा[13] सत्यं' सत्येन ब्रह्म 'ब्रह्मणा[14] ब्राह्मणं' ब्राह्मणेन व्रतं' व्रतेन वै ब्राह्मणः संशितो[15] भवत्यशून्यो भवत्यविछिन्नो भवत्यविछिन्नो ऽस्य तन्तुरविछिन्नं[16] जीवनं[17] भवति य एवं

1) सवित्री A; 2) ? ? 3) चिन्तो B; 4) प्रव्राजीदि° A, C und E; प्राब्राजीदि° E; 5) योनिष्टित C und E; 6) पूरायुषः E; 7) प्रतिष्ठा° E; 8) स fehlt in B; 9) पर्यदध्यात्तत्सा° B; 10) पृथीव्यर्चुं E; 11) °चाग्निमग्निना E; 12) Fehlt in E; 13) तपस् fehlt in B; 14) ब्राह्मणा C; 15) शंसितो C; 16) तन्तुमवि° B; 17) जीवन E; C hat hinter „जीवन" „भवनं" eingefügt.

वेद यश्चैवं विद्वानेवमेतं सावित्र्याः[1] प्रथमं पादं व्याचष्टे ' ॥ ३४ ॥

भर्गो देवस्य धीमहीति[2] सावित्र्या द्वितीयः पादो ' ऽन्तरिक्षेण यजुः समदधाद्यजुषा वायुं ' वायुनाभ्रमभ्रेण वर्षं ' वर्षेणौषधिवनस्पतीनोषधिवनस्पतिभिः[3] पशून्पशुभिः कर्म[4] ' कर्मणा तपस्तपसा सत्यं ' सत्येन ब्रह्म ' ब्रह्मणा ब्राह्मणं ' ब्राह्मणेन व्रतं ' व्रतेन वै ब्राह्मणः संशितो भवत्यशून्यो भवत्यविच्छिन्नो भवत्यविच्छिन्नो ऽस्य तन्तुरविच्छिन्नं जीवनं भवति य एवं वेद यश्चैवं विद्वानेवमेतं[5] सावित्र्या[6] द्वितीयं पादं व्याचष्टे ' ॥ ३५ ॥

धियो यो नः प्रचोदयादिति सावित्र्यास्तृतीयः पादो ' दिवा साम समदधात्साम्नादित्यमादित्येन[7] रश्मीन्रश्मिभिर्वर्षं ' वर्षेणौषधिवनस्पतीनोषधिवनस्पतिभिः पशून्पशुभिः कर्म ' कर्मणा तपस्तपसा सत्यं ' सत्येन ब्रह्म ' ब्रह्मणा ब्राह्मणं ' ब्राह्मणेन व्रतं ' व्रतेन वै ब्राह्मणः संशितो[8] भवत्यशून्यो भवत्यविच्छिन्नो भवत्यविच्छिन्नो ऽस्य तन्तुरविच्छिन्नं जीवनं भवति य एवं वेद यश्चैवं विद्वानेवमेतं सावित्र्यास्तृतीयं पादं व्याचष्टे ' ॥ ३६ ॥

---

1) सवित्र्या: A und E; 2) धिमहिति E; धीमहिति B; 3) वर्षेणौसिधि° A; 4) Fehlt in B und E; 5) विद्वानेवमव तं A; 6) सावित्र्यां B; 7) °दध्यत्सा° B; °दधात्साम्नामादित्य° A; 8) शंशितो C.

तेन ह वा एवंविदुषा ब्राह्मणेन ब्रह्माभिपन्नं ग्रसितं परामृष्टं ' ब्रह्मणाकाशमभिपन्नं ग्रसितं परामृष्टमाकाशेन वायुरभिपन्नो ग्रसितः[1] परामृष्टो ' वायुना ज्योतिरभिपन्नं ग्रसितं परामृष्टं ' ज्योतिषापो ऽभिपन्ना ग्रसिताः परामृष्टा ' अद्भिर्भूमिरभिपन्ना ग्रसिता परामृष्टा ' भूम्यान्नमभिपन्नं ग्रसितं परामृष्टमन्नेन प्राणो ऽभिपन्नो ग्रसितः परामृष्टः ' प्राणेन मनो ऽभिपन्नं ग्रसितं परामृष्टं ' मनसा वागभिपन्ना ग्रसिता परामृष्टा ' वाचा वेदा अभिपन्ना ग्रसिताः परामृष्टा ' वेदैर्यज्ञो ऽभिपन्नो ग्रसितः परिमृष्टस्तानि ह वा एतानि द्वादशमहाभूतान्येवंविदि[2] प्रतिष्ठितानि ' तेषां यज्ञ[3] एव परार्ध्यः[4] ' ॥ ३७ ॥

तं ह स्मैतमेवंविद्वांसो मन्यन्ते विन्नेनमिति याथातथ्यमविद्वांसो[5] ' ऽयं यज्ञो वेदेषु प्रतिष्ठितो ' वेदा वाचि[6] प्रतिष्ठिता ' वाङ्मनसि[7] प्रतिष्ठिता ' मनः प्राणे[8] प्रतिष्ठितं[8] ' प्राणो[8] ऽन्ने[8] प्रतिष्ठितो ' ऽन्नं भूमौ प्रतिष्ठितं ' भूमिरप्सु प्रतिष्ठितापो ज्योतिषि[9] प्रतिष्ठिता ' ज्योतिर्वायौ[10] प्रतिष्ठितं ' वायुराकाशे[11] प्रतिष्ठित[12] ' आकाशं

1) ग्रसितं A und B; 2) °वंविधि A pr. man. und C; 3) यज्ञं C; 4) पराध्य: C; 5) यथा° A und B; याता° E; 6) वासि E; 7) वश्चनसि A; 8) Fehlt in E; 9) ज्योतींषि B; 10) °र्वायो B; 11) °काशो C; 12) प्रतिष्ठितम् A, B und E.

ब्रह्मणि प्रतिष्ठितं' ब्रह्म ब्राह्मणे ब्रह्मविदि[1] प्रतिष्ठितं' यो ह वा एवंवित्स[2] ब्रह्मवित्पुण्यां च कीर्तिं[3] लभते सुरभींश्च[4] गन्धान्सो ऽपहतपाप्मानन्तां[5] श्रियमश्नुते य एवं वेद यश्चैवंविद्वानेवमेतां[6] वेदानां मातरं सावित्रीं संपदमुपनिषदमुपास्त इति ब्राह्मणम्' ॥ ३८ ॥

आपो गर्भं जनयन्तीरित्यपां[7] गर्भः पुरुषः' स यज्ञो[8]' ऽद्भिर्यज्ञः[9] प्रणीयमानः[10] प्राङ्जायते[11]' तस्मादाचमनीयं पूर्वमाहारयति' स यदाचामति त्रिराचामति' द्विः परिशुम्भत्यायुरवरुध्य[12] पाप्मानं निर्णुदत्युपसाद्य यजुषोद्धृत्य[13] मन्त्रान्प्रयुज्यावसाय प्राचीः शाखाः संधाय[14] निरङ्गुष्ठे पाणावमृतमस्यमृतोपस्तरणमस्यमृताय त्वोपस्तृणामीति पाणावुदकमानीय[15] जीवा स्थेति सूक्तेन त्रिराचामति' स यत्पूर्वमाचामति सप्त प्राणांस्तानेतेनास्मिन्नाप्याययति[16]' या ह्येमा बाह्याः शरीरान्मात्रास्तद्यथैतदग्निं[17] वायुमादित्यं चन्द्रमसमपः पशूनन्यांश्च प्रजास्तानेतेनास्मिन्नाप्याययत्या-

1) °विधि C; 2) एवंविद्वत्सा C; 3) कोर्त्तिं C und E; कीर्त्ति B; 4) सुरभीश्च A und E; 5) So corr.; °नन्त्यां A; °नां व्य B; °नन्त C; °नन्त्यं E; 6) So B. Ind.; die hss. °तं; 7) जनयन्ति° A pr. man. und B; 8) यज्ञे B; 9) भिर्यज्ञः B; 10) प्रयपीमानः B; प्रसायमानः E; 11) प्राङ्यते B; 12) परिशुंभन्त्या° B; 13) °षोद्त्य B; °षोद्धृत्य C; 14) संधाया A, C und E; संध्मयो B; 15) सप्त प्रापावुदकमानोया B; 16) °प्यायति E; 17) °त्रास्तयेप्येतदग्नि B;

पो[1] ऽमृतं । स यद्द्वितीयमाचामति सप्तापानांस्तानेतेना-
स्मिन्नाप्याययति[2] । या इमा बाह्याः[3] शरीरान्मात्रास्त-
स्यैतत्पौर्णमासीमष्टकाममावास्यां श्रद्धां दीक्षां[4] यज्ञं
दक्षिणास्तानेतेनास्मिन्नाप्याययत्यापो[5] ऽमृतं । स यत्तृती-
यमाचामति सप्त व्यानांस्तानेतेनास्मिन्नाप्याययतिं या इमा
बाह्याः शरीरान्मात्रास्तस्यैतत्पृथिवीमन्तरिक्षं दिवं[6] नक्ष-
त्राण्यृतूनार्तवान्संवत्सरांस्तानेतेनास्मिन्नाप्याययत्यापो ऽमृ-
तं । पुरुषो ब्रह्मांयाप्रींग्निगमो[7] भवति तस्माद्धै विद्वा-
न्पुरुषमिदं पुण्डरीकमिति । प्राण एष स पुरि[8] शेते संपु-
रि[9] शेत[10] इति । पुरिशयं[11] सन्तं प्राणं पुरुष इत्याचक्षते
परोक्षेण । परोक्षप्रिया इव हि देवा भवन्ति प्रत्यक्षद्विषः[12] ।
स यत्पूर्वमाचामति पुरस्ताद्धोमांस्तेनास्मिन्नवरुन्द्धे[13] । स[14]
यद्द्वितीयमाचामत्याज्यभागौ तेनास्मिन्नवरुन्द्धे[13] । स यत्तृ-
तीयमाचामति संस्थितहोमांस्तेनास्मिन्नवरुन्द्धे[13] । स यद्दुः
परिशुम्भति[15] तत्संमित्संबर्हिः[16] । स यत्सर्वाणि खानि
सर्वं देहमाप्याययति यच्चान्यदातारं[17] मन्त्रकार्यं यज्ञे स्क-

---

1) प्रज्ञांस्ता° B; 2) °प्याययत्याति B; 3) ब्रह्मो: B; 4) दीक्ष्यां B; 5) °नेतेस्मानास्मिन्° A; 6) दि C; 7) ? ? so A und C; °प्रियं निगमो B; °प्रियं निगमो E; 8) पूरी E; 9) संपुरी B und E; 10) शान्त C; 11) पुरीषयं E; 12) प्रत्तद्विष: A; 13) °वरुन्धे A; 14) Von स bis स यद्दूवः परि° fehlt in E; 15) °मत्रति B; 16) ? ?; 17) ?

न्दति सर्वं तेनास्मिन्नवरुन्द्धे । स यदोंपूर्वान्मन्त्रान्प्रयुङ्क्त आ सर्वमेधादेते क्रतव एत एवास्य सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु देवेषु सर्वेषु वेदेषु सर्वेषु भूतेषु सर्वेषु सत्त्वेषु कामचारः कामविमोचनं भवत्यर्धे[1] च न प्रमीयते य एवं वेद । तदप्येतदृचोक्तमापो भृग्वङ्गिरो रूपमापो भृग्वङ्गिरोमयं सर्वमापोमयं भूतं सर्वं भृग्वङ्गिरोमयमन्तरैते त्रयो वेदा भृगूनङ्गिरसो ऽनुगाः ॥ अपां पुष्पं मूर्तिराकाशं पवित्रमुत्तममित्याचम्याभ्युक्ष्यात्मानमनुमन्त्रयत इन्द्र जीवेति ब्राह्मणं । ॥ ३९ ॥

॥ इत्यथर्ववेदे गोपथब्राह्मणपूर्वभागे प्रथमः प्रपाठकः ॥

ओं ब्रह्मचारिष्णंश्चरति[2] रोदसी[3] उभे इत्याचार्यमाह[4] । तस्मिन्देवाः संमनसो[5] भवन्तीति वायुमाह । स सद्य एति पूर्वस्मादुत्तरं समुद्रमित्यादित्यमाह । दीक्षितो दीर्घश्मश्रुरेष[6] दीक्षित एष दीर्घश्मश्रुरेष[7] एवाचार्यस्थाने तिष्ठन्नाचार्य इति स्तूयते । वैद्युतस्थाने तिष्ठन्वायुरिति

---

1) अर्धे ? ?; 2) ब्रह्माचा° A pr. m.; ब्रह्मचारीष्ठं° B; 3) रोदसि A pr. man.; 4) °चार्यामाह E; 5) मनसो E; 6) °श्रुतेरेष C; °श्मसुरेव E; °श्रूरेष B; 7) °श्रूरेष B; °श्मुरेव E.

स्तूयते[1] द्यौस्थाने[2] तिष्ठन्नादित्य इति स्तूयते ' तदप्येत-दृचोक्तं ब्रह्मचारीष्णन्निति[3] ब्राह्मणम् ' ॥ १ ॥

जायमानो ह वै ब्राह्मणः सप्तेन्द्रियाण्यभिजायते[4] ब्रह्मवर्चसं च यशश्च स्वप्नं च क्रोधं च श्लाघां च रूपं च पुण्यमेव गन्धं सप्तमं ' तानि ह वा अस्यैतानि ब्रह्मचर्यमुपेत्योपक्रामन्ति[5] ' मृगानस्य ब्रह्मवर्चसं गच्छत्याचार्यं[6] यशो 'ऽजगरं स्वप्नो 'वराहं क्रोधो 'ऽपः[7] श्लाघा[8] 'कुमारीं[9] रूपमोषधिवनस्पतीन्पुण्यो[10] गन्धः ' स यन्मृगाजिनानि[11] वस्ते तेन तद्ब्रह्मवर्चसमवरुन्द्धे यदस्य मृगेषु भवति ' स ह स्नातो ब्रह्मवर्चसी भवति ' स यदहरहराचार्याय[12] कर्म करोति तेन तद्यशो ऽवरुन्द्धे यदस्याचार्ये भवति ' स ह स्नातो यशस्वी[13] भवति ' स यत्सुषुप्सुर्निद्रां निनयति तेन तं स्वप्नमवरुन्द्धे यो ऽस्याजगरे भवति ' तं ह स्नातं स्वपन्तमाहुः[14] स्वपितु मैनं बोबुधयेति[15] ' स यत्क्रुद्धो वाचा न कंचन हिनस्ति पुरुषात्पुरुषात्या-

---

1) Fehlt in A; 2) Fehlt in E; 3) °चारीच्यमिति B; 4) So corr.; alle hss. °जायन्ते; 5) So corr.; alle hss. °मुपेतोप°; C °मुपेतोपक्रामति; 6) °चार्य C und E; 7) So corr.; alle hss. ऽप; 8) श्लाघं B; 9) कुमारी E; 10) रूपमोषधीव° B; °न्पुपये E; 11) °गाजिनानि E; 12) यदहराचा° E; 13) यशस्व B; 14) स्वपतमाहु: E; 15) °ता: बोबुधयेति B.

पीयानिव मन्यमानस्तेन तं क्रोधमवरुन्द्धे यो ऽस्य वराद्धे भवति। तस्य ह[1] स्नातस्य[1] क्रोधाः[2] श्लाघीयसं विशन्ति। ऽथाद्भिः श्लाघमानो न स्नायात्तेन तां[3] श्लाघामवरुन्द्धे याऽस्याप्सु भवति। स ह स्नातः[4] श्लाघीयो ऽन्येभ्यः श्लाघ्यते। ऽथैतद्ब्रह्मचारिणो रूपं यत्कुमार्यास्तां[5] नग्नां[6] नोदीक्षेतैति[7] वेति वा मुखं विपरिधापयेत्तेन[8] तद्रूपमवरुन्द्धे यदस्य कुमार्यां[9] भवति। तं ह स्नातं कुमारीमिव निरीक्षन्ते[10]। ऽथैतद्ब्रह्मचारिणः पुण्यो गन्धो य ओषधिवनस्पतीनां तासां पुण्यं गन्धं प्रच्छिद्य नोपजिघ्रेत्तेन तं पुण्यं गन्धमवरुन्द्धे यो ऽस्यौषधिवनस्पतिषु[11] भवति। स ह स्नातः पुण्यगन्धिर्भवति। ॥ २ ॥

स वा एष उपयंश्चतुर्धा पित्यग्निं[12] पादेनाचार्यं पादेन[13] ग्रामं पादेन मृत्युं[14] पादेन। स यदहरहः समिध[15] आहृत्य[15] सायंप्रातरग्निं[16] परिचरेत्तेन तं पादमवरुन्द्धे यो[17]

---

1) Fehlt in B; 2) क्रोधात् C; क्रोधान् E; Der Plural ist nich[t] deutlich; vielleicht क्रोधः श्लाघीयसं विशति zu lesen; 3) So corr.; di[e] hss. तं; B त; 4) स्नातं E; 5) यत् fehlt in C; 6) नग्नान् B; 7) So corr.; A, B und C haben: नोदीक्षेतेति; E नोदीक्ष्येदेति; 8) [ti]... fehlt in E; 9) कुमर्यां B; 10) °क्षते E; 11) °तीषु B; 12) उपयांश्च° A, B und C; 13) पादे पादेन B; 14) मृत्यु E; 15) समिधाहृत्य B; समिधा आहृत्य C; 16) प्रातरग्नि E; 17) Von [यो] bis यो ऽस्याचार्यो fehlt in C.

ऽस्याग्नौ भवति । स यदहरहराचार्याय कर्म करोति तेन तं पादमवरुन्द्धे यो ऽस्याचार्ये भवति । स यदहरहर्ग्रामं प्रविश्य[1] भिक्षामेव[2] परीप्सति न मैथुनं तेन तं पादमवरुन्द्धे यो ऽस्य[3] ग्रामे[4] भवति[5] । स यत्क्रुद्धो वाचा न कंचन हिनस्ति पुरुषात्पुरुषात्पापीयानिव[6] मन्यमानस्तेन तं पादमवरुन्द्धे यो ऽस्य मृत्यौ भवति । ॥ ३ ॥

पञ्च ह वा एते ब्रह्मचारिण्यग्नयो धीयन्ते । द्वौ पृथग्घस्तयोर्मुखे हृदय उपस्थ एव पञ्चमः । स यद्दक्षिणेन पाणिना स्त्रियं न स्पृशति तेनाहरहर्यायाजिनां लोकमवरुन्द्धे । यत्सव्येन तेन प्रव्राजिनां । यन्मुखेन तेनाग्निप्रस्कन्दिनां । यद्धृदयेन[7] तेन शूराणां । यदुपस्थेन तेन गृहमेधिनां । तैश्चेत्स्त्रियं पराहरत्यनग्निरिव[8] शिष्यते । स यदहरहराचार्याय कुले ऽनुतिष्ठते सो ऽनुष्ठाय ब्रूयाद्धर्मं गुप्तो[9] मा गोपायेति । धर्मो हैनं गुप्तो गोपायति[10] । तस्य ह प्रजा[11] श्वः श्वः श्रेयसी श्रेयसीह भवति । धाय्येव[12] प्रतिधीयते । स्वर्गे लोके पितॄन्निदधाति[13] । तान्तवं न वसीत ।

1) प्रविश्यति C; 2) भिक्षामिव A pr. man. und B; 3) स्यं B; 4) यामे B; 5) भवन्ति E; 6) पुरुषात् steht nur einmal in C; 7) यद्धृदयेन B und C; 8) पराहरति??: man erwartet doch ein Verbum mit der Bedeutung „berühren"; 9) °द्धर्मगुप्तगुप्तो A, C und E; 10) Diese Stelle ist nicht richtig überliefert; 11) प्रजां A pr. m. प्रजा: B und E; 12) ?, धाय्येव B, C und E; 13) °दध्यति B.

यस्तान्तवं वस्ते क्षत्रं वर्धते न ब्रह्म[1] ' तस्मात्तान्तवं न वसीत[2] ब्रह्म वर्धतां मा[3] क्षत्रमिति ' नोपर्यासीत ' यदुपर्यास्ते प्राणमेव तदात्मनो ऽधरं कुरुते यद्वातो वहन्त्यध[4] एवासीताधः शयीताधस्तिष्ठेदधो व्रजेदेवं ह स्म वै तत्पूर्वे ब्राह्मणा ब्रह्मचर्यं चरन्ति ' तं ह स्म तत्पुत्रं भ्रातरं वोपतापिनमाहुरुपनयेतैनमित्या समिद्धारात्स्वरेष्यन्तो ऽन्नमद्यादथाह जघनमाहुः स्नापयेतैनमित्या समिद्धारान्नं ह्येतानि व्रतानि भवन्ति ' तं चेच्छयानमाचार्यो ऽभिवदेत्स प्रतिसंहाय[5] प्रतिशृणुयात्तं चेच्छयानमुत्थाय तं चेदुत्थितमभिप्रक्रम्य तं चेदभिप्रक्रान्तमभिपलायमानमेवं ह स्म वै तत्पूर्वे ब्राह्मणा[6] ब्रह्मचर्यं चरन्ति ' तेषां ह स्म वैषां पुण्या कीर्तिर्गच्छत्या ह वा अयं सो ऽद्य[7] गमिष्यतीति ' ॥ ४ ॥

जनमेजयो ह वै पारीक्षितो मृगयां चरिष्यन्हंसाभ्यामसिष्यन्नुपावतस्थ[8] इति ' तावूचतुर्जनमेजयं पारीक्षितमभ्याजगाम[9] ' स होवाच ' नमो वां भगवन्तौ कौ नु

1) ब्रह्मं B; 2) वसीद्दू E; 3) म B; 4) वहत्यय E; 5) प्रतिसहाय A; प्रतिहाय E; 6) ब्राह्मणां E; 7) ऽध्य E; सो ऽद्य ist nicht deutlich; 8) °न्हंसाभ्यामसिष्यन्नु° A pr. man. und B; °न्हंसाभ्यामशिष्यन्नु E; 9) Man erwartet einen Dual.; इति fehlt; diese ganze Stelle ist sehr verdorben.

भगवन्ताविति ' तावूचतुर्दक्षिणाग्निश्चाहवनीयश्चेति ' स होवाच नमो वां भगवन्तौ तदाकीयतामितीहोपाराममित्यपि[1] किल देवा न रमन्ते न[2] हि[2] देवा[2] न[2] रमन्त[2] 'ऽपि चैकोपारामाद्देवा[3] आराममुपसंक्रामन्तीति[4] ' स होवाच नमो वां भगवन्तौ किं पुण्यमिति ' ब्रह्मचर्यमिति ' किं लौक्यमिति ' ब्रह्मचर्यमेवेति ' तत्को वेद इति ' दक्षावलो धौम्रो.[5] ' ऽथ खलु दक्षावलो धौम्रो[6] यावति तावति काले पारीक्षितं जनमेजयमभ्याजगाम ' तस्मा उत्थाय[7] स्वयमेव विष्टरं निदधौ[8] ' तमुपसंगृह्य पप्रच्छाधीहि भो किं पुण्यमिति ' ब्रह्मचर्यमिति ' किं लौक्यमिति ' ब्रह्मघर्यमेवेति ' तस्मा एतत्प्रोवाचाष्टाचत्वारिंशद्वर्षं सर्ववेदब्रह्मचर्यं ' तच्चतुर्धा वेदेषु व्युह्य द्वादशवर्षं[9] ब्रह्मचर्यं द्वादशवर्षाण्यवरार्धमपि स्नायंश्चरेद्यथाशक्त्यपरं[10] ' तस्मा उहस्यृषभौ[11] सहस्रं ददावंप्यपकीर्तितमाचार्यो ब्रह्मचारीत्येक आहुराकाशमधिदैवतमंथाध्यात्मं ब्राह्मणो व्रतवांश्चरणवान्ब्रह्मचारी ' ॥ ५ ॥

1) आकीयताम् ? ; °तामितिहोपा° A pr. m.; 2) Fehlt in E; 3) चैकोपराद्रूदेवा A; 4) °क्रामतीति E; 5) धैाम्रां C und E; hinter धौम्रो erwartet man इति; 6) धौम्रौ E; 7) उच्छाय B; 8) निदाध्मै B; 9) °वर्ष E; 10) °शक्न्यापरं C; 11) Corrupt; vielleicht तस्मा उ ह स ऋषभौ.

ब्रह्म ह वै प्रजा मृत्यवे संप्रायच्छद्ब्रह्मचारिणमेव [1] न संप्रददौ ' स होवाचाश्यामस्मिन्निति [2] ' किमिति ' यां रात्रीं समिधमनाहृत्य [3] वसेत्तामायुषो [4] ऽवरुन्धीयेति ' तस्माद्ब्रह्मचार्यहरहः समिध आहृत्य [5] सायंप्रातरग्निं परिचरेन्नोपर्युपसादयेदथ प्रतिष्ठापयेद्यद्युपर्युपसादयेज्जीमूत-वर्षी तदहः पर्जन्यो भवति ' ते [6] देवा अब्रुवन्ब्राह्मणो वा अयं ब्रह्मचर्यं चरिष्यति ' ब्रूतास्मै [7] भिक्षा इति गृह-पतिर्ब्रूत बहुचारी गृहपत्न्या इति ' किमस्या [8] वृञ्जीता-ददत्या [9] इतीष्टापूर्तसुकृतद्रविणमवरुन्ध्यादिति [10] ' तस्मा-द्ब्रह्मचारिणे [11] ऽहरहर्भिक्षां [12] दद्याद्गृहिणी [13] मा मा-यमिष्टापूर्तसुकृतद्रविणमवरुन्ध्यादिति [14] ' सप्तमीं [15] नाति-नयेत्सप्तमीमतिनयन्न [16] ब्रह्मचारी भवति ' समिद्भैक्षे सप्तरा-त्रमचरितवान्ब्रह्मचारी पुनरुपनेयो भवति ' ॥ ६ ॥

नोपरिशायी स्यान्न गायनो न नर्तनो [17] न सरणो न निष्ठीवेद्यद्युपरिशायी भवत्यभीक्ष्णं [18] निवासा जायन्ते [19] '

---

1) So corr.; die hss. संप्रयच्छ°; °रिणामेव E; °रिणामेवं A; 2) So corr.; die hss. होवाचास्या°; 3) °मानाहूत्य C; 4) °युषा E; 5) आहूत्य E; 6) Fehlt in E; 7) ब्रूतासौ C; 8) किं मत्स्या C; 9) °ताददात्य E; 10) इतीष्टापूर्तं° B; 11) °चारिणो E; 12) °क्षों E; 13) So ed. B. Ind. die hss. °गृहणी; 14) So corr.; die hss. मेयमि° is ed. B. Ind. var. l. मोयमि°; 15) सप्तमी C; 16) °तिनयन A; °तिनयं नंनु B; °तिनयनं E; 17) नर्तनौ E; 18) भवत्याभीक्ष्णं B; 19) जायते E.

यद्रोदनो भवत्यभीक्ष्णाश[1] आक्रन्दान्धावन्ते ' यन्नर्तनो भवत्यभीक्ष्णाशः[2] प्रेतान्निर्हरन्ते ' यत्स्मरणो भवत्यभीक्ष्णाशः[3] प्रजाः संविशन्ते ' यन्निष्ठीवति मध्य[4] एव तदात्मनो[5] निष्ठीवति ' स चेन्निष्ठीवेद्दिवो नु मां यदत्रापि मधोरहं[6] यदत्रापि रसस्य म इत्यात्मानमनुमन्त्रयते ' यदत्रापि मधोरहं रिष्टविषमस्मृतमग्निश्च[7] तत्सविता च पुनर्मे जठरे[8] धत्तां[9] ॥ यदत्रापि रसस्य मे परापपातास्मृतं तदिन्द्रोपह्वयामहे त्वम आप्यायतां पुनरिति ' न श्मशानमातिष्ठेत्स चेदभितिष्ठेदुदकं हस्ते कृत्वा यदीदमृतुकाम्येत्यभिमन्त्र्य[10] जपन्त्संप्रोक्ष्य परिक्रामेत्समयायोपरिव्रजेद्यदीदमृतुकाम्याघं[11] रिप्रमुपेयिम[12] । अन्धः[12] श्लोणा इव हीयतां मा नोऽन्वागादघं यत इत्यथ हैतद्देवानां परिषूतं यद्ब्रह्मचारी ' तदप्येतदृचोक्तं देवानामेतत्परिषूतमनभ्यारूढं[13] चरति रोचमानं तस्मिन्सर्वे पशवस्तत्र[14] यज्ञास्तस्मिन्नन्नं सह देवताभिरिति ब्राह्मणम् ' ॥ ७ ॥

प्राणापानौ जनयन्निति शङ्खस्य मुखे[15] महर्षेर्वसि-

1) °भीक्ष्णा B und E; 2) भवति भीक्ष्णशः B; °भीक्ष्णहन: E; 3) °भीक्ष्णः शः B; °भीक्ष्णा E; 4) मध्ये C und E; 5) तदात्मानो E; 6) मयोरहं E; 7) °ग्नीश्च B; 8) जरे E; 9) धात्तां E; 10) यदीदं मृ° A; यदीदमृत्यु° C; 11) °त्समयामोपरि° A sec. m.; गमयाय ??; °मृत्युकाम्याघं C; 12) °यिमान्धः A, B und E; 13) °भ्यारूढं B; 14) उपशत्र° B; 15) So corr.; alle hss. मूले.

ष्ठस्य[1] पुत्र एतां वाचं ससृजे शीतोष्णाविक्वोत्सौ प्रा-
दुर्भवेयातामिति[2] ' तथा तच्छश्वदनुवर्तते ' ऽथ[3] खलु
त्रिपर्णमध्ये वसिष्ठशिला[4] नाम प्रथम आश्रमो ' द्वि ... तीयः
कृष्णशिलास्तस्मिन्वसिष्ठः समतपद्विश्वामित्रजमदग्नी ... [5] ज्ञा-
मदग्ने तपतो[6] ' गौतमभरद्वाजौ[7] सिंहौ[8] प्रभवे[9] त ... तपतो '
गुंगुर्गुगुवासे[10] तपत्यृषिर्ऋषिद्रोणे[11] ऽभ्यतपदगस्त्य ... ऽग-
स्त्यतीर्थे तपति ' दिव्यत्रिर्ह[12] तपति[13] ' स्वयंभूः क ... कश्यपः
कश्यपतुङ्गे[14] ऽभ्यतपत्तुंलवृकर्जुतरजुः[15] श्वा व ... ह्वचि-
ल्वटिबभ्रुकाः सर्पदंष्ट्रनः[16] संह्नुकृण्वानाः[17] क ... श्यपतु-
ङ्गदर्शनात्स्मरणवाठात्सिद्धिर्भवति ' ब्राह्म्यं वर्षसह ... स्रमृषि-
वने[18] ब्रह्मचार्येकपादेनातिष्ठति[19] ' द्वितीयं व ... र्षसहस्रं
मूर्धन्येवामृतस्य[20] धारामाधारयद्ब्राह्मण्यष्टाचत्वा ... रिंशद्वर्ष-
सहस्राणि[21] सलिलस्य पृष्ठे शिवो ऽभ्यतपत्तस ... नात्तपा-
त्तपसो भूय एवाभ्यतपत्तदप्येता ऋचो ऽभिवदन्ति प्राणा-
पानौ जनयन्निति ब्राह्मणम् ' ॥ ८ ॥

1) महर्षिर्व° A und B; महर्षेर्वशि° E; 2) °र्भविवेया° B; °भवेत्या ... ताममिति E; 3) य B; 4) वशि° C; 5) °जामदग्नी B; 6) तापतो B; 7) गोतम° B, C und E; 8) सिंहो A, C und E; 9) So ed. B. Ind.; die hss. प्रभे; 10) गुर्गुगुवासे B; गुर्गुगुर्वासे E; 11) °षिद्रोणे A, C und E; 12) दिव्य-त्रिरह A, B und E; 13) भवति C; 14) कशप° C; 15) Sic.! 16) ? ?; 17) कृवाना: B; 18) वार्ष° A; 19) °तिष्ठ ... , C und E; 20) °वमृतस्य C; 21) धोरामाधारया ब्राह्मा° E; धारामाराधय ... °ा° C; धारा-मधारयद्ब्रह्मणय° A.

एकपाद्द्विपद[1] इति ' वायुरेकपात्तस्याकाशं पादश्चन्द्रमा द्विपात्तस्य[2] पूर्वपक्षापरपक्षौ पादावादित्यस्त्रिपात्तस्येमे लोकाः पादा ' अग्निः षट्पादस्तस्य पृथिव्यन्तरिक्षं[3] द्यौराप ओषधिवनस्पतय इमानि भूतानि पादास्तेषां सर्वेषां वेदा[4] गतिरात्मा प्रतिष्ठिताश्चतस्रो ब्रह्मणः शाखा ' अथो अङ्कः षडिति मूर्तिराकाशश्चेत्यृचा मूर्तिर्याजुषी गतिः ' साममयं[5] तेजो ' भृग्वङ्गिरसा मयैतद्ब्रह्मैव यज्ञश्चतुष्पाद्भिः संस्थित इति ' तस्य भृग्वङ्गिरसः[6] संस्थे[7] ' अथो आङ्करेकसंस्थित इति ' यद्धोतर्चा मण्डलैः करोति पृथिवीं[8] तेनाप्याययत्यैतस्यां[9] ह्यग्निश्चरति ' तदप्येतदृचोक्तमग्निवासाः पृथिव्यसितज्ञूरिति '[10] यदध्वर्युर्यजुषा करोत्यन्तरिक्षं तेनाप्याययति ' तस्मिन्वायुर्न निविशते[11] कतमच्च[12] नाहरिति ' तदप्येतदृचोक्तमन्तरिक्षे पथिभिर्ह्रीयमाणो[13] न नि विशते[14] कतमच्च[15] नाहः । अपां योनिः प्रथमजा ऋतस्य क्व[16] स्विज्जातः[17] कुत आ बभूवेति ' यदुद्गाता साम्ना करोति दिवं तेनाप्याययति तत्र ह्यादित्यः शुक्रश्चरति ' तदप्येत-

---

1) एकापा° A; 2) ह्रिपा° B; 3) °रिक्त C; 4) वेद C; 5) °मय E; 6) भृग्वङ्गिर A; 7) स्थे B; 8) पृथिवी B; 9) तेनाप्याय° E; 10) °तनूरिति E; °सिनुतरिति C; 11) निविशान्ते B; 12) कतमञ्चा B; 13) Sic.! B. Ind. var. l. °र्ह्रीयमाणो; 14) विशेते B; 15) कतमञ्चा B; 16) खु B; 17) सिज्ञातः C.

तदप्येतदृचोक्तमृचा[1] पतन्तमरुणं सुपर्णमिति[2] ' यद्ब्रह्मर्चा काण्डैः करोत्ययस्तेनाप्याययति ' चन्द्रमा ह्यप्सु चरति ' तदप्येतदृचोक्तं चन्द्रमा अप्स्वन्तरिति[3] ' तासामोषधिवनस्पतयः काण्डानि ' ततो मूलकाण्डपर्णपुष्पफलप्ररोहरसगन्धैर्यज्ञो[4] वर्तते ' ऽद्भिः कर्माणि प्रवर्तन्ते ' ऽद्भिः[5] सोमोऽभिषूयते[6] ' तद्यद्ब्रह्माणं[7] कर्माणि कर्मण्यामन्त्रयत्ययस्तेनानुज्ञानात्येषो[8] ह्यस्य भागस्तद्यथा भोक्ष्यमाणो[9] ऽप एव प्रथममाचामयेदप उपरिष्टादेवं यज्ञो ऽद्भिरेव प्रवर्तते ' ऽप्सु संस्थाप्यते[10] ' तस्माद्ब्रह्मा[11] पुरस्ताद्धोमसंस्थितहोमैर्यज्ञो[11] वर्तते ' ऽन्तरा हि पुरस्ताद्धोमसंस्थितहोमैर्यज्ञं[12] परिगृह्णात्यन्तरा हि भृग्वङ्गिरसो वेदानादुह्य[13] भृग्वङ्गिरसः सोमपानं मन्यन्ते ' सोमात्मको ह्ययं वेद ' तदप्येतदृचोक्तं सोमं मन्यते पपिवानिति ' तद्यथेमां[14] पृथिवीमुदीर्णां ज्योतिषा धूमायमानां[15] वर्षं शमयत्येवं ब्रह्मा भृग्वङ्गिरोभिर्व्याहृतिभिर्यज्ञस्य विरिष्टं[16] शमयत्यग्निरादित्याय[17]

---

1) °मुच्च A pr. m. 2) संपर्णमिति E; 3) So corr.; die hss. अप्सन्तरिति; 4) °हरसं गन्धैर्यज्ञो E; 5) Fehlt in C; 6) विषूयते B; विषुयते C; 7) °ह्मणां E; 8) °त्रयन्त्य° B und E; 9) भोक्ष्यमाणो A, B und C; 10) °प्याते B; 11) ब्रह्मा oder यज्ञो ist Interpolation; 12) पुरस्ताद्धोमं सं° B; °र्यज्ञे A und E; 13) वेदानोदृह्य A, B und E; 14) धतयथ्येमां B; तद्य्येमां E; 15) °यमनां C; 16) विष्टं C; विष्टेरिष्टं E; 17) °ग्रिरादित्या C und E.

शमयन्त्येते[1] ऽङ्गिरस । एत इदं सर्वं समाप्नुवन्ति । वायुरापश्चन्द्रमा इत्येते भृगव । एत इदं सर्वं समाप्याययन्त्येकमेव[2] संस्थं भवतीति ब्राह्मणम् । ॥ १ ॥

विचारी ह वै काबन्धिः कबन्धस्याथर्वणस्य[3] पुत्रो मेधावी[4] मीमांसको[5] ऽनूचान आस[6] । स ह स्वेनातिमानेन मानुषं वित्तं नेयाय । तं मातोवाच । त एवैतदन्नमवोचंस्त[7] इम[8] एषु कुरुपञ्चालेष्वङ्गमगधेषु[9] काशिकौशल्येषु[10] शाल्वमत्स्येषु[11] सवशोशीनरेषूदीच्येष्वन्नमदन्तीत्यथ[12] वयं तवैवातिमानेनानाद्याः[13] स्मो । वत्स वाहनमन्विच्छेति । स[14] मान्धातुर्यौवनाश्वस्य[14] सार्वभौमस्य राज्ञः सोमं प्रसूतमाजगाम । स सदो ऽनुप्रविश्यर्त्विजश्च यजमानं चामन्त्रयामास[15] । तस्याः प्राच्यो नद्यो वहन्ति[16] याश्च दक्षिणाच्यो[17] याश्च[18] प्रतीच्यो[19] याश्चोदीच्यस्ताः सर्वाः पृथङ्नामधेया[20] इत्याचक्षते[21] तासां समुद्रमभिपद्यमा-

1) Von शम° bis इदं fehlt in B; B fügt इत्येव ein; 2) समास्याप्या° E; 3) कबन्धः स्या° A; 4) मेध्यवो B; 5) मिमांसको E; 6) श्रा A; 7) °वोचस्त A und B; 8) इमम् B und E; 9) कुरुपास्रा° E; 10) काशकौ° A; काशको° C und E; 11) शाल्वमत्सेषु C; शात्वमत्सेषु E; 12) So corr.; शवस उशीत° A; शवस उशोन° B; सवस्त्र उशोन C; सुत्रस उशोन° E; 13) So corr.; °नेनाध्यास्मा A und E; नेनानाद्यास्मो B und C; 14) संतांध्यतुर्यौवनाश्च B; 15) °मस C; 16) वहति B; 17) °णाचो B; °णाश्च्यो C; 18) याचा B; 19) पतोच्यो B; प्रतोश्च्यो C; 20) °धेयोर् A und C; °ध्येयार् B; °धेरो E; 21) धोतिमचक्षते E.

नानां क्रियते नामधेयं समुद्र इत्याचक्षते ' एवमिमे सर्वे वेदा निर्मिताः सकल्पाः सरहस्याः सब्राह्मणाः सोपनिषत्काः सेतिहासाः सान्वाख्यानाः[1] सपुराणाः सस्वराः ससंस्काराः[2] सनिरुक्ताः सानुशासनाः[3] सानुमार्जनाः[4] सवाकोवाक्यास्तेषां[5] यज्ञमभिपद्यमानानां[6] क्रियते नामधेयं[7] यज्ञ इत्येवाचक्षते ' ॥ १० ॥

भूमेर्ह वा एतद्विच्छिन्नं[8] देवयजनं[9] यद्प्राक्प्रवणं[10] यदनुदक्प्रवणं यत्कृत्रिमं[11] यत्समविषममिदं[12] ह त्वेव देवयजनं यत्समं[13] समूलमविदग्धं[13] प्रतिष्ठितं[13] प्रागुदक्प्रवणं[13] समं समास्तीर्णमिव[14] भवति यत्र ब्राह्मणस्य ब्राह्मणतां विद्याद्ब्रह्मा ब्रह्मत्वं करोतीति ' वोचे[15] छन्दस्तन्न[15] विन्दामो[16] येनोत्तरमेमहीति ' तान्ह पप्रच्छ[17] किं विद्वान्होता हौत्रं[18] करोति किं विद्वानध्वर्युराध्वर्यवं करोति किं विद्वानुद्गातौद्गात्रं करोति किं विद्वान्ब्रह्मा[19] ब्रह्मत्वं करोतीति ' वोचे[20] छन्दस्तन्न[20] विन्दामो येनो-

1) सान्व्याख्याना : A; सन्वाख्यानाः C; 2) संसंस्काराः B; संस्काराः C und E; 3) सानुसशासनरः E; 4) सानुमार्जेताः E; 5) सवाकावाक्यस्तेषां E; 6) यज्ञमति° C; 7) माम° E; 8) °छिन्न E; 9) °यज्ञन E; 10) यत्प्रा° A und B; 11) यत्कर्तृमं E; 12) यत्समं त्रि° B; 13) E hat यद्प्राक्प्रवणां यदनुदक्य; 14) °णामिव A; 15) ? ?; वोचेः छदस्तन् B; वोचेः छन्दस्तं न C; वोधे छन्दस्तन् E; 16) विदामो A; 17) प्रपच्य E; 18) होत्रं B und E; 19) ब्रह्म A; fehlt in B; 20) Vid. 15.

त्तरमेमहीति ' ते ब्रूमो वागेव होता हौत्रं करोति ' वाचो हि स्तोमाश्च वषट्काराश्चाभिसंपद्यन्ते ' ते ब्रूमो[1] वागेव होता वाग्ब्रह्म[2] वाग्देव[3] इति ' प्राणापानाभ्यामेवाध्वर्युराध्वर्यवं करोति ' प्राणप्रणीतानि[4] ह भूतानि प्राणप्रणीताः[5] प्रणीतास्ते[5] ब्रूमः प्राणापानावेवाध्वर्युः[6] प्राणापानौ[7] ब्रह्म प्राणापानौ देव इति ' चक्षुषैवोद्गातौद्गात्रं[8] करोति ' चक्षुषा हीमानि भूतानि पश्यन्त्यथो चक्षुरेवोद्गाता चक्षुर्ब्रह्म[9] चक्षुर्देव[10] इति[11] ' मनसैव ब्रह्मा[12] ब्रह्मत्वं करोति[13] ' मनसा हि तिर्यञ्च[14] दिश[15] ऊर्ध्वं च यच्च किं[16] च मनसैव करोति[17] तद्ब्रह्म[18] ' ते ब्रूमो[19] मन एव ब्रह्मा मनो ब्रह्म मनो देव इति '
॥ ११ ॥

तद्यथा ह वा इदं यजमानश्च याजयितारश्च दिवं ब्रूयुः पृथिवीति पृथिवीं[20] वा[21] द्यौरिति ब्रूयुस्तदन्यो[22] नानुजानात्येतामेवं[23] नानुजानाति यदेतद्ब्रूयादथ नु कथ-

1) ब्रुमो B; 2) वागब्रह्म E; 3) वागदेव E; 4) प्राणाप्र° E; 5) Corrupt; प्रणीतस्ते A pr. m.; 6) प्राणापा° E; 7) प्राणापानो E; 8) चक्षुषोवो° B; चक्षुषैवौ° C; 9) चक्षु ब्रह्म C; 10) चक्षु देव B und C; 11) होत L; 12) ब्राह्मा E; 13) करोतोति A; 14) तियञ्च C; तिर्यक E; 15) दिन्ना E; 16) कि E; 17) करो E; 18) तद्ब्राह्म E; 19) ब्रुमो E; 20) पृथिवी A pr. m; 21) So corr.; dio hss. haben वाग्; 22) ब्रुयु° B und E; 23) न्यानुज्ञाताह्येत्येतामेव E.

मिति । होतेत्येव होतारं ब्रूयाद्वागिति वाचं ब्रह्मेति ब्रह्म देव इति देवमध्वर्युरित्येवाध्वर्युं[1] ब्रूयात्प्राणापानाविति[2] प्राणापानौ ब्रह्मेति ब्रह्म देव इति देवमुद्गातेत्येवोद्गातारं[3] ब्रूयाच्चक्षुरिति चक्षुर्ब्रह्मेति ब्रह्म देव इति देवं ब्रह्मेत्येव ब्रह्माणं ब्रूयान्मन इति मनो ब्रह्मेति ब्रह्म देव इति देवम् । ॥ १२ ॥

नानाप्रवचनानि ह वा एतानि भूतानि भवन्ति । ये चैवासोमपं याजयन्ति ये च सुरापं[4] ये[5] च ब्राह्मणं विच्छिन्नं[6] सोमयाजिनं तं प्रातः समित्पाणय उपोदेयुरुपायामो[7] भवन्तमिति । किमर्थमिति । यानेव[8] नो[9] भवांस्तान्क्व:[10] प्रश्नानपृच्छन्तानेव[11] नो भवान्व्याचक्षीतेति[12] । तथेति[13] । तेभ्य एतान्प्रश्नान्व्याचचष्टे[14] । तथेन[15] ह वा इदं विद्यमानं चाविद्यमानं[16] चाभिनिदधाति[17] तद्ब्रह्म । तथो वेद स ब्राह्मणोऽधीयानोऽधीत्याचक्षत[18] इति ब्राह्मणम् । ॥ १३ ॥

---

1) इत्येवाध्वर्युम् fehlt in B; 2) ब्रुया° B; 3) देवा उद्गातारं B; 4) सुरापां B; 5) चे ये C; 6) व्युछिन्नं B; व्यछिन्नं C und E; 7) उपोदेयुरुषायामो C; 8) यानेवम E; 9) B fügt व ein; 10) भवांस्ता क्व: B und C; भवंस्तान्क्व: E; 11) So corr.; die hss. °पृच्छयानेव; 12) So corr.; A, C und E °येति; B °यति; 13) तेयैति B; 14) एतान्प्रश्नां व्याच° B; व्याचचष्टे ! ! (sic.) vid. p. २३ z. 2; 15) तथे म C; 16) Zweimal in B; 17) °निदध्यति B; 18) ऽधीत्य corrupt.

अथातो देवयजनान्यात्मा देवयजनं ' श्रद्धा देवयजनमृत्विजो देवयजनं ' भौमं[1] देवयजनं ' तद्वा एतदात्मा देवयजनं यदुपव्यायच्छमानो वानुपव्यायच्छमानो वा[2] शरीरमधिवसत्येष[3] यज्ञ ' एष[4] यजत[4] ' एतं[4] यजन्त[4] ' एतद्देवयजनमथैतच्छ्रद्धा[5] देवयजनं ' यदैव कदाचिदाध्याच्छ्रद्धा त्वेवैनं नातीयात्तद्देवयजनमथैतदृत्विजो[6] देवयजनं ' यत्र[7] क्वचिद्ब्राह्मणो विद्यावान्मन्त्रेण[8] करोति तद्देवयजनमथैतद्भौमं देवयजनं ' यत्रापस्तिष्ठन्ति यत्र स्यन्दन्ति प्र तद्दहन्त्युद्दहन्ति[9] तद्देवयजनं ' यत्समं[10] समूलमविदग्धं[11] प्रतिष्ठितं प्रागुदक्प्रवणं समं समास्तीर्णमिव भवति यस्य[12] श्वभ्र ऊर्मो[13] वृक्षः पर्वतो नदी पन्था वा पुरस्तात्स्यान्न देवयजनमात्रं पुरस्तात्पर्यवशिष्येन्नोत्तरतो[14] ऽग्नेः पर्युपसीदेरन्निति[15] ब्राह्मणम् ' ॥ १४ ॥

अदितिर्वै प्रजाकामौदनमपचत्तत उच्छिष्टमाश्नात्सा[16] गर्भमधत्त[17] ' तत आदित्या अजायन्त[18] ' य एष ओदनः

1) भौम C; 2) Fehlt in B; 3) °वसतो च B; 4) Fehlt in E; 5) °च्छ्रद्धो E; 6) मालीयात्तद्दे° E; 7) Von यत्र bis यत्रापस्ति° fehlt in B; 8) So B. Ind.; die hss. विद्याविन्म°; 9) तद्दहत्यु° A sec. man.; °द्दहति B; 10) तद्यत्समं A; 11) °विदग्धं E; 12) यस्यन्द् B; 13) कुर्मो B; उर्मो C und E; 14) °त्तरता B und E; 15) पर्यपगो° B; 16) So corr.; die hss. °मश्नात्सा; 17) °धत्तं E; 18) अजयन्त A pr. m.; अजायन्तं E.

पच्यत आरम्भणमेवैतत्क्रियत आक्रमणमेव 'प्रादेशमात्रीः समिधो भवन्त्येतावान्ह्यात्मा प्रजापतिना संमितो 'ऽग्नेर्वै या यज्ञिया तनूरस्यत्ये तया समगच्छतैषास्य[1] घृत्या[2] तनूर्यद्धृतं[3] 'यद्धृतेन[4] समिधो ऽनक्ति ताभ्यामेवैनं तत्तनूभ्यां समर्धयति[5] 'यन्निर्मार्गस्यादधात्यवगूर्त्या[6] वै वीर्यं क्रियते' यन्निर्मार्गस्यादधात्यवगूर्त्या[6] एव 'संवत्सरो[7] वै प्रजनन-मग्निः[8] प्रजननमेतत्प्रजननं 'यत्संवत्सर ऋचाग्नौ समिध-मादधाति प्रजननादेवैनं तत्प्रजनयिता[9] प्रजनयत्यंभक्तर्तु-[10] वै पुरुषो 'न हि तद्वेद यमृतुमभिजायते[11] 'यन्नक्षत्रं[12] तदाप्नोति 'य एष ओदनः पच्यते योनिरेवैषा क्रियते' यत्समिध आधीयन्ते रेतस्तद्धीयते[13] 'संवत्सरे[14] वै रेतो हितं प्रजायते 'यः[15] संवत्सरे पर्येते[16] ऽग्निमाधत्ते प्रजा-तमेवैनमाधत्ते[17] 'द्वादशसु रात्रीषु पुरा संवत्सरस्याधेया-स्ता[18] हि संवत्सरस्य प्रतिमाथो[19] तिसृष्वथो[20] द्वयोरथो

1) So corr.; die hss. °षास्व; 2) So corr.; धृया A und C; धृत्या B; धत्या E; 3) °द्रुवत E; 4) यदधृन B; यद्धृतेन C; 5) °यतिं E; 6) So corr.; die hss. °वकृत्या; 7) संवत्मरा E; 8) प्रजानमग्निः E; 9) °नयिसेत B; 10) So corr.; °त्यवर्त्तु B und C; °त्यवत्तुन A; °त्यावर्त्तु E; 11) So corr.; यदतु° A, B und E; यदृतु° C; 12) यं नस्तं क्षत्रं B; 13) So corr.; die hss. °स्तद्रीयते; 14) So corr.; die hss. संवत्मरों; 15) So corr.; die hss. ये; 16) पयेति E; 17) So corr.; प्रजापतिरेवै° A pr. m. C und E; प्रजातिरेवै° A sec. m. und B; 18) So corr.; die hss. °धेयात्ता; 19) So corr.; die hss. प्रतिमा अथा; 20) तिषृष्य B; तिषृयो E.

पूर्वेद्युरधेयास्त[1] एवाग्निमादधानेनादित्या वा इत उत्तमा[2] अमुं[2] लोकमायंस्ते[2] पथिरक्षयस्त[3] इयक्षमाणं प्रतिनुदन्त[4] ' उच्छेषणभाजा वा आदित्या ' [यदुच्छिष्टं] ' यदुच्छिष्टेन समिधो ऽनक्ति तेभ्य एव प्रावोचत्तेभ्य[5] एव प्रोच्य स्वर्गं लोकं याति[6] ' ॥ १५ ॥

प्रजापतिरथर्वा देवः स तपस्तप्त्वैतं[7] चातुःप्राश्यं[8] ब्रह्मौदनं निरमिमीत[9] चतुर्लोकं[10] चतुर्देवं चतुर्वेदं चतुर्होत्रमिति ' चत्वारो वा इमे लोकाः पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौराप इति ' चत्वारो वा इमे देवा अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमाश्चत्वारो वा इमे वेदा ऋग्वेदो[11] यजुर्वेदः सामवेदो ब्रह्मवेद इति ' चतस्रो वा इमा[12] होत्रा होत्रमाध्वर्यवमौद्गात्रं ब्रह्मत्वमिति ' तदप्येतदृचोक्तं चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त[13] हस्तासो अस्य[14] । त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्यां[15] आविवेशेति ' चत्वारि शृङ्गेति वेदा वा एत उक्तास्त्रयो अस्य[16] पादा

---

1) So corr.; die hss. °धेयात्ते; B पुंपूर्वेद्यु°; 2) So corr.; die hss. उत्तरमेव मे ऽमुष्मिं लोक; 3) So corr.; die hss. °रक्षन्त इयन्त; 4) प्रतिनुदन् E; 5) So corr.; A, B und C प्रोवाच°, प्रोवाचं° E; 6) So corr.; die hss. यन्ति; 7) तपस्तप्तैतं E; 8) चतुः° E; 9) So corr.; die hss. निरमिमत; 10) Fehlt in E; 11) ऋग्वेदा E; 12) इमे A, C und E; 13) सप्ता E; 14) Fehlt in B; 15) मर्त्या E; 16) स्य A.

इति सवनान्येव ' द्वे शीर्षे इति ब्रह्मौदनप्रवर्ग्यावेव ' सप्त हस्तासो अस्येति छन्दांस्येव ' त्रिधा बद्ध इति मन्त्रः कल्पो ब्राह्मणं ' वृषभो रोरवीत्येष ह वै[1] वृषभ एष तद्रोरवीति यद्यज्ञेषु शस्त्राणि शंसत्यृग्भिर्यजुर्भिः[2] सामभिर्ब्रह्मभिरिति ' महो देवो मर्त्यां आविवेशेत्येष[3] ह वै महान्देवो यद्यज्ञ ' एष मर्त्यां आविवेश ' यो विद्यात्सप्त प्रवत इति प्राणानाह ' सप्त विद्यात्परावत इत्यपानानाह ' शिरो यज्ञस्य यो विद्यादित्येतद्वै यज्ञस्य शिरो यन्मन्त्रवान्ब्रह्मौदनो ' यो ह वा एतममन्त्रवन्तं[4] ब्रह्मौदनमुपेयादपशिरसा[5] ह[5] वा[5] अस्य[5] यज्ञमुपेतो[5] भवति[5] ' तस्मान्मन्त्रवन्तमेव ब्रह्मौदनमुपेयान्नामन्त्रवन्तमिति ब्राह्मणम् ' ॥ १६ ॥

किमुपज्ञ[6] आत्रेयो[7] भवतीत्यादित्यं ह तमो जग्राह ' तदत्रिरपनुनोद ' तदत्रिरन्वपश्यत्तदप्येतदृचोक्तं सुताद्यमत्रिर्दिवमुन्निनाय[8] ' दिवि त्वात्रिरधारयत्सूर्या[9] मासाय कर्तव इति ' तं[10] होवाच वरं वृणीष्वेति ' स होवाच

1) वा E; 2) शंसन्त्यृ° A, C und E; 3) °शेत्येव E; 4) एतमन्त्र A pr. man.; 5) So die hss.; vielleicht zu lesen: °दपशिरा ह वा अस्य यज्ञ उपेतो भवति; 6) So corr.; die hss. किमुपयज्ञ; 7) अत्रेयो A; आत्रयो B; 8) स्तुताद्य° A, C und E; 9) त्वात्रिरधाय° E; 10) त E.

…क्षिणीया मे प्रजा[1] स्यादिति ' तस्मादात्रेयाय प्रथमं द-
…णा[2] यज्ञे दीयन्त[3] इति ब्राह्मणम् ' ॥ १७ ॥

प्रजापतिर्वेदानुवाचाग्नीनादधीयेति ' तान्वागभ्युवाचा-
श्वो[4] वै संभाराणामिति ' तं[5] घोरात्क्रूरात्सलिलात्सरस[6]
उदानिन्युस्तान्वागभ्युवाचाश्वः[7] शम्येतेति[8] ' तथेति ' तमृ-
ग्वेद एत्योवाचाहमश्वं शमेयमिति ' तस्मा अभिसृताय[9]
महद्भयं[10] ससृजे ' स एतां प्राचीं दिशं भेजे ' स होवाचा-
शान्तो न्वयमश्व इति ' तं यजुर्वेद एत्योवाचाहमश्वं शमे-
यमिति ' तस्मा अभिसृताय[11] महद्भयं ससृजे ' स एतां प्रती-
चीं दिशं भेजे ' स होवाचाशान्तो न्वयमश्व[12] इति ' तं
सामवेद एत्योवाचाहमश्वं शमेयमिति ' केन नु त्वं शम-
यिष्यसीति ' रथंतरं नाम मे सामाघोरं चाक्रूरं च ' तेनाश्व[13]
…ष्टूयेनेति[13] ' तस्मा अप्यभिसृताय[14] तदेव महद्भयं
स… स एतामुदीचीं दिशं भेजे ' स होवाचाशान्तो न्व-
यमश्व[15] इति ' तान्वागभ्युवाच शंयुमाथर्वणं[16] गच्छतेति[17] '

1) प्राजा E; 2) So corr.; प्रथमद्° A, C und E; प्रथद्° B; 3) दियन्त A; 4) °वाचाश्वो B; 5) त A pr. man.; तो E; 6) °घोराक्रू° B und C; 7) °भ्युवाचा E; 8) संमेतिते B; शंमेते C; 9) So corr.; die hss. अवि°; 10) महारुयं C; महद्रूयं E; 11) Vid. 9; 12) न्वा-यमश्व E; 13) So corr.; A तेनाश्वमभिष्टूयति; तेनामभिष्टूयते B; तेनाश्वमभि-ष्टूयेति C; तेनाश्वमभिष्टयते E; 14) So corr.; die hss. अप्यविसृ°; अयविसृ° C; 15) °गश्वम् E; 16) शंयूमाथर्वणा E; 17) So corr.; die hss. °थेति.

ते शंयुमाथर्वणमासीनं प्राप्योचुर्नमस्ते अस्तु भगवन्नश्वः [1] शम्येतेति[2] ' तथेति[3] ' स खलु कबन्धस्याथर्वणस्य पुत्रमामन्त्रयामास विचारिन्निति[4] 'भगो इति हास्मै[5] प्रतिश्रुतं प्रतिशुश्रावांश्वः[6] शम्येतेति[7] ' तथेति[8] ' स खलु शान्त्युदकं चकाराथर्वणीभिश्चाङ्गिरसीभिश्च[9] चातनैर्मातृनामभिर्वास्तोष्पत्यैरिति[10] शमयति[11] ' तस्य[12] ह[13] स्नातस्याश्वस्याभ्युक्षितस्य सर्वेभ्यो रोमसमरेभ्यो ऽङ्गारा[14] आशीर्यन्त ' सो ऽश्वस्तुष्टो नमस्कारं चकार ' नमः शंयुमाथर्वणाय[15] यो मा यज्ञियमचीकॢपदिति[16] ' भविष्यन्ति ह वा अतो ऽन्ये ब्राह्मणा लघुसंभारतमास्तं[17] आदित्यस्य पद[18] आधास्यन्त्यनडुहो[19] वत्सस्याजस्य श्रवणस्य[20] ब्रह्मचारिणो वैतद्वा[21] आदित्यस्य पदं यद्भूमिस्तांस्यैव[22] पद आहितं भविष्यतीति[23] ' सो ऽग्नौ प्रणीयमाणे ऽश्वे ऽन्वारब्धं[24]

1) °श्वं A und E; 2) नांमेतेति B; शंमेतेति C; 3) तथैतेति E; 4) विचारं निति A und E; 5) ह स्मै A pr. man.; 6) °वाश्वं A; 7) शांमेतेति B; शंमेतेति C; 8) तथैति E; 9) च fehlt in A; 10) चतनै° C; 11) corrupt; vielleicht शमयतेति; 12) तस्यै E; 13) Fehlt in E; 14) गारा B und E; 15) शंयुम आथर्वणाय C; man erwartet शम्यव आथर्वणाय; 16) यज्ञियमन्विकॢ° B; यज्ञमवोहूपदिति E; 17) लघुसंचार° C; 18) पदम् A, B und C; 19) अधास्यत्य° E; 20) ? Man erwartet den Namen eines Tieres; 21) So B. Ind.; die hss. वा एतद्वा; 22) So B. Ind.; A und B °स्तयैव, C und E °स्तथैव; 23) °ष्यतीति E; 24) So B. Ind.; °रब्धे A und E; °रब्ध C; °रब्धं B.

ब्रह्मा यजमानं वाचयति यदक्रन्दः प्रथमं जायमान[1] इति पञ्च । तं[2] ब्राह्मणा[3] उपवहन्ति तं ब्रह्मोपाकुरुत । एष ह वै विद्वान्सर्वविद्ब्रह्मा यद्भृग्वङ्गिरोविदिति ब्राह्मणम् । ॥ १८ ॥

देवाश्च ह वा असुराश्चास्पर्धन्त[4] । ते[5] देवा इन्द्रमब्रुवन्निमं नस्तावद्यज्ञं[6] गोपाय यावदसुरैः संयतामहा इति । स वै नस्तेन[7] रूपेण गोपाय येन नो रूपेण भूयिष्ठं छादयसि येन शक्यसि[8] गोप्तुमिति । स ऋग्वेदो भूत्वा पुरस्तात्परीत्योपातिष्ठत्तं देवा अब्रुवन्नन्यत्तद्रूपं कुरुष्व[9] नैतेन[2] नो[2] रूपेण[2] भूयिष्ठं[2] छादयसि[2] नैतेन शक्यसि[10] गोप्तुमिति । स यजुर्वेदो भूत्वा पश्चात्परीत्योपातिष्ठत्तं[11] देवा अब्रुवन्नन्यत्तद्रूपं कुरुष्व नैतेन नो रूपेण भूयिष्ठं छादयसि नैतेन शक्यसि[12] गोप्तुमिति । स सामवेदो भूत्वोत्तरतः परीत्योपातिष्ठत्तं देवा अब्रुवन्नन्यदेव[13] तद्रूपं कुरुष्व[14] नैतेन[14] नो रूपेण भूयिष्ठं छादयसि[15] नैतेन[15] शक्यसि[12] गोप्तुमिति । स इन्द्र उष्णीषी[16] ब्रह्म-

1) जायमाना C; 2) Fehlt in E; 3) So ed. B. Ind.; ब्रह्मणा A, C und E; ब्रह्मणा B; 4) °र्धन्ते E; 5) त E; 6) नस्माद्य° B; 7) मस्तेन B; 8) So B. Ind.; A, B und C शिक्तसि, E शिक्तिसि; 9) कुरुस्वो E; 10) So ed. B. Ind.; A, B; E शिक्तसि, C शक्तसि; 11) पश्चात्परीत्यापा° B; 12) Vid. 8; 13) अब्रुवन् देव A; अब्रुनंतं B; अब्रुवन्नन्यतदेव E; 14) कुरुष्वैतेन E; 15) छादयस्यैतेन B; 16) उष्णी E.

वेदो भूत्वा दक्षिणतः परीत्योपातिष्ठत्तं देवा अब्रुवन्ने-
तत्तद्रूपं[1] कुरुष्वैतेन नो रूपेण भूयिष्ठं छादयस्यैतेन[2]
शक्ष्यसि[3] गोप्तुमिति । तद्यदिन्द्र[4] उष्णीषी ब्रह्मवेदो भूत्वा
दक्षिणतः परीत्योपातिष्ठत्तद्ब्रह्माभवत्तद्ब्रह्मणो ब्रह्मत्वं ।
तद्वा एतदथर्वणो रूपं यदुष्णीषी ब्रह्मा । तं दक्षिणतो
विश्वे देवा उपासीदंस्तं[5] यद्दक्षिणतो विश्वे देवा उपा-
सीदंस्तत्सदस्यो[6] ऽभवत्तत्सदस्यस्य[7] सदस्यत्वं । बलेर्ह वा
एतद्बलमुपजायते[8] यत्सदस्य । आमयतो[9] वै[9] व्रजस्य[9]
बहुलतरं[9] व्रजं[9] विदन्ति[9] । घोरा वा एषा दिग्दक्षिणा
शान्ता इतरास्तस्यानि स्तुतानि ब्रह्मानुमन्त्रयते मनसैव
तानि सदस्यो जनदित्येतां व्याहृतिं[10] जपत्यात्मानं[11]
जनयति[12] नजित्यात्मानमपित्वे[13] दधाति । तं देवा अब्रु-
वन्वरं वृणीष्वेति । वृणा इति । स वरमवृणीतास्यामेव[14]
मां होत्रायामिन्द्रभूतं पुनन्त स्तुवन्तः[15] शंसन्तस्तिस्थेयु-

1) अब्रुन्न° B; 2) छादयदस्यैतेन°; छादाय° C; 3) Vid. p. ५३ Note 8. 4) स इन्द्र B; 5) उपासीरंस्तं A; उपासीरस्तं E; 6) उपासीरंस्त° A; उपासीरस्त° E; °दस्ये B; 7) °दस्य A, C und E; 8) °मुपाजायते E; 9) ? ? corrupt; व्रजं fehlt in E; statt विदन्ति hat C विन्दन्ति; E विदन्वन्ति; 10) व्याहूति C; 11) So corr. जपं चेत्या° A und C; जपं वेत्या° B und E; Caland zu Vait. 18, 17 schlägt vor hier zu lesen व्याहृतिमनुजपति; 12) जयति A; 13) Sic; vielleicht zu lesen: जनयित्वात्मान°; 14) वरम fehlt in E; 15) स्तुवत: B.

रिति ' तं तस्यामेव होत्रायामिन्द्रभूतं पुनन्त स्तुवन्तः[1] शंसन्तो ऽतिष्ठंस्तं यत्तस्यामेव होत्रायामिन्द्रभूतं पुनन्त स्तुवन्तः शंसन्तो ऽतिष्ठंस्तद्ब्राह्मणाच्छंस्यभवत्तद्ब्राह्मणाच्छंसिनो ब्राह्मणाच्छंसित्वं[2] ' सैषैन्द्री[3] होत्रा यद्ब्राह्मणाच्छंसीया ' द्वितीयं वरं[4] वृणीष्वेति ' वृणा इति ' स वरमवृणीतास्यामेव मां होत्रायां वायुभूतं पुनन्त[5] स्तुवन्तः शंसन्तस्तिष्ठेयुरिति[6] ' तं तस्यामेव होत्रायां वायुभूतं पुनन्त स्तुवन्तः शंसन्तो[7] ऽतिष्ठंस्तं यत्तस्यामेव[8] होत्रायां[9] वायुभूतं[10] पुनन्त[11] स्तुवन्तः शंसन्तो[12] ऽतिष्ठंस्तत्पोताभवत्तत्पोतुः पोतृत्वं[13] ' सैषा[14] वायव्या होत्रा[15] यत्पोत्रीया ' तृतीयं वरं[16] वृणीष्वेति ' वृणा इति ' स वरमवृणीतास्यामेव मां होत्रायामग्निभूतमिन्धानाः[17] पुनन्त स्तुवन्तः शंसन्तस्तिष्ठेयुरिति ' तं तस्यामेव होत्रायामग्निभूतमिन्धानाः[17] पुनन्त स्तुवन्तः शंसन्तो[18] ऽतिस्थंस्तं यत्तस्यामेव होत्रायामग्निभूतमिन्धानाः पुनन्त स्तुवन्तः शंसन्तो ऽतिस्थंस्तदाग्नीध्रो[19] ऽभवत्तदाग्नीध्रस्याग्नीध्रत्वं[20] '

---

1) स्तुवतः B; 2) मित्व E; 3) सैषोद्री E; 4) Fehlt in C; 5) पुनत E; 6) शंमतस्ति° B; 7) शंमतो B; शंसंता E; 8) यतस्यमित्र E; 9) होत्राय E; 10) वायुंभूतं A; 11) पुनत E; 12) शंसन्तस् A, B und E; 13) पोतृत्वं E; 14) सेषा B; 15) होत्राय E; 16) Fehlt in B und C; 17) °मिधानाः E; 18) शंसतो B und E; 19) °ग्नीधो B; 20) °धस्याग्नीध E.

सैषाग्नेयी होत्रा यदाग्नीध्रीयेति[1] ब्राह्मणम्' ॥ १९ ॥

ब्राह्मणो ह वा इममग्निं वैश्वानरं बभार[2] 'सो[3] ऽयमग्निर्वैश्वानरो[4] ब्राह्मणेन भ्रियमाण[5] इमांल्लोकाञ्ज-नयते' ऽथायमीक्षते ऽग्निर्जातवेदा[6] ब्राह्मणाद्वितीयो ह वा अयमिदमग्निर्वैश्वानरो ज्वलति[7] 'हन्ताहं[8] यन्मयि तेज[9] इन्द्रियं वीर्यं[10] तद्दर्शयाम्युत[11] वै मा[12] बिभृयादिति[13]' स आत्मानमाप्याय्यैतं[14] पयो ऽधोक्तमिमं[15] ब्राह्मणं दर्श-यित्वात्मन्यजुहोत्स द्वितीयमात्मानमाप्याय्यैतं[16] घृतमधो-क्तमिमं[15] ब्राह्मणं[17] दर्शयित्वात्मन्यजुहोत्स तृतीयमात्मा-नमाप्याय्यैतदिदं[16] विश्वं[18] विकृतमन्नाद्यमधोक्तमिमं[19] ब्राह्मणं दर्शयित्वात्मन्यजुहोत्स[20] चतुर्थमात्मानमाप्याय्यै-तेन[16] ब्राह्मणस्य जायां विराजमपश्यत्तामस्मै[21] प्राय-च्छत्सात्मा[22] अपित्वमभवत्तत[23] इममग्निं[24] वैश्वानरं[25]

1) यदाग्नीयेति A; यदसोध्रीयोति E; 2) बगरर C; 3) स्मे E; 4) ऽयमग्निवै° E; 5) ध्रीयमाण C; ध्रियमाणं E; 6) ऽग्निनां त वेदा E; 7) वलति E; 8) हताहं B; 9) तेजं E; 10) वोर्य E; 11) तदर्शयाम्युत्त E; तद्दूर्शयां स्युत B; 12) सां E; 13) त्रिध्रयादिति B; 14) So corr.; °माप्याययेत्तं A und E; °माप्याययेत B; °माप्याययेतं C; 15) ? vielleicht verdorben! 16) Vid. 14; 17) ब्रह्मणं E; 18) विश्व B; 19) वितामन्वनाद्यम° B; अधोताम् corrupt; 20) °त्मान्यजुहोत्स B; जुहोत्स fehlt in E; 21) विरातमश्य° A; 22) und 23) verdorben; 22) °त्स आत्मा A und B; 23) °मभवकृत C; 24) इममग्नि E; 25) विश्वानरं B.

परास्युर्ब्राह्मणो[1] ऽग्निं जातवेदसमधत्त ' सो ऽयमब्रवीदग्ने जातवेदो ऽभिनिधेहि[2] मेहीति ' तस्य द्वैतं नामाधत्ताघोरं[3] चाक्रूरं च ' सो ऽश्वो[4] भवत्तस्मादश्वो[5] वहेन रथं[6] न भवति[7] पृष्ठेन सादिनं[8] ' स देवानागच्छत्स देवेभ्यो ऽन्वातिष्ठत्तस्माद्देवा अबिभयुस्तं ब्रह्मणे प्रायच्छत्तमेतयर्चाशमयत्[9] ॥ २० ॥

अग्निं[10] त्वाङ्कुर्वैश्वानरं सदनान्प्रदहन्नवगाः[11] । स नो देवत्राधिब्रूहि[12] मा रिषामा वयं तवेति ' तमेताभिः पञ्चभिर्ऋग्भिरुपाकुरुते[13] यदक्रन्दः प्रथमं जायमान[14] इति ' सो ऽशाम्यत्तस्मादश्वः[15] पशूनां जिघत्सुतमो[16] भवति ' वैश्वानरो[17] ह्येष ' तस्मादग्निपदमश्वं[18] ब्रह्मणे[19] ददाति[20] ' ब्रह्मणे[21] हि प्रत्तं[22] ' तस्य रसमपीडयत्स रसो ऽभवद्रसो ह वा एष ' तं वा एतं रसं सन्तं[23] रथ[24] इत्याचक्षते परोक्षेण[25] ' परोक्षप्रिया इव हि देवा भवन्ति[26] प्रत्य-

1) परास्युर् corrupt!; 2) यिमिधेहि B; ऽभिनिधेहि E; 3) °त्रघोरं A und E; 4) श्वो A; 5) °दश्वो A; 6) रथे A, C und E; 7) भवन्ति B; zu erwarten ist वहति; 8) सादिन B; 9) °तयर्च सिमयित् E; 10) अग्नि B; 11) सयदनान्प्र° B; सजदनान्प्र° C; सदनानप्रदह° E; 12) देवप्राधि° E; 13) पञ्चभि ऋग्भि° B; पञ्चभिर्ऋग्नि° C; 14) Von जायमान bis अश्वं fehlt in E; 15) °दश्वं B; 16) So corr.; die hss. जिघत्सुरतमो; 17) वैश्वामरो B; 18) °ग्नि: पदमश्वं B; 19) ब्रांह्मणे B; 20) ददामि E; 21) ब्रह्मं C; 22) प्रवृं A pr. m.; प्रतान् B; प्रत्तंसू C; प्रपा E; 23) सतं A; 24) रस E; 25) परोक्षणो E; 26) भवती E.

त्वद्विषः । स देवानागच्छत्स देवेभ्यो ऽन्वातिष्ठत्तस्माद्देवा[1] अबिभयुस्तं ब्रह्मणे प्रायच्छत्तमेतयर्चाऽयाकृत्याभ्यनुक्तोदिन्द्रस्यौजो[2] मरुतामनीकमिति रथमभिकृत्य[3] तमेतयर्चातिष्ठद्वनस्पते वीड्वङ्गो हि भूया इति । तस्मादाग्न्याधेयिकं[4] रथं ब्रह्मणे ददाति । ब्रह्मणे हि प्रत्तं[5] । तस्य तत्त्राणस्तनूं[6] ज्येष्ठां[7] दक्षिणां निरमिमत[8] । तां पञ्चस्वपश्यदृचि यजुषि साम्नि शान्ते[9] ऽथ घोरे । तासां[10] द्वे ब्रह्मणे[11] प्रायच्छद्वाचं च ज्योतिश्च । वाग्वै धेनुर्ज्योतिर्हिरण्यं[12] । तस्मादाग्न्याधेयिकां[13] चातुःप्राश्यां धेनुं[14] ब्रह्मणे ददाति । ब्रह्मणे हि प्रत्ता[15] । पशुषु शाम्यमानेषु चक्षुर्ह्वापयन्ति । चक्षुरेव तदात्मनि धत्ते[16] । यद्वै[17] चक्षुस्तद्धिरण्यं । तस्मादाग्न्याधेयिकं हिरण्यं ब्रह्मणे ददाति । ब्रह्मणे हि प्रत्तं । तस्यात्मन्नधत्त[18] । तेन प्राज्वलयंस्तन्नाधत्त तदाग्लाभवत्तदाग्ला[19] भूत्वा सा समुद्रं प्राविशत्सा[20] समुद्र-

1) °त्तस्माद्देवा E; 2) °र्चाऽयाहुत्याभ्यः तुहो° E; 3) So corr.; die hss. °हुत्या; B रथ प्रक्रिहवा; 4) °योकं A sec. m.; B und C; °हिकं E; 5) Vid. p. ५७ Note 22; 6) तत्त्राणासूनू B; °णास्तनू C und E; 7) ज्येष्ट C; 8) निरमिमतं E; 9) शात्ये A; 10) तासो E; 11) ब्राह्मणो A pr. m. und E; 12) °र्हिरण्यां E; 13) °धेहिकां C; 14) धेनु C und E; 15) So B. Ind.; A, B und C प्रत्ताय, E प्रता; 16) धत्तं E; 17) Von यद्वै bis तेन प्राज्वल fehlt in E; 18) So corr.; A und E तस्यात्मनि धत्त B und C तस्यात्मन्नं धत्त; 19) तदाग्लाभव° B; 20) शावीशत्सा E.

मदहत्तस्मात्समुद्रो दुर्गिरिवपि[1] 'वैश्वानरेण हि[2] दग्धः' सा पृथिवीमुदैत्सा[3] पृथिवीं व्यदहत्सा[4] देवानागच्छत्सा देवानहेडत्ते[5] देवा ब्रह्माणमुपाधावन्स नैवागायन्नानृत्यत्सैषाग्लैषा[6] काश्चिदा नम 'तं वा एतमाग्लाहन्तं सन्तमाग्लागृध इत्याचक्षते परोक्षेण 'परोक्षप्रिया[7] इव हि देवा भवन्ति प्रत्यक्षद्विषो 'य एष ब्राह्मणो गायनो नर्तनो वा भवति तमाग्लागृध इत्याचक्षते 'तस्माद्ब्राह्मणो नैव[8] गायेन्न नृत्येन्माग्लागृधः स्यात्तस्माद्ब्राह्म्यं[9] पूर्वं हविरपरं प्राजापत्यं 'प्राजापत्याद्ब्राह्म्यमेवोत्तरमिति[10] ब्राह्मणम् ' ॥ २१ ॥

अथर्वाणश्च ह वा अङ्गिरसश्च[11] भृगुचक्षुषी तद्ब्रह्माभिव्यपश्यंस्तंद्ब्रानन्त्यं[12] वा इदं सर्वं यद्भृग्वङ्गिरस इति ' ते देवा ब्राह्म्यं[13] हविर्यत्सांतपने ऽग्नावजुहवुरेतद्धि ब्राह्म्यं हविर्यत्सांतपने ऽग्नौ हूयत ' एष ह वै सांतपनो[14] ऽग्निर्यद्ब्राह्मणास्तंस्योर्नर्योर्ता[15] देवा अभजन्त सुमनस एव

1) Sic.! दुणिरवविर् C; दूर्गिरतपि E; 2) Fehlt in E; 3) So B. Ind.; °मुदैयोत्सा A und C; °मुहेत्ना B; °मुदैसा E; 4) व्यदहत्ना B; व्यहदत्सा E; 5) देवानहिडत्ते A, B und E; 6) °पाग्लोषा B und C; 7) परोक्तिप्रिया E; 8) नैवं B; 9) °द्भ्राह्मं A pr. m.; 10) So corr.; die hss. haben °वोत्तममिति; 11) श्राङ्गिर° A pr. m.. B und E; 12) तद्भ्राह्मा° A pr. m.; 13) ब्राह्मं A pr. m.; 14) संतपनो E; 15) °स्योर्नैयोर्ता A; °स्योर्नयोतां E.

स्वधां[1] पितरः श्रद्धया स्वर्गं लोकं ब्राह्मणास्तेन सुन्वन्त्यृषयो[2] ऽन्नत स्त्रियः केवल आत्मन्यवारुन्धत[3] बाह्या[4] उभयेन सुन्वन्ति[5] । यद्धि यज्ञे ब्राह्म्यं[6] हविर्न निरुप्येतानृजवः प्राजापत्यहविषो[7] मनुष्या[8] जायेरन्नंसौ यल्लोकाज्जूणिवति[9] पिता[10] ह्येष आहवनीयस्य[11] गार्हपत्यस्य[11] दक्षिणाग्नेर्यो ऽग्निहोत्रं जुहोतीति । देवाः प्रिये धामनि मदन्ति[12] । तेषामेषो ऽग्निः सांतपनः श्रेष्ठो[13] भवत्येतस्य वाचि तृप्तायामग्निस्तृप्यति । प्राणे तृप्ते वायुस्तृप्यति । चक्षुषि[14] तृप्त[15] आदित्यस्तृप्यति । मनसि तृप्ते चन्द्रमास्तृप्यति । श्रोत्रे तृप्ते दिशश्चान्तर्देशाश्च तृप्यन्ति । स्नेहेषु[16] तृप्तेष्वापस्तृप्यन्ति । लोमेषु[9] तृप्तेष्वोषधिवनस्पतयस्तृप्यन्ति[17] । शरीरे[18] तृप्ते पृथिवी तृप्यत्येवमेषो[19] ऽग्निः सांतपनः श्रेष्ठस्तृप्तः सर्वांस्तृप्तांस्तर्पयतीति[20] ब्राह्मणम् ।
॥ २२ ॥

सांतपना इदं हविरित्येष ह[21] वै[22] सांतपनो ऽग्नि-

1) स्वधा E; 2) सुन्वत्यृ° C; 3) आत्मन्येवा° A und C; आत्मन्यवरुधत E; 4) बाला B; 5) सुन्वन्तिं E; 6) ब्राह्मणां C; 7) प्रजाप° B; °हाविषो C; 8) मानुष्या C; 9) Sic.! 10) पित C; 11) So ed. B. Ind.; die hss. °यश्च; 12) मदन्ते C; मदते E; 13) श्रेष्टयो E; 14) चक्षुषो A und E; 15) तृप्त्या E; 16) स्नेहेषु E; 17) °प्यति B; 18) शरी B; 19) तृप्यन्त्येव° A; तृप्यत्येवम् fehlt in E; 20) सवास्तृ° A, C und E; 21) हा E; 22) Fehlt in E.

र्यद्ब्राह्मणो[1] । यस्य गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनजातकर्म-नामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनगोदानचूडाकरणोपनयना-प्लवनाग्निहोत्रव्रतचर्यादीनि कृतानि भवन्ति स सांतपनो । ऽथ यो ऽयमनग्निकः स कुम्भे लोष्टस्तद्यथा कुम्भे[2] लोष्टः प्रक्षिप्तो[3] नैव शौचार्थाय कल्पते नैव शस्यं[4] निर्वर्तयत्येवमेवायं[5] ब्राह्मणो ऽनग्निकस्तस्य ब्राह्मणस्यानग्निकस्य नैव दैवं दद्यान्न[6] पित्र्यं न चास्य[7] स्वाध्यायाशिषो[8] न[9] यज्ञाशिषः[9] स्वर्गगमा[10] भवन्ति तदप्येतदृचोक्तमग्निं[11] दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुमिति ब्राह्मणम् । ॥ २३ ॥

अथ ह प्रजापतिः सोमेन यक्ष्यमाणो[12] वेदानुवाच कं वो होतारं वृणीय[13] कमध्वर्युं[14] कमुद्गातारं कं ब्रह्माणमिति[15] । त[16] ऊचुरृग्विदमेव[17] होतारं वृणीष्व यजुर्विदमध्वर्युं[18] सामविदमुद्गातारमथर्वाङ्गिरोविदं[19] ब्रह्माणं[20] । तथा हास्य यज्ञश्चतुर्षु[21] लोकेषु चतुर्षु देवेषु

---

1) ऽग्निर्य ब्रह्मणो B; °ह्मणो E; 2) कुम्भ A; 3) प्रतिप्तो B; 4) शास्यं E; 5) निर्वर्तयन्त्ये° C; निवर्तयन्त्ये° E; 6) दद्यात् E; 7) चास्या E; 8) स्वध्या° B; 9) भवन्ताशिष E; 10) °गया E; 11) °मग्नि B; 12) यक्तमाणो E; 13) So corr.; die hss. वृणीयां; 14) °ध्वर्यु E; 15) ब्राह्मणामिति B; 16) तद् A und C; 17) ऊचुरृग्वे° A, B und E; 18) यजुर्वे° A, B und E; 19) सामवे° C; 20) ब्रह्माणां B; 21) यज्ञः ist einmal zu viel.

चतुर्षु वेदेषु चतसृषु होत्रासु[1] चतुष्पाद्यज्ञः प्रतितिष्ठति[2] ' प्रतितिष्ठति[3] प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ' तस्मादृग्विदमेव[4] होतारं वृणीष्व स[5] हि[5] हौत्रं[6] वेदाग्निर्वै[7] होता ' पृथिवी वा ऋचामायतनमग्निर्देवता गायत्रं छन्दो भूरिति[8] शुक्रं[9] ' तस्मात्तमेव होतारं वृणीष्वेत्येतस्य लोकस्य जितय ' एतस्य लोकस्य विजितय ' एतस्य लोकस्य संजितय ' एतस्य लोकस्यावरुद्धय ' एतस्य लोकस्य विवृद्धय[10] ' एतस्य लोकस्य समृद्धय एतस्य लोकस्योदात्तय[11] ' एतस्य[12] लोकस्य व्याप्तय[13] ' एतस्य लोकस्य पर्याप्तय ' एतस्य[12] लोकस्य समाप्तये ' अथ चेन्नैवंविदं[14] होतारं वृणुते[15] पुरस्तादेवैषां यज्ञो रिच्यते ' यजुर्विदमेवाध्वर्युं वृणीष्व[16] स ह्याध्वर्यवं वेद ' वायुर्वा अध्वर्युरन्तरिक्षं[17] वै यजुषामायतनं ' वायुर्देवता[18] त्रैष्टुभं छन्दो भुव इति शुक्रं[19] ' तस्मात्तमेवाध्वर्युं[20] वृणीष्वेत्येतस्य लोकस्येत्येवाथ[21] चेन्नैवंविदमध्वर्युं[20] वृणुते[22] पश्चादेवैषां यज्ञो रिच्यते '

---

1) होत्रा B; 2) So corr.; die hss. प्रतिष्ठति; 3) प्रतीष्ठति B; प्रतिष्ठति E; 4) °निव A und C; 5) तन्ति E; 6) होत्रं E; 7) त्रेदग्निं वे E; 8) भूमिति B; 9) शुकं B und C; 10) व्यृद्धय A sec. m. und C; विगूढ्र्य E; 11) ?; vielleicht °स्योदाप्तय; 12) एतस्या B; 13) व्याप्ताय B; 14) चेन्नैव विदं E; 15) वृणुति E; 16) वृणीष्य C; 17) °रिक्ष E; 18) °वतां E; 19) शुक्र E; 20) °ध्यर्यु E; 21) लोकग्यमाश B; 22) वृणुत्यते B.

सामविदमेवोद्गातारं[1] वृणीष्व ' स ह्यौद्गात्रं[2] वेदादित्यो वा उद्गाता ' द्यौर्वै साम्नामायतनमादित्यो देवता जागतं छन्दः स्वरिति शुक्रं[3] ' तस्मात्तमेवोद्गातारं वृणीष्वेत्येतस्य लोकस्येत्येवाथ चेन्नैवंविदमुद्गातारं वृणुत उत्तरत एवैषां यज्ञो रिच्यते ' अथर्वाङ्गिरोविदमेव ब्रह्माणं[4] वृणीष्व[5] ' स हि ब्रह्मत्वं वेद ' चन्द्रमा वै ब्रह्मापो[6] वै भृग्वङ्गिरसामायतनं ' चन्द्रमा[7] देवता वैद्युतश्चोष्णिक्ककुभे[8] छन्दसी[9] ओमित्यथर्वणां शुक्रं जनदित्यङ्गिरसां ' तस्मात्तमेव ब्रह्माणं वृणीष्वेत्येतस्य लोकस्य जितय ' एतस्य लोकस्य विजितय[10] ' एतस्य लोकस्य संजितय ' एतस्य लोकस्यावरुद्धय ' एतस्य लोकस्य[11] विवृद्धय[12] ' एतस्य लोकस्य समृद्धय ' एतस्य लोकस्योदात्तय[13] ' एतस्य लोकस्य व्याप्तय ' एतस्य लोकस्य पर्याप्तय ' एतस्य लोकस्य समाप्तये ' अथ चेन्नैवंविदं[14] ब्रह्माणं[15] वृणुते दक्षिणत[16] एवैषां यज्ञो रिच्यते दक्षिणत[17] एवैषां[17] यज्ञो[17] रिच्यते ॥ २४ ॥

॥ इत्यथर्ववेदे गोपथब्राह्मणपूर्वभागे द्वितीयः प्रपाठकः ॥

---

1) सामवे° C; 2) ह्योद्गात्रां E; 3) श्रुक्रं B; 4) ब्राह्मणा E; 5) वृणीष्वं E; 6) ब्रह्मा श्रापो E; 7) चन्द्रं च मा B; 8) °तश्चोष्मि-काकुंभे E; 9) छन्दमि A; 10) विजित C; 11) लोकस्या C; 12) व्यृद्धय A sec. m., B und C; 13) ?; °दाप्तय?; 14) चेनैवं° C; चेन्नेवंविद् E; 15) ब्रह्माणा E; 16) दक्षित C; 17) Fehlt in C und E.

ओं दक्षिणाप्रवणा भूमिर्दक्षिणात[1] आपो वहन्ति' तस्माद्यज्ञास्तद्भूमेरुन्नततरमिव[2] भवति यत्र भृग्वङ्गिरसो विष्ठास्तंयथाय[3] इमांल्लोकानभिवहन्त्येवमेव[4] भृग्वङ्गिरसः सर्वान्देवानभिवहन्त्यैवमेवैषा[5] व्याहृतिः सर्वान्वेदानभिवहन्त्योमिति[6] ऋचामोमिति यजुषामोमिति साम्नामोमिति सर्वस्याह्वाभिवादस्तं ह स्मैतदुत्तरं यज्ञे विद्वांसः कुर्वन्ति' देवा ब्रह्माण आगच्छतागच्छतेत्यैते[7] वै देवा ब्रह्माणो यद्भृग्वङ्गिरसस्तानेवैतद्वृणानास्तान्वृणाना[8] ह्वयन्तो मन्यन्ते' नान्यो ऽभृग्वङ्गिरोविदो[9] वृतो यज्ञमागच्छेन्यज्ञस्य[10] तेजसा तेज आप्नोत्यूर्जयोर्जां[11] यशसा यशो' नान्यो ऽभृग्वङ्गिरोविदो[12] वृतो यज्ञमागच्छेन्नेयज्ञं[13] परिमुष्णीयादिति[14]' तद्यथा पूर्वं वत्सो ऽधीत्य[15] गां[16] धयेदेवं ब्रह्मा भृग्वङ्गिरोविद्वृतो[17] यज्ञमागच्छेन्नेयज्ञं[13] परिमुष्णीयादिति' तद्यथा गौर्वाश्वो वाश्वतरो वैकपाद्द्विपात्त्रिपा-

1) °क्षिणात A pr. m. und E; 2) तस्मायज्ञस्त° C ?; 3) विष्ठाः sic.!!; 4) °हत्येवमेव E; 5) °हत्येव° E; °मवैष्टा B; 6) °भिवहंसामिति E; 7) आगच्छता आगच्छतेत्येते A sec. m. und C; आगच्छतगच्छतेत्येत B; आगच्छतागच्छतस गच्छतेत्यैतेवै E; 8) So corr.; A und B °द्रूणानांस्तान्वृणानां; C °द्वाणानांस्तान्वृणानां; E °द्रूणानास्तान्वृणानां; 9) °रोविदू A und E; 10) यज्ञमागच्छन्य° A, B und E; l. °गच्छेय° ? 11) °त्यूर्जयाजां B; 12) °रोविदू A und E; 13) °न्नेयत्तं E; 14) परी° B; 15) Sic.!! ऽधीत्यं E; 16) गा E; 17) °विद्वृतो B und C.

दिति स्यात्किमभिवदेत्किमभ्यश्नुयादिति[1] । तस्मादृग्विदमेव[2] होतारं वृणीष्व[3] यजुर्विदमध्वर्युं[4] सामविदमुद्गातारमथर्वाङ्गिरोविदं ब्रह्माणं । तथा ह्यस्य यज्ञश्चतुर्षु लोकेषु चतुर्षु देवेषु चतुर्षु वेदेषु चतसृषु होत्रासु चतुष्पाद्यज्ञः प्रतितिष्ठति[5] । प्रतितिष्ठति प्रजया पशुभिर्य एवं वेद[6] यश्चैवमृत्विजामार्त्विज्यं वेद यश्च यज्ञे यजनीयं[7] वेदेति ब्राह्मणम् । ॥ १ ॥

प्रजापतिर्यज्ञमतनुत[8] । स[9] ऋचैव[9] हौत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवं[10] साम्नोद्गात्रमथर्वाङ्गिरोभिर्ब्रह्मत्वं[11] । तं वा एतं[12] महावाद्यं[13] कुरुते यदृचैव हौत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवं साम्नोद्गात्रमथर्वाङ्गिरोभिर्ब्रह्मत्वं[14] । स वा एष त्रिभिर्वेदैर्यज्ञस्यान्यतरः पक्षः संस्क्रियते[15] । मनसैव ब्रह्मा यज्ञस्यान्यतरं[16] पक्षं[17] संस्करोत्ययमु वै यः पवते स यज्ञस्तस्य[18] मनश्च वाक्च वर्तनी[19] । मनसा चैव हि वाचा च[20]

1) °श्नुयादिति C; °भ्यपोयादिति E; 2) °ग्विदृगिव A und C; °ग्वेदमेव E; 3) वृणोध्वं E; 4) यजुर्वे° E; 5) So corr.; die hss. प्रतिष्ठति; 6) वेदं E; 7) यजनेयं E; 8) °नुतं E; 9) सपृक्चै E; 10) होत्र° C und E; 11) °ब्रह्मा C; °ब्रह्म E; 12) Von एतं bis एष fehlt in E; 13) महाव्रातं; B महावाद्य ! sic.! cf. Ait. Br. V 33. 1; 14) साम्नोद्गत्र° A; 15) संक्रियते E; 16) यज्ञस्यां न्यतरं A; 17) पक्ष E; 18) यज्ञस्तस्या B; 19) So corr.; die hss. वर्तनिः; 20) Fehlt in E.

यज्ञो[1] वर्तते[1]' ऽद्[1] एव मन इयमेव वाक्स यद्वद्-
न्नास्ति[2] विद्यादर्धं[3] मे ऽस्य यज्ञस्यान्तरगादिति[4]' तद्यथै-
कपात्पुरुषो यन्नेकचक्रो[5] वा रथो[6] वर्तमानो भ्रेषं[7]
न्येत्येवमेवास्य यज्ञो भ्रेषं[8] न्येति' यज्ञस्य[9] भ्रेषमनु यज-
मानो भ्रेषं न्येति[10]' यजमानस्य भ्रेषमन्वृत्विजो[11] भ्रेषं[12]
नियन्त्यृत्विजां[13] भ्रेषमनु दक्षिणा भ्रेषं[8] नियन्ति' दक्षि-
णानां भ्रेषमनु यजमानः पुत्रपशुभिर्भ्रेषं न्येति' पुत्रपशूनां
भ्रेषमनु यजमानः[14] स्वर्गेण लोकेन भ्रेषं[8] न्येति'
स्वर्गस्य लोकस्य भ्रेषमनु तस्यार्धस्य योगक्षेमो भ्रेषं[15]
न्येति यस्मिन्नर्धे यजन्त इति ब्राह्मणम्' ॥ २ ॥

तद्ध स्माह श्वेतकेतुरारुणेयो[16] ब्रह्माणं दृष्ट्वा भा-
षमाणमर्धं[17] मे[18] ऽस्य यज्ञस्यान्तरगादिति' तस्माद्ब्रह्मा
स्तुते बहिःपवमाने वाचोयम्यमुपांश्वन्तर्यामाभ्यामथ[19] ये
पवमाना[20] ओदृचस्तेष्वथ[21] यानि[22] स्तोत्राणि सशस्त्रा-

1) So corr. nach Ait. B. V 33. 3 die hss. यज्ञे वहत्यत; 2) Sic.; 3) विद्यादर्धं E; 4) यज्ञस्यात्रग° B; 5) यज्ञन्ने° B; 6) रथो E; 7) भ्रेष A, C und B; 8) भ्रेष B und C; 9) Von यज्ञस्य bis नियन्त्यृ° fehlt in B; 10) नेति A; 11) भ्रेषमुत्वत्विजो E; 12) भ्रेष E; 13) °त्विजो E; 14) Von यजमानः bis तस्यार्धस्य fehlt in E; 15) भ्रेष C; 16) स्वेतके° A; °रुणोयो B; °रुणो E; 17) °मर्ध E; 18) म E; 19) वाचोयम्यं ?; Ait. B. वाचंयमः; 20) So corr.; °मान alle; 21) A und B उदृचुम्ते°; C उदवुस्ते°; E उदृचुस्ते°; 22) Die hss. fügen hier च ein.

णया[1] वषट्कारान्तेषु[2] ' स यदृक्तो भ्रेषं न्यृच्छेदों[3] भूर्जनदिति गार्हपत्ये जुहुयाद्यदि[4] यजुष्ट[5] ओं भुवो[6] जनदिति दक्षिणाग्नौ जुहुयाद्यदि सामत ओं स्वर्जनदित्याहवनीये जुहुयाद्यद्यनाज्ञाताद्ब्रह्मतो वों भूर्भुवः[7] स्वर्जनदोमित्याहवनीय एव जुहुयात्तद्वाकोवाक्यस्यर्चां यजुषां साम्नामथर्वाङ्गिरसामथापि[8] वेदानां रसन यज्ञस्य विरिष्टं[9] संधीयते ' तद्यथा लवणेनेत्युक्तं[10] ' तद्यथोभयपात्पुरुषो यन्नुभयचक्रो वा रथो वर्तमानो ऽभ्रेषं[11] न्येत्येवमेवास्य[12] यज्ञो ऽभ्रेषं[11] न्येति ' यज्ञस्याभ्रेषमनु यजमानो ऽभ्रेषं न्येति ' यजमानस्याभ्रेषमन्वृत्विजो ऽभ्रेषं नियन्त्यृत्विजामभ्रेषमनु[13] दक्षिणा अभ्रेषं[14] नियन्ति ' दक्षिणानामभ्रेषमनु यजमानः पुत्रपशुभिरभ्रेषं[15] न्येति ' पुत्रपशूनामभ्रेषमनु यजमानः स्वर्गेण[16] लोकेनाभ्रेषं न्येति[17] ' स्वर्गस्य लोकस्याभ्रेषमनु तस्यार्धस्य योगक्षेमो[18] ऽभ्रेषं न्येति यस्मिन्नर्धे[19] यजन्त इति ब्राह्मणम् ' ॥ ३ ॥

---

1) Die hss. haben चशाखा°; 2) °रांतेषु E; 3) So corr.; die hss. नियच्छे°; 4) जुहुयादितियदि E; 5) यष्ट B; यजुष्टं E; 6) भुवो B; 7) भुर्भवः B; 8) °मथामि E; 9) विरिष्टं रं विरिष्टं C; 10) लवणेनोत्युक्तं B; vid. Gop. Br. I 1. 14; 11) ऽभ्रेव C; 12) एवं fehlt in C; 13) °त्विजानामभ्रे° C und E; 14) भ्रेवं A und B; 15) भ्रेव C; 16) स्वर्गेवां B; 17) नेति E; 18) योगक्षमो E; 19) यास्मि° A.

तद्यदौदुम्बर्यां[1] म आसिष्ट[2] हिङ्कार्षीन्मे[3] प्रास्तावीन्म उदगासीन्मे[4] सुब्रह्मण्यामाह्वासीदित्युद्गात्रे[5] दक्षिणा नीयन्ते' ग्रहान्मे[6] ऽग्रहीत्प्राचारीन्मे[7] ऽशुश्रुवन्मे[8] समनसस्कार्षीदियाक्षीन्मे[9] ऽवषट्कार्षीन्म इत्यध्वर्यवे' होतृषदन आसिष्टायाक्षीन्मे[10] ऽशांसीन्मे[11] ऽवषट्कार्षीन्म[12] इति होत्रे' देवयजनं[13] मे ऽचीकॢपद्ब्रह्मासादं[14] मे ऽसीसृपद्ब्रह्मजपान्मे[15] ऽजपीत्पुरस्ताद्धोमसंस्थितहोमान्मे ऽहौषीदियाक्षीन्मे ऽशांसीन्मे ऽवषट्कार्षीन्म[16] इति ब्रह्मणे[17]' भूयिष्ठेन मा[18] ब्रह्मणाकार्षीदित्येतद्धि[19] भूयिष्ठं ब्रह्म यद्भृग्वङ्गिरसो' ये[20] ऽङ्गिरसः[20] स रसो ये[21] ऽथर्वाणो[21] ये ऽथर्वाणस्तद्भेषजं' यद्भेषजं तदमृतं यदमृतं तद्ब्रह्म' स वा एष[22] पूर्वेषामृत्विजामर्धभागस्यार्धमितरेषामर्धं[23] ब्रह्मण इति ब्राह्मणम्' ॥ ४ ॥

1) So corr. A, B und C °दुम्बर्यान्; E °दुम्बर्यं; 2) आशिष्ट C und E; 3) So corr. die hss. हिंकृणोत्; 4) उदक आसीन्मे A sec. m.; 5) °त्युहात्रे E; 6) ग्राहान्मे B und C; 7) °चारीन्मे B; 8) शुश्रवन्मे E; 9) समनसस्कार्षीत्??; 9) A, B und C fügen ऽशांसीन्मे ein; 10) आशिष्टा° C; 11) शंसीन्मे C; शांशीन्मे E; 12) °ट्कार्षन्म E; 13) °जनां E; 14) °सादन C; 15) सीदयद्ब्र° C; सीध्वपद्ब्रह्मासादन्ते E; 16) ऽवषट्कारिसीन्म C; °षान्म E; 17) ब्रह्मणो E; 18) मा? vielleicht मे; 19) ब्रह्मणान्कार्षीदित्येताद्धे B; 20) In A zweimal ये ऽङ्गिरसः; 21) Wahrscheinlich Dittografie; 22) एवं E; 23) °भागस्यार्ध° B und C.

देवाश्च[1] ह वा असुराश्च संग्रामं समयतन्त । तत्रैता-स्तिस्रो होत्रा[2] निल्यं प्रतिपेदिरे । तासामिन्द्र उक्थानि[3] सामानि लुलोप । तानि होत्रे प्रायच्छदाज्यं ह वै हो-तुर्बभूव । प्रउगं पोतुर्वैश्वदेवं ह[4] वै[4] होतुर्बभूव[4] । निष्केवल्यं नेष्टुर्मरुत्वतीयं ह वै होतुर्बभूवाग्निमारुतमा-ग्नीध्रस्य । तस्मादेतदभ्यस्ततरमिव शस्यते यदाग्निमारुतं[5] । तस्मादेते[6] संशंसुका[7] इव भवन्ति यद्धोता पोता नेष्टा-ग्नीध्रो मुमुहे[8] वसीत[8] । तद्वल्लीयसामिवास । तासामर्ध[9] प्रतिलुलोप[10] प्रथमार्हणं च प्रथमपदं[11] चैतद्दक्षिणां[12] चैतत्परिशिषेदिति[13] ब्राह्मणम् । ॥ ५ ॥

उद्दालको ह वा आरुणिरुदीच्यान्वृतो[14] धावयां चकार । तस्य ह निष्क[15] उपाहितो बभूवोपवादादिभ्य-तो[16] यो मा[17] ब्राह्मणो ऽनूचान उपवदिष्यति[18] तस्मा एतं प्रदास्यामीति । तद्धोदीच्यान्ब्राह्मणान्भयं[19] विवेदो-

---

1) देवश्च A; 2) So corr.; die hss. होत्रका; 3) उच्क्थानि B und C; 4) ह वै होतुः fehlt in E; 5) यदाग्नीमरुतं E; 6) °देतं C und E; 7) शंशंसुका E; 8) मुमोह A, B und E; besser wäre: मोह एवासीत्; 9) तासामर्धे E; 10) प्रतो° A; 11) प्रथमं पदं C; 11) und 12) प्रथ-पदैतद्दक्षणां E; 13) Sic! चैतत्परिशपेदिति C; 14) आरुणिरुदि° E; 15) निस्क C; 16) °दाहिभ्यतो B; °दाद्विभ्राता C; 17) मां A und B; 18) °दिष्यत B; 19) °ह्मणा भयं E.

द्दालको ह वा अयमायाति[1] कौरुपञ्चालो[2] ब्रह्मा[3] ब्रह्मपुत्रः । स[4] ऊर्ध्वं[4] वृतो[4] न[4] पर्यादधीत[4] । केनेमं वीरेण प्रतिसंयतामहा इति । तं यत एव[5] प्रपन्नं दध्रे तत एवमनुप्रतिपेदिरे[6] । ते[7] ह स्वैदायनं शौनकमूचुः स्वैदायन त्वं वै नो ब्रह्मिष्ठो[8] ऽसीति । त्वयेमं वीरेण प्रतिसंयतामहा इति । तं यत एव प्रपन्नं[9] दध्रे तत एव-मनुप्रतिपेदिरे[10] । तं ह स्वैदायना[11] इत्यामन्त्रयामास । स भो[12] गौतमस्य[13] पुत्रेति[14] हास्मा असूया[15] प्रतिश्रुतं प्रतिशुश्राव । स वै गौतमस्य[16] पुत्र ऊर्ध्वं[17] वृतो धा-वेत्[18] ॥ ६ ॥

यस्तद्दर्शपूर्णमासयो[19] रूपं[20] विद्यात्कस्मादिमाः[21] प्रजाः शिरस्तः प्रथमं लोमशा जायन्ते कस्मादासामपरमिव श्मश्रूण्युपकक्षाण्यन्यानि[22] लोमानि जायन्ते । यस्तद्दर्शपूर्ण-मासयो रूपं विद्यात्कस्मादिमाः[23] प्राजाः शिरस्तः[24] प्रथमं

1) अमयति E; 2) °पाञ्चलो B; 3) ब्राह्मा B; 4) Corrupt. 5) एवं C; 6) l. एनम°?; 7) So corr.; तं A, C und E; त B; 8) ब्रह्मेषु E; 9) प्रपन्न B; 10) l. एनम°?; 11) स्मैदा° B; 12) So corr.; die hss. हो; 13) गोतमस्य A pr. m.; B und C; 14) So corr.; पुत्रेतीति A, B und C; पुत्रोतीति E; 15) असूयात् A, C und E; 16) गोतमस्य A sec. man. B und C; 17) उर्द्ध E; 18) So corr.; A, B und C धावीत्; E धावीत; 19) असृदर्शपृ° E; 20) रुपं B; 21) कस्मात् sic!; 22) °पयनामि E; 23) °स्मादिमां E; 24) Von शिरस्तः bis अदन्तिका fehlt in B und C.

पलिता भवन्ति कस्माद्दन्ताः[1] सर्वा एव पलिता भवन्ति । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं विद्यात्कस्मादिमाः प्रजा अदन्तिका जायन्ते कस्मादासामपरमिव[2] जायन्ते । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं विद्यात्कस्मादासां सप्तवर्षाष्टवर्षाणां[3] प्रभिद्यन्ते कस्मादासां[4] पुनरेव जायन्ते[5] कस्माद्दन्ताः सर्व एव प्रभिद्यन्ते । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं[6] विद्यात्कस्मादधरे दन्ताः पूर्वे[7] जायन्ते पर उत्तरे । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं विद्यात्कस्मादधरे दन्ता अणीयांसो ह्रसीयांसः[8] प्रथीयांसो वर्षीयांस[9] उत्तरे । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं विद्यात्कस्मादिमौ दंष्ट्रौ दीर्घतरौ कस्मात्समे इव[10] जंभे[11] । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं विद्यात्कस्मादिमे श्रोत्रे अन्तरतः समे इव दीर्णे । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं विद्यात्कस्मात्पुमांसः श्मश्रुवन्तो[12] ऽश्मश्रुवः स्त्रियो । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं विद्यात्कस्मादासां संततमिव शरीरं भवति कस्मादासामस्थीनि दृढतराणीव[13] भवन्ति । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं विद्यात्कस्मादासां प्रथमे वयसि रेतः सिक्तं न संभवति

1) Fehlt in E; 2) °परिमिव B; 3) °र्षाणा B; °ष्टवर्षा° fehlt in E; 4) °दासा E; 5) जायते B; 6) रूप B; 7) Von पूर्वे bis अणीयांसः fehlt in E; 8) ह्रसीयासः B; 9) वर्षीयांस B und E; 10) इमेव A und C; 11) जाम्भे B; 12) श्मश्रवन्तो B; 13) दृढतराणी C;

कस्मादासां[1] मध्यमे वयसि रेतः सिक्तं संभवति कस्मादासामुत्तमे वयसि रेतः सिक्तं न संभवति । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो रूपं विद्यात्कस्मादिदं शिश्नमुच्चश[2] इति नीची[3] पद्यते । कस्मात्सकृदपानम्[4] ॥ ७ ॥

अथ[5] यः[5] पुरस्तादष्टावाज्यभागान्विद्यान्मध्यतः पञ्च हविर्भागाः षट्प्राजापत्या उपरिष्टादष्टावाज्यभागान्विद्यादथ यो गायत्रीं[6] हरिणीं[7] ज्योतिष्पक्षां[8] सर्वैर्यज्ञैर्यजमानं स्वर्गं लोकमभिवहन्तीं[9] विद्यादथ यः पङ्क्तिं[10] पञ्चपदां सप्तदशाक्षरां सर्वैर्यज्ञैर्यजमानं स्वर्गं लोकमभिवहन्तीं[11] विद्यात्तस्मै ह निष्कं प्रयच्छन्नुवाचानूचानो[12] ह वै स्वैदायनासि[13] सुवर्णं[14] वै[14] सुवर्णविदे[15] ददामीति । तदुपयम्य निश्चक्राम[16] । तत्रापवव्राज[17] यत्रेतरो बभूव । तं ह पप्रच्छ[18] किमेष गौतमस्य[19] पुत्र इत्येष ब्रह्मा ब्रह्मपुत्र[20] इति होवाच[21] यदेनं कश्चिदुपवदेतोत[22] मीमां-

1) °दासा E; 2) उच्चश sic!; 3) नीची corrupt; 4) °दपादानम् C; °दयानम् E; 5) अप्रथः E; 6) गायित्रीं C; 7) हरीणीं E; 8) ज्योतिष्यं E; ज्योतिष्पक्षा C; 9) °वहन्ती E; °वहन्तिं C; 10) पङ्क्तिं A pr. m. und E; 11) °वहन्तिं C; वहन्ती E; 12) प्रयतनु° E; 13) So corr. A, C und E °यनाग; B स्वेदायनासि; 14) सुवर्णास्वै C; वै fehlt in E; 15) Nur विदे in E; C fügt ह ein; 16) निश्चक्रम्य A und E; 17) So corr.; तत्रापव्राज A sec. man. und B, तत्रपव्रज C; तत्रापव्रज E und A pr. m.; 18) प्रयच्छ C; 19) गोत° A sec. m., B, C und E; 20) ब्रह्म B; 21) होवांच B; 22) °देतौत B; °देतोतं A.

सेत[1] ह्[2] वा[2] मूर्धा वा[2] अस्य[2] विपतेत्प्राणा वैनं जक्षुरिति[3] ' ते मिथ एव चिक्रन्देयुर्विप्रापवव्रज[4] यत्रेतरो बभूव[5] ' ते प्रातः समित्पाणय उपोदियुरुपायामो भवन्त-मिति ' किमर्थमिति ' यानेव नो भवांस्तान्ह्यः प्रश्नानपृ-च्छत्तानेव[6] नो भवान्व्याचक्षीतेति[7] ' तथेति ' तेभ्य एता-न्प्रश्नान्व्याचचष्टे[8] ॥ ८ ॥

यत्पुरस्ताद्वेदेः प्रथमं बर्हि स्तृणाति तस्मादिमाः प्रजाः शिरस्तः प्रथमं लोमशा जायन्ते ' यदपरमिव प्रस्तरमनु-प्रस्तृणाति तस्मादासामपरमिव श्मश्रूण्युपकक्षाण्यन्यानि[9] लोमानि जायन्ते ' यत्प्राग्बर्हिषः प्रस्तरमनुप्रहरति तस्मा-दिमाः प्रजाः शिरस्तः प्रथमं[10] पलिता भवन्ति ' यदन्ततः सर्वमेवानुप्रहरति तस्मादन्ततः सर्व एव पलिता भवन्ति ' यत्प्रयाजा[11] अपुरोऽनुवाक्यावन्तो[12] भविन्ति तस्मादिमाः प्रजा अदन्तिका जायन्ते ' यद्धवींषि[13] पुरोऽनुवाक्यावन्ति भवन्ति तस्मादासामपरमिव जायन्ते ' यदनुयाजा अपुरो-

1) मांसेति B; 2) Corrupt; 3) So B. Ind.; die hss. जक्षु°; 4) चिक्रन्देयु: corrupt °र्विप्रापव्रज A und B; °र्विप्रा अपव्रज C und E; corrupt; 5) बभूव: A und E; बभूवु: B und C; 6) So corr.; A und B °पृच्छ्या-नेव, C °पृच्छ्यानेव, E °पृच्छागानेव; 7) So corr.; die hss. °यति; 8) Vgl. I 2. 13.; 9) श्मरश्रूण्यु° B; श्मश्रूण्यपक° C; °कक्षाण्यानि E; 10) Von प्रथमं bis यत्प्रयाजा fehlt in E; 11) यत्प्रजाजा C; 12) अपुरेऽनु° E; 13) यद्भ्रवींषि B.

ऽनुवाक्यावन्तो भवन्ति तस्मादासां सप्तवर्षाष्टवर्षाणां[1] प्रभिद्यन्ते ' यत्पत्नीसंयाजाः पुरोऽनुवाक्यावन्तो[2] भवन्ति तस्मादासां पुनरेव जायन्ते ' यत्समिष्टयजुरपुरोऽनुवाक्यावद्भवति[3] तस्माद्न्ततः सर्व एव प्रभिद्यन्ते[4] ' यद्गायत्र्यानूच्य[5] त्रिष्टुभा[6] यजति तस्मादधरे[7] दन्ताः[8] पूर्वे जायन्ते पर उत्तरे ' यदृचानूच्य यजुषा[9] यजति तस्मादधरे दन्ता अणीयांसो ह्रसीयांसः[10] प्रथीयांसो वसीयांस[11] उत्तरे ' यदाघारौ दीर्घतरौ प्राञ्चावाघारयति[12] तस्मादिमौ दंष्ट्रौ दीर्घतरौ ' यत्संयाज्ये सच्छन्दसी[13] तस्मात्समे इव जम्भे ' यच्चतुर्थे प्रयाजे[14] समानयति तस्मादिमे श्रोत्रे अन्तरतः समे इव दीर्णे ' यज्जपं जपित्वाभिहिंकृणोति तस्मात्पुमांसः श्मश्रुवन्तो[15] ऽश्मश्रुव[16] स्त्रियो ' यत्सामिधेनीः संतन्वन्नन्वाह[17] तस्मादासां संततमिव शरीरं भवति[18] ' यत्सामिधेन्यः काष्ठहविषो भवन्ति तस्मादासामस्थीनि दृढतराणीव[19] भवन्ति ' यत्प्रयाजा आज्यहविषो भवन्ति तस्मा-

1) °वर्षाणा C; 2) °वाक्यवन्ति E; 3) अन्तमिष्ट° E; 4) प्रतिभिद्यन्ति E; 5) °नूत्त्य B; 6) C fügt व ein; 7) °दधार C; 8) Von दन्ताः bis अणीयांसः fehlt in B; 9) यजुष E; 10) ह्लणीयांसः B; 11) वसीयांस B; वर्षीषीयांस E; 12) प्रञ्चावा° C; 13) संछन्दसि A; संछन्दसो B und E; 14) प्रजायाजे B; प्रजाते C; 15) Fehlt in E; 16) ऽश्मश्रुवं B; 17) So corr. संतन्वन्नाह A, C und E; संतन्वन्ता ह B; 18) भवन्ति B; 19) दृढतणीव B.

दासां प्रथमे वयसि रेतः सिक्तं न संभवति ' यन्मध्ये हविषां[1] दध्ना च पुरोडाशेन च[2] प्रचरन्ति तस्मादासां मध्यमे वयसि रेतः सिक्तं संभवति[3] ' यदनुयाजा आज्यहविषो[4] भवन्ति तस्मादासामुत्तमे वयसि रेतः सिक्तं न संभवति[5] ' यदुत्तमे ऽनुयाजे सकृदपानिति तस्मादिदं शिश्नमुच्चश[6] इति नीचीयते[7] ' यन्नापानित्सकृच्छूनं स्याद्यन्मुहुरपानित्सकृत्पन्नं स्यात्तस्मात्सकृदपानिति नेत्सकृच्छूनं स्यात्सकृत्पन्नं वेति ' ॥ १ ॥

अथ ये पुरस्तादष्टावाज्यभागाः पञ्च प्रयाजा[8] द्वावाघारौ[9] द्वावाज्यभागावाग्नेय[10] आज्यभागानां प्रथमः सौम्यो[11] द्वितीयो[12] हविर्भागानां ' हविर्ह्येव सौम्यमाग्नेयः पुरोडाशो ' ऽग्नीषोमीय उपांशुयाजो[13] ' ऽग्नीषोमीयः पुरोडाशो ऽग्निः स्विष्टकृदित्येते मध्यतः पञ्च हविर्भागा ' अथ ये षट् प्राजापत्या[14] इडा च प्राशित्रं च यच्चाग्नीध्रायावद्यति ब्रह्मभागो यजमानभागो ऽन्वाहार्य[15] एव षष्ठो ' ऽथ य उपरिष्टादष्टावाज्यभागास्त्रयो[16] ऽनुयाजाश्चत्वारः पत्नीसं-

1) हविषो E; 2) च fehlt in A pr. m.; B, C und E; 3) संभवन्ति B; 4) अज्यहविषो C; 5) संभवन्ति E; 6) उच्चशस् corrupt! 7) नीची corrupt; 8) प्रजाया C; प्रयति B; 9) हि वाघारौ B; 10) द्वावाज्य° E; 11) सोम्य B; 12) द्वितोयो C; 13) उपांसु° E; 14) °जापत्य A pr. m.; 15) ऽन्वाहाय E; 16) उरिष्टावाज्य° B.

याज्याः समिष्टयजुरष्टममथ या गायत्री[1] हरिणी[2] ज्योतिष्पक्षा[3] सर्वैर्यज्ञैर्यजमानं[4] स्वर्गं लोकमभिवहति वेदिरेव सा[5] ' तस्य ये पुरस्तादष्टावाज्यभागाः स दक्षिणः पक्षो ' ऽथ य उपरिष्टादष्टावाज्यभागाः स उत्तरः पक्षो ' हविष्यात्मा ' गार्हपत्यो जघनमाहवनीयः[6] शिरः ' सौवर्णराजतौ पक्षौ ' तद्यदादित्यं पुरस्तात्पर्यन्तं न पश्यन्ति तस्माज्ज्योतिष्क उत्करो[7] भवत्यथ या पङ्क्तिः पञ्चपदा[8] सप्तदशाक्षरा सर्वैर्यज्ञैर्यजमानं स्वर्गं[9] लोकमभिवहति[10] यास्येव[11] सा ' तस्या ओमाश्रावयेति चतुरक्षरमस्तु[12] श्रौषडिति चतुरक्षरं ' यजेति[13] द्व्यक्षरं[14] ' ये[15] यजामहे[15] इति पञ्चाक्षरं ' द्व्यक्षरो[16] वै वषट्कारः ' सैषा पङ्क्तिः पञ्चपदा सप्तदशाक्षरा सर्वैर्यज्ञैर्यजमानं[17] स्वर्गं[18] लोकमभिवहति ' तद्यत्रास्यैश्वर्यं स्याद्यत्र वैनमभिवहेयुरेवंविदमेव तत्र ब्रह्माणं वृणीयान्नानेवंविदमिति[19] ब्राह्मणम् ' ॥ १० ॥

अथ ह प्राचीनयोग्य आजगामाग्निहोत्रं भवन्तं पृच्छा-

---

1) गायत्रीं B; 2) हरणी B; 3) ज्योतिष्पक्षां E; 4) °जमान C; 5) सां B; 6) °हवनीः E; 7) उत्करो B; उत्करे C; उतरो E; 8) °पदात् E; 9) स्वर्ग B und C; 10) लोकमतिवहति C; 11) यां येव E; 12) चतुरक्षमस्तु E; 13) यज्ञेति A, B und C; 14) द्वक्षरं C; 15) ये: यजामह B; ये यज्यामह C; य यजजामह E; 16) दूव्यक्षरौ E; 17) यज्ञैः fehlt in A; 18) स्वर्ग E; 19) दूणीयान्नने° E.

मि[1] गौतमेति[2] ' पृच्छ[3] प्राचीनयोग्येति[4] ' किंदेवत्यं ते गवीडायां[5] ' किंदेवत्यमुपह्वतायां ' किंदेवत्यमुपसृष्टायां ' किंदेवत्यं[6] वत्समुन्नीयमानं[7] किंदेवत्यं वत्समुन्नीतं[7] ' किंदेवत्यं दुह्यमानं ' किंदेवत्यं दुग्धं ' किंदेवत्यं प्रक्रम्यमाणं ' किंदेवत्यं ह्रियमाणं[8] ' किंदेवत्यमधिश्रीयमाणं[9] ' किंदेवत्यमधिश्रितं ' किंदेवत्यमभ्यवज्वाल्यमानं[10] ' किंदेवत्यमभ्यवज्वालितं ' किंदेवत्यं समुद्वान्तं[11] ' किंदेवत्यं विष्यन्नं ' किंदेवत्यमद्भिः[12] प्रत्यानीतं ' किंदेवत्यमुद्वास्यमानं ' किंदेवत्यमुद्वासितं[6] ' किंदेवत्यमुन्नीयमानं[6] ' किंदेवत्यमुन्नीतं[6] ' किंदेवत्यं[6] प्रक्रम्यमाणं[6] ' किंदेवत्यं ह्रियमाणं[13] ' किंदेवत्यमुपसाद्यमानं[14] किंदेवत्यमुपसादितं ' किंदेवत्या[15] समित्किंदेवत्यां[16] प्रथमामाहुतिमहौषीः ' किंदेवत्यं गार्हपत्यमवेक्षिष्ठाः ' किंदेवत्योत्तराहुतिः ' किंदेवत्यं हुत्वा स्रुचं त्रिरूर्द्ध्वमुदनैषीः[17] ' किंदेवत्यं बर्हिषि स्रुचं[18] निधायोन्मृज्योत्तरतः पाणी निर्-

---

1) So corr. vgl. I 3. 13, die hss. पृच्छेद् ; 2) गोतम इति A sec. m. und B; गोतमेति C und E; 3) पृच्छं B; 4) °योग्नेति A; 5) गविडायां A; 6) Fehlt in E; 7) Corrupt! 8) ह्रीय° A pr. m. und E; 9) °श्रियमाणं A sec. m. und C; 10) °देवत्यमभ्य° B; 11) समुद्वान्तं C, समुद्रान्तं E; 12) Von किं° bis उन्नीयमानं fehlt in B; 13) ह्रीयमाणं A und E; 14) °पसाद्यमानं C; 15) °देवत्यमसिकं किं A; 16) °देवत्या E; 17) So corr.; die hss. °मुन्नैषी: ; 18) स्रुच E.

मार्क्षीः[1] ' किंदेवत्यं द्वितीयमुन्मृज्य पित्र्युपवीतं कृत्वा दक्षिणतः पितृभ्यः स्वधामकार्षीः ' किंदेवत्यं प्रथमं[2] प्राशीः ' किंदेवत्यं द्वितीयं ' किंदेवत्यमन्ततः सर्वमेव[3] प्राशीः ' किंदेवत्यमप्रक्षालितयोदकं स्रुचा न्यनैषीः ' किंदेवत्यं प्रक्षालितया ' किंदेवत्यमपरेणाहवनीयमुदकं स्रुचा[4] न्यनैषीः[5] ' किंदेवत्यं स्रुवं[6] स्रुचं[7] च प्रत्यताप्सीः ' किंदेवत्यं रात्रौ स्रुग्दण्डमवामार्क्षीः[8] ' किंदेवत्यं प्रातरुदमार्क्षीरित्येतच्चेद्वेत्थ[9] गौतम हुतं ते[10] यद्यु न वेत्थाहुतं त[11] इति ब्राह्मणम् ' ॥ ११ ॥

स होवाच रौद्रं[12] मे गवीडायां ' मानव्यमुपहूतायां ' वायव्यमुपसृष्टायां ' वैराजं वत्समुन्नीयमानं ' ज्ञागतमुन्नीतमाश्विनं[13] दुह्यमानं ' सौम्यं[14] दुग्धं ' बार्हस्पत्यं प्रक्रम्यमाणं ' द्यावापृथिव्यं[15] ह्रियमाणमाग्नेयमधिश्रीयमाणं[16] ' वैश्वानरीयमधिश्रितं ' वैष्णवमभ्यवज्वाल्यमानं ' मारुतम-

1) So corr.; die hss. निर्मार्क्षीः A; निर्मार्क्षो : B, C und E; 2) प्रथम E; 3) सर्वमेवा A, B und E; 4) स्रूचा B; 5) न्यनोषो : C; 6) स्रुक् C und B; 7) स्रुवं C; fehlt in E; 8) °वमार्क्षीः A, B und C; °वमार्क्षो : E; 9) So corr.; A und B प्रातरुन्मार्क्षी°; C und E प्रातरुन्मार्क्षो°; 10) So corr.; die hss. चेद्; 11) च E; 12) रौद्र् B; 13) ज्ञागतमुन्नित° B; 14) सौम्य B; 15) द्याग्निवापृथिव्यां B; °थिव्यां A und C; 16) ह्रियमा° A und E.

भ्यवरुवालितं ' पौष्णं[1] समुद्रान्तं ' वारुणं त्रिष्याणं ' सार-
स्वतमद्भिः प्रत्यानीतं ' त्वाष्ट्रमुद्रास्यमानं ' धात्रमुद्रासितं '
वैश्वदेवमुन्नीयमानं[2] ' सावित्रमुन्नीतं[3] ' बार्हस्पत्यं प्रक्रम्य-
माणं ' द्यावापृथिव्यं[4] ह्रियमाणमैन्द्रमुपसाद्यमानं[5] ' व-
लायोपसन्नमाग्नेयी[6] समिद्यां[7] प्रथमामाहुतिमहौषं मामेव
तत्स्वर्गे लोके ऽधां ' यद्गार्हपत्यमवेक्षिषमस्य[8] लोकस्य
संतत्यै[9] ' प्राजापत्योत्तराहुतिस्तस्मात्पूर्णतरा[10] मनसैव
सा ' यद्धुत्वा स्रुचं[11] त्रिरुदक्षमुदनैषं[12] रुद्रांस्तेनाप्रैषं[13] '
यद्बर्हिषि स्रुचं[14] निधायोन्मृज्योत्तरतः पाणी[15] निरमा-
र्क्षमोषधिवनस्पतींस्तेनाप्रैषं[16] ' यद्द्वितीयमुन्मृज्य पित्र्युप-
वीतं कृत्वा दक्षिणातः पितृभ्यः स्वधामकार्षं[17] पितृंस्ते-
नाप्रैषं[18] ' यत्प्रथमं प्राशिषं प्राणांस्तेनाप्रैषं[19] ' यद्द्वितीयं
गर्भांस्तेन[20] ' तस्मादनश्नन्तो गर्भा जीवन्ति[21] ' यदन्ततः
सर्वमेव प्राशिषं[22] विश्वान्देवांस्तेनाप्रैषं[23] ' यदप्रक्षालित-

1) पौष्णा E; 2) Fehlt in E; 3) सावित्रम् fehlt in E; 4) °पृथिव्यां A pr. m.; B und C; 5) ह्रीय° A und E; 6) Sic! 7) समीद्यां E; समिद्या B; 8) धा यद्गा° B; 9) सतत्यै C und E; 10) प्राजापत्यो° B; 11) स्रुवं B; स्रुतं E; 12) So corr.; die hss. °मुनैषं; 13) रुद्रास्ते° B; 14) स्रुतं E; 15) पाणि E; 16) So corr.; A, B und E निर्मार्क्ष्यमो°; C निर्मार्क्षमो°; 17) °मकार्ष B; 18) °नाप्रेषा E; 19) प्राणांस्ते° A; 20) गर्भस्तेन B; 21) जीवन्ते B; 22) सर्वामत्राप्राशिषं C; 23) विश्वा-न्देवास्ते° E.

योदकं स्रुचा न्यनैषं[1] सर्पेतरजनांस्तेनाप्रैषं ' यत्प्रक्षालि-
तया[2] सर्पपुण्यजनांस्तेन[3] ' यदपरेणाहवनीयमुदकं स्रुचा
न्यनैषं गन्धर्वाप्सरसस्तेनाप्रैषं ' यत्स्रुवं[4] स्रचं च प्रत्यता-
प्सं[5] सप्तर्षींस्तेनाप्रैषं ' यद्रात्रौ स्रुग्दण्डमवामार्क्षं[6] ये रात्रौ
संविशन्ति दक्षिणांस्तानुदनैषं[7] ' यत्प्रातरुदमार्क्षं[8] ये प्रातः
प्रव्रजन्ति दक्षिणांस्तानुदनैषमिति[9] ब्राह्मणम् ' ॥ १२ ॥

एवमेवैतद्वो यथा भवानाह ' पृच्छामि त्वेव[10] भव-
न्तमिति ' पृच्छ प्राचीनयोग्येति ' यस्य सायमग्नय उपसमा-
हिताः स्युः सर्वे ज्वलयेयुः[11] प्रक्षालितानि यज्ञपात्रा-
ण्युपसन्नानि[12] स्युरथ चेद्दक्षिणाग्निरुद्वायात्किं वा ततो
भयमागच्छेदिति ' क्षिप्रमस्य पत्नी प्रैति यो ऽविद्वाञ्जुहोति '
विद्यया त्वेवाहमभिजुहोमीति[13] ' का ते विद्या का
प्रायश्चित्तिरिति ' गार्हपत्यादधि दक्षिणाग्निं प्रणीय प्राचो[14]
ऽङ्गारानुद्धृत्य प्राणापानाभ्यां[15] स्वाहेति जुहुयादथ[16] प्रा-
तर्यथास्थानमग्नीनुपसमाधाय यथापुरं जुहुयात्सा[17] मे

1) न्यनैष E; 2) °लितयो B; 3) °नंस्तेन B; 4) यत्स्रुव E; 5) प्रत्यताप्स B; 6) So corr. °वमार्क्ष्यं A und B; °वमार्क्षं C und E; 7) So corr.; dio hss. °नुनैषं; 8) Vgl. 6; 9) Vgl. 7; 10) त्वेवं B; त्वेमो E; 11) ज्वलयेयु E; 12) °सन्तानि E; सन्नानि C; 13) °होमिति C; 14) प्राञ्चो C; 15) प्रापाणायाताभ्यां E; 16) Statt जुहुयाद् orwartet man hier und an den folgenden Stellen जुहुयाम्; 17) जुहू° C.

पद्येतां[1] तस्मादाहुर्विराजि[2] यज्ञो दशिन्यां[3] प्रतिष्ठित इति । यद्बृहत्या[4] प्रतिपद्यते बार्हतो वा एष य[4] एष[4] तपति । तदेनं स्वेन रूपेण समर्धयति । द्वे तिस्रः करोति पुनरादायं । प्रजात्यै[5] रूपं । द्वाविवाग्रे भवतस्तत[6] उपप्रजायेते । ॥ २० ॥

आत्मा वै स्तोत्रियः । प्रजा अनुरूपः । पत्नी धाय्या[7] । पशवः[8] प्रगाथो । गृहाः सूक्तं । यदन्तरात्मंस्तन्निवित्प्रतिष्ठा[9] परिधानीयान्नं याज्या । सो ऽस्मिंश्च लोके भवत्यमुष्मिंश्च[10] प्रजया च पशुभिश्च गृहेषु भवति य एवं वेद । ॥ २१ ॥

स्तोत्रियं शंसत्यात्मा वै स्तोत्रियः । स मध्यमया वाचा शंस्तव्य[11] । आत्मानमेवास्य[12] तत्कल्पयत्यनुरूपं[13] शंसति । प्रजा वा अनुरूपस्तस्मात्प्रतिरूपमनुरूपं कुर्वन्ति । प्रतिरूपो हैवास्य प्रजायामाजायते नाप्रतिरूपस्तस्मात्प्रतिरूपमनुरूपं कुर्वन्ति । स उच्चैस्तरामिव शंस्तव्यः[14] । प्रजामेवास्य तच्छ्रे-

---

1) दृशन्तो° A, D und E; °पद्यते याता A pr. m. und F; °पद्ये यातां A sec. m. und E; 2) So corr.; die hss. °विरजां; 3) दशन्यां A, E und F; 4) Fehlt in F; 5) प्रजापत्यौ A pr. m.; 6) भवति तत A pr. m.; तत fehlt in D; 7) धाया E; 8) वयव: D; 9) °त्प्रतिष्टां D; A pr. m. fügt वै ein; 10) भवति interpolation; 11) संस्तव्यं A pr. m. 12) °वास्या A pr. m.; 13) यत्कल्प° D; 14) शंस्तव्या E.

यसीं करोति ' धाय्यां शंसति ' पत्नी वै धाय्या ' सा नीचैस्तरामिव शंस्तव्याप्रतिवादिनी[1] ह्वैवास्य गृहेषु पत्नी भवति यत्रैवं विद्वान्नीचैस्तरां धाय्यां शंसति ' प्रगाथं शंसति ' पशवो वै प्रगाथः ' सः स्वरवत्या वाचा शंस्तव्यः[2] ' पशवो[3] वै[3] प्रगाथः[3] ' पशवः स्वरः ' पशूनामाप्त्यै ' सूक्तं शंसति[4] ' गृहा वै सूक्तं ' प्रतिवीतं ' तत्प्रतिवीततमया[5] वाचा शंस्तव्यं[6] ' स यद्यपि ह दूरात्पशूँल्लभते[7] गृहानेवैनानाजिगमिषति[8] ' गृहा हि पशूनां प्रतिष्ठा ' निविदं शंसति[4] ' यदन्तरात्मंस्तन्निवित्तदेवास्य[9] तत्कल्पयति ' परिधानीयां शंसति ' प्रतिष्ठा वै परिधानीया[10] ' प्रतिष्ठायामेवैनं[11] ततः प्रतिष्ठापयति ' याज्यया यजत्यन्नं वै याज्यान्नाद्यमेवास्य तत्कल्पयति ' मूलं वा एतद्यज्ञस्य यद्धाय्याश्च याज्याश्च ' तद्यदन्या अन्या धाय्याश्च याज्याश्च कुर्युरुन्मूलमेव तद्यज्ञं कुर्युस्तस्मात्ताः समान्य एव स्युः ॥ २२ ॥

तदाहुः किंदेवत्यो यज्ञ इत्यैन्द्र इति ब्रूयादैन्द्रे वाव

---

1) °दिना A sec. m.; °दिनि A pr. m.; 2) शंस्तव्या A pr. man. und E; 3) Fehlt in A; 4) शंसन्ति E; 5) तत्प्रतिवीतं तमया A sec. m. und F; 6) शंस्तव्यः A sec. m. und F; 7) °लभन्ते D; 8) °मिगाति A pr. m.; 9) °त्तद्देवास्य A, D und F; 10) °नीयां A sec. m.; 11) So corr. nach Kauṣ. Br. XV 4; die hss. प्रतिष्ठाया एवैनं.

यज्ञे सति यथाभागमन्या देवता अन्वायंस्ताः[1] प्रातःस-
वने मरुत्वतीये तृतीयसवने चाथ हैतत्केवलमेवेन्द्रस्य[2]
यदूर्ध्वं मरुत्वतीयात्तस्मात्सर्वे निष्केवल्यानि शंसन्ति[3]।
यदेव निष्केवल्यानि तत्स्वर्गस्य लोकस्य[4] रूपं। यद्वेव
निष्केवल्यान्येकं ह वा अग्रे सवनमासीत्प्रातःसवनमे-
वाथ हैतं[5] प्रजापतिरिन्द्राय ज्येष्ठाय पुत्रायैतत्सवनं निर्-
मिमीत[6] यन्माध्यंदिनं सवनं[7]। तस्मान्माध्यंदिने सवने
सर्वे निष्केवल्यानि शंसन्ति[8]। यदेव निष्केवल्यानि त-
त्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं। यद्वेव[5] निष्केवल्यानि या ह वै
देवताः प्रातःसवने होता शंसति ताः शस्त्वा होत्रा-
शंसिनो ऽनुशंसन्ति[9] मैत्रावरुणं[7] तृचं[7] प्रउगे[7] होता[7]
शंसति[7]। तदुभयं[7] मैत्रावरुणं[7] मैत्रावरुणो ऽनुशंसत्यै-
न्द्रं[10] तृचं प्रउगे होता शंसति। तदुभयमैन्द्रमैन्द्रं[11] ब्रा-
ह्मणाच्छंस्यनुशंसत्यैन्द्राग्नं[12] तृचं प्रउगे होता शंसति।
तदुभयमैन्द्राग्नमैन्द्राग्नमच्छावाको ऽनुशंसत्यथ हैतत्केवल-
मेवेन्द्रस्य यदूर्ध्वं मरुत्वतीयात्तस्मात्सर्वे[13] निष्केवल्यानि

---

1) ?; vielleicht अन्वायन्ताः; न्ववायंस्ताः A, E und F; 2) हैतत्केवलमे° E; 3) शंसति D und E; 4) रूपस्य F; 5) Korrupt; 6) So corr.; die hss. निरमिमत; 7) Fehlt in D; 8) शंसति D; 9) °सति D und E; 10) °त्यैन्द्र F; °त्यैन्द्राग्नं A pr. man.; 11) ऐन्द्रं fehlt in E; 12) ब्रह्मा° E; 13) °त्सर्व D.

शंसन्ति[1] ' यद्देव निष्केवल्यानि तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं यद्वेव[2] निष्केवल्यानि यदेदद्देवीरसक्ष्टि मायया[3] अथाभवत्केवलः सोमो अस्येत्यृचाभ्यनूक्तं ' देवान्ह यज्ञं तन्वाना नसुररक्षांस्यजिघांसंस्ते[4] ऽब्रुवन्वामदेवं त्वं न इमं यज्ञं दक्षिणतो गोपायेति ' मध्यतो वसिष्ठमुत्तरतो[5] भरद्वाजं सर्वाननु विश्वामित्रं ' तस्मान्मैत्रावरुणो वामदेवान्न प्रच्यवते[6] वसिष्ठाद्ब्राह्मणाच्छंसी[7] भरद्वाजादच्छावाकः सर्वे विश्वामित्रादेत एवास्मै तदृषयो ऽहरहर्नमगा[8] अप्रमत्ता यज्ञं रक्षन्ति[9] य एवं वेद य एवं वेद ' ॥ २३ ॥

॥ इत्यथर्ववेदे गोपथब्राह्मणोत्तरभागे तृतीयः प्रपाठकः ॥

ओं कया नश्चित्र आ[10] भुवत्कया त्वं न[11] ऊत्येति[11] मैत्रावरुणस्य स्तोत्रियानुरूपौ ' कस्तमिन्द्र त्वावसुमिति बार्हतः प्रगाथस्तस्योपरिष्टाद्ब्राह्मणं[12] ' सद्यो ह जातो वृषभः कनीन इत्युक्थमुखमेवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्रेति[13] पर्यास ' उशन्नु षु णः सुमना उपाक इति यजत्येतामेव

---

1) शंसति D; 2) यद्देव D; 3) यदेवदद्देवी° E; 4) So corr.; die hss. तन्वाना असुर°; 5) वशिष्ठ° D; 6) प्रव्यधते E; 7) वशिष्ठा° D; 8) ? ? °र्नामगा A sec. m, D und F; 9) रक्षति D; 10) अ D; 11) नोत्यति D; 12) °दूब्राह्मण E; 13) वज्रिन्नति D.

तद्देवतां यथाभागं प्रीणाति । वषट्कृत्यानुवषट्करोति । प्रत्येवाभिमृशन्त । नाप्याययन्ति । न ह्यनाराशंसाः सीदन्ति ॥ १ ॥

तं वो दस्ममृतीषहं तद्वा यामि सुवीर्यमिति ब्राह्मणाच्छंसिन[1] स्तोत्रियानुरूपावुद्दु त्ये मधुमत्तमा गिर इति बार्हतः प्रगाथः । पशवो वै प्रगाथः । पशवः स्वरः । पशूनामाप्त्या । अतो[2] मध्यं वै सर्वेषां छन्दसां बृहती । मध्यं माध्यंदिनं[3] सवनानां । तन्मध्येनैव मध्यं समर्धयतीन्द्रः[4] पूर्भिदातिरद्दासमर्कैरित्युक्थमुखमुद्दु[5] ब्रह्माण्यैरत अवस्येति पर्यास । एवेदिन्द्रं वृषणं वज्रबाहुमिति परिदधाति[6] । वसिष्ठासो[7] अभ्यर्चन्त्यर्कैरित्यन्नं वा अर्का । अन्नाद्यमेवास्मै तत्परिदधाति[8] । स न स्तुतो वीरवद्धातु गोमदिति । प्रजां चैवास्मै तत्पशूंश्चाशास्ते । यूयं पात स्वस्तिभिः सदा न इति स्वस्तिमती रूपसमृद्धा[9] । एतद्वै[9] यज्ञस्य समृद्धं यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृग्यजुर्वाभिवदति । स्वस्ति तस्य यज्ञस्य पारमश्नुते य एवं वेद यश्चैवंविद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतया परिदधात्यृजीषी[10] वज्री[11] वृषभस्तुराषाडिति यजत्यैतामेव[12] तद्देवतां यथाभागं प्रीणाति ।

1) ब्रह्मणा° D; 2) ?, अथो ?, अन्तो A sec. m., D und E; 3) मध्यंदिनं D; 4) °यन्तीन्द्रः A; 5) पूर्भिदत्पिदद्दा° E; 6) परिदध्यति D; 7) वशिष्ठासो D; 8) °दध्यति D; 9) °मृद्धाव् A und F; man erwartet °मृद्धैतद्वै; 10) परिदध्य° D; 11) वज्रीं A pr. m.; fehlt in F; 12) यजत्येषा° E.

वषट्कृत्यानुवषट्करोति । प्रत्येवाभिमृशन्ते[1] नाप्याययन्ति । न ह्यनाराशंसाः सीदन्ति । ॥ २ ॥

तरोभिर्वो[2] विदद्वसुं तरणिरित्सिषासतीत्यच्छावाकस्य स्तोत्रियानुरूपावुदिन्द्रस्य[3] रिच्यत इति बार्हतः प्रगाथस्तस्योक्तं ब्राह्मणं । भूय इद्वावृधे वीर्यायेत्युक्थमुखमिमामू षु प्रभृतिं[4] सातये धा इति पर्यासस्तस्य दशमीमुद्धरति । घोरस्य[5] वा आङ्गिरसस्यैतदार्षं[6] नेद्यज्ञं निर्दहेच्छस्यमानं । पिबा वर्धस्व[7] तव घा[8] सुतास[9] इति यजन्त्येतामेव तद्देवतां[10] यथाभागं प्रीणाति । वषट्कृत्यानुवषट्करोति । प्रत्येवाभिमृशन्ते[11] । नाप्याययन्ति । न ह्यनाराशंसाः सीदन्ति । ॥ ३ ॥

अथाध्वर्यो[12] शंसावोमिति स्तोत्रियायानुरूपाय[13] प्रगाथायोक्थमुखाय परिधानीयाया[14] इति पञ्च कृत्व[15] आह्वयन्ते । पञ्चपदा पङ्क्तिः । पाङ्क्तो यज्ञः । सर्व ऐन्द्राणि त्रैष्टुभानि शंसन्त्यैन्द्रं हि त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं । सर्वे सम-

---

1) °मृशन्ति A pr. m. und F; °मृशन्त D; 2) तरोभिर्वा D; 3) So corr.; die hss. °वुदिन्वस्य; 4) प्रभृति D; 5) A pr. m. fügt ह ein; 6) °तदार्षं E; °तदार्ष F; 7) वर्धस्य स्व A pr. m.; 8) धा E; 9) सुता A pr. m.; 10) तद्दुदेवेतो E; 11) प्रत्यवाभि° D; 12) °ध्वर्यो A; 13) स्तोत्रियानुरू° A sec. m. und F; 14) °नीयायां E; 15) कृत्वा A sec. m., D und F.

वतीभिः परिदधति[1] ' तद्यत्समवतीभिः परिदधत्यन्तो वै पर्यासो ऽन्त उदर्को ' ऽन्तेनैवान्तं परिदधति ' सर्वे महतीभिर्यजन्ति ' तद्यन्महतीभिर्यजन्ति सर्वे सुतवतीभिः[2] पीतवतीभिरभिरूपाभिर्यजन्ति यद्यज्ञे[3] ऽभिरूपं तत्समृद्धं ' सर्वे ऽनुवषट्कुर्वन्ति ' स्विष्टकृत्वानुवषट्कारो[4] ' नेत्स्विष्टकृत अन्तरयामेत्यन्तरिक्षलोको माध्यंदिनं[5] सवनं ' तस्य पञ्च दिशः ' पञ्चोक्थानि माध्यंदिनस्य सवनस्य ' स एतैः पञ्चभिरुक्थैरेताः पञ्च दिश आप्नोत्येताः पञ्च दिश आप्नोति '
॥ ४ ॥

अथ यदौपासनं[6] तृतीयसवन[7] उपास्यन्ते पितॄनेव तेन प्रीणात्युपांशु पात्नीवतस्याग्नीध्रो यजति ' रेतो वै पात्नीवत ' उपांश्विव वै रेतः सिच्यते ' तन्नानुवषट्करोति[8] नेद्रेतः सिक्तं संस्थापयानीत्यसंस्थितमिव[9] वै रेतः सिक्तं समृद्धं ' संस्था वा एषा यदनुवषट्कारस्तस्मान्नानुवषट्करोति[10] ' नेष्टुरुपस्थे धिष्ण्यान्ते वासीनो भक्षयति[11] ' पत्नीभाजनं[12] वै नेष्टाग्नीत्पत्नीषु[13] रेतो धत्ते[14] ' रेतसः सिक्ताः

---

1) °दधाति A pr. m.; 2) सृतव° A sec. m.; 3) तद्यज्ञे F; 4) स्विष्टकृत्वा अन° E; 5) माध्यांदिनं A; 6) यदौपसानं D; 7) °सवनं E; 8) °षट्कारोति D und E; 9) So corr.; die hss. संस्थापयामी°; 10) °ट्कारात्तस्मान्नानु° F; 11) भक्षयन्ति D und E; 12) °भाजन F; 13) नेष्टाग्नीन्प° E und F; 14) धत्तं D.

प्रजाः प्रजायन्ते । प्रजानां प्रजननाय । प्रजावान्प्रजनयिष्णुर्भ-
वति[1] । प्रजात्यै । प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद । ॥ ५ ॥

अथ शाकलाञ्जुह्वति । तद्यथाहिर्जीर्णायास्त्वचो निर्मु-
च्येतेषीका वा मुञ्जादेवं हैवैते सर्वस्मात्पाप्मनः संप्रमु-
च्यन्ते[2] ये शाकलाञ्जुह्वति[3] । द्रोणकलशे धाना भवन्ति ।
तासां हस्तैरादधति[4] । पशवो वै धानास्ता[5] आहवनी-
यस्य[5] भस्मान्ते निवपन्ति । योनिर्वै पशूनामाहवनीयः ।
स्व एवैनांस्तद्गोष्ठे निरपक्रमे निदधत्यथ सव्यावृतो[6] ऽप्सु-
सोमानाप्याययन्ति । तान्होतर्व्यां सादयन्ति[7] । तद्धि सोम-
स्यायतनं । चात्वालादपरेणाध्वर्युश्चमसानद्भिः पूरयित्वोदीचः
प्रणिधाय[8] हरितानि तृणानि व्यवदधाति[9] । यदा वा
आपश्चौषधयश्च संगच्छन्ते[10] ऽथ कृत्स्नः सोमः संपद्यते ।
ता वैष्णव्यर्चा[11] निनयन्ति । यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञ[12] एवै-
नमन्ततः प्रतिष्ठापयत्यथ यद्भक्षः प्रतिनिधिं कुर्वन्ति मा-
नुषेनैवैनं[13] तद्भक्षेण दैवं भक्षमन्तर्दधति । ॥ ६ ॥

---

1) प्रजावान् fohlt in D; प्रजयिष्णु° D; 2) प्रमुच्यन्त इति D; संप्रमुच्यन्त इति A; °मुच्यते E; °मुच्यते इति F; 3) शाकलं जुहूति E; 4) °दधाति A, D und F; 5) धानास्ताश्चाहव° E; 6) सव्यावृते A pr. m.; सव्यावृततो E; 7) सादयति D und E; 8) प्रणीधाय A pr. m.; 9) °दधति F; 10) स गच्छन्ते F; 11) वैष्णुव्यर्चा A und E; 12) °र्यज्ञम् D, E und F; 13) मनुषे° A pr. m.; मानुषेनवैन E.

पूतिर्वा एषो ऽमुष्मिंल्लोके ऽध्वर्युं[1] च यजमानं चाभिवहति[2] ' तद्यदेनं दध्नानभिहुत्यावभृथमुपहरेयुर्यथा कुणपं वात्येवमेवैनं तत्करोत्यथ यदेनं दध्नाभिहुत्यावभृथमुपहरन्ति[3] सर्वमेवैनं सयोनिं संतनुते ' समृद्धिं[4] संभरत्यंभूद्देवः[5] सविता वन्द्यो नु[6] न इति जुहोति ' सर्वमेवैनं सपर्वाणं संभरति[7] ' तिसृभिस्त्रिवृद्धि[8] यज्ञो[8] ' द्रप्सवतीभिरभिजुहोति ' सर्वमेवैनं सर्वाङ्गं संभरति[9] ' सौमीभिरभिजुहोति ' सर्वमेवैनं सात्मानं[10] संभरति[9] ' पञ्चभिरभिजुहोति ' पाङ्क्तो यज्ञो ' यज्ञमेवावरुन्धे ' पाङ्क्तः पुरुषः ' पुरुषमेवाप्नोति ' पाङ्क्ताः पशवः ' पशुष्वेव प्रतितिष्ठति[11] ' प्रतितिष्ठति प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ' ॥ ७ ॥

अग्निर्वाव यम[12] इयं[13] यमी[14] ' कुसीदं वा एतद्यमस्य यजमान[15] आदत्ते यदोषधीभिर्वेदिं स्तृणाति ' तां यदनुपोष्य प्रयायाद्यातयेरन्नेनममुष्मिंल्लोके[16] ' यमे यत्कुसीदमपमित्यमप्रतीत्तमिति[17] वेदिमुपोषतीद्धैव[18] सन्यमं कुसीदं

1) ऽध्वर्यु E; 2) °वहन्ति E; 3) So corr.; die hss. दध्नानभि°; °हरति E; 4) समृद्धि E; 5) संभरत्य° E und D; 6) नू F; 7) संभरन्ति A, D und F; 8) So corr.; die hss. °त्रिवृद्धिर्यज्ञो; 9) °रन्ति A, D und F; 10) So corr.; die hss. स आत्मानं; 11) °तिष्ठन्ति F; 12) यम् A; 13) Fehlt in F; 14) यमीं F; 15) यजमानस्य A pr. m.; 16) प्रयायातेरन्ने° F; alle hss. °न्नेनमेमुष्मिंल्लोके; 17) So B Ind.; die hss. य कुसीद°; °तीतमिति D, E und F; 18) So corr.; °पोपन्तीहैव A pr. m.; D und F; वेदिमुपोषधीहैव A sec. m.; वेदिमुपोषधीदैव E.

निरवद्यायानृणो भूत्वा स्वर्गं लोकमेति' विश्वलोप वि-
श्वदावस्य वासञ्जुहोमीत्याह होतादा[1]' यजमानस्यापरा-
भावाय' यद्व मिश्रमिव चरन्त्यञ्जलिना सक्तून्प्रदाव्ये जुहु-
यादेष ह वा अग्निर्वैश्वानरो यत्प्रदाव्यः' स्वस्यामेवैनं
तद्योन्यां सादयति' ॥ ८ ॥

अक्ष्णां विधान्यामेकाष्टकायामपूपं[2] चतुःशरावं पक्त्वा
प्रातरेतेन कक्षमुपोषेद्यदि दहति पुण्यसमं भवति' यदि
न दहति पापसमं भवत्येतेन ह स्म वा अङ्गिरसः पुरा
विज्ञानेन दीर्घसत्त्रमुपयन्ति[3]' यो ह वा उपद्रष्टारमुपश्रो-
तारमनुख्यातारमेव विद्वान्यजते सममुष्मिंल्लोक इष्टापूर्तेन
गच्छते' ऽग्निर्वा उपद्रष्टा' वायुर्वा उपश्रोतादित्यो[4] वा
अनुख्याता' तान्य[5] एवं[5] विद्वान्यजते सममुष्मिंल्लोक
इष्टापूर्तेन गच्छते' ऽयं नो नभसस्पतिरित्याहाग्निर्वै नभ-
सस्पतिरग्निमेव तदाहैतं नो गोपायेति[6]' स त्वं नो नभ-
सस्पतिरित्याह[7]' वायुर्वै नभसस्पतिर्वायुमेव तदाहैतं नो
गोपायेति[8]' देव संस्फानेत्याहादित्यो[9] वै देवः संस्फान'
आदित्यमेव तदाहैतं नो गोपायेत्ययं ते योनिरित्यरण्यो-

---

1) ? ? korrupt; 2) विधायान्यामेका° D; 3) दिर्घ° D; 4) उपश्रोता आदि° A sec. m. und D; 5) तान्येवं D; 6) गोपयेति A, D und E; 7) नभसं पति° E; 8) गोपायति D; 9) सस्पाने° F.

रग्निं[1] समारोपयेत्तदाहुर्यदरण्योः समारूढो नश्येदुदस्या-
ग्निः[2] सीदेत्पुनराधेयः स्यादिति' या ते अग्ने[3] यज्ञिया
तनूस्तया मे ह्यारोह[4] तया मे ह्याविशायं[5] ते यो-
निरित्यात्मन्नग्नीन्समारोपयेदेष[6] ह वा अग्नेर्योनिः[7]'
स्वस्यामेवैनं[8] तद्योन्यां सादयति' ॥ १ ॥

यो ह वा अग्निष्टोमं[9] साह्नं[10] वेदाग्निष्टोमस्य साह्नस्य सायुज्यं सलोकतामश्नुते य एवं[11] वेद' यो ह वा एष तपत्येषो ऽग्निष्टोम एष साह्नस्तं सहैवाह्ना संस्थापयेयुः' साह्नो वै नामैष' तेनासंवरमाणाश्चरेयुर्यद्ध वा इदं पूर्व-योः सवनयोरसंवरमाणाश्चरन्ति तस्माद्धेदं[12] प्राच्यो ग्रा-मता बहुलाविष्टा' अथ यद्धेदं[13] तृतीयसवने संवरमा-णाश्चरन्ति तस्माद्धेदं[14] प्रत्यञ्चि[14] दीर्घारण्यानि भवन्ति' यथैव प्रातःसवन एवं माध्यंदिने[15] सवन[16] एवं तृतीय-सवन' एवमु ह यजमानो ऽप्रमायुको भवति' तेनासंवर-माणाश्चरेयुर्यदा वा एष प्रातरुदेत्यथ मन्दतमं तपति'

---

1) °पयोरग्नीन् A pr. m. und D; 2) °दस्याग्निं D und F; °दस्याग्नी A pr. m.; 3) अग्नेः A, D und F; अग्नि E; 4) त्वारोह A; 5) ह्याविशा अयं D; 6) °ग्नीत्समारो° E; °ग्निंसमारो° A sec. m. F; 7) अग्निर्योनिः A, E und F; 8) स्वद्यामेवैनं E; 9) °ष्टोम F; 10) साह्न F; 11) एव E; 12) So corr.; तस्माद्धेद तं A, E und F; तस्माद्धेदत्तं A sec. m. und D; 13) So corr.; die hss. यद्धेदं; 14) So corr.; die hss. प्रत्यञ्चेद्; 15) So corr.; die hss. °दिनं; 16) सवनं D.

तस्मान्मन्द्रतमया वाचा प्रातःसवने शंसेदथ यदाभ्येत्यथ बलीयस्तपति ' तस्माद्बलीयस्या वाचा माध्यंदिने सवने शंसेदथो यदाभितरामेत्यथ बलिष्ठतमं[1] तपति ' तस्माद्बलिष्ठतमया वाचा तृतीयसवने शंसेदेवं[2] शंसेद्यदि वाच ईशीत[3] ' वाग्घि शस्त्रं ' यया तु[4] वचोत्तरिण्योत्तरिण्योत्सहेत[5] समापनाय[6] तया[7] प्रतिपद्येतैतत्सुशस्ततरमिव भवति ' स वा एष न कदाचनास्तमयति नोदयति ' तद्यदेनं[8] पश्चादस्तमयतीति[9] मन्यन्तेऽह्न एव तदन्तं[10] गत्वाथात्मानं विपर्यस्यतेऽहरेवाधस्तात्कृणुते रात्रीं परस्तात्स वा एष न कदाचनास्तमयति नोदयति ' तद्यदेनं पुरस्तादुदयतीति मन्यन्ते रात्रेरेव[11] तदन्तं गत्वाथात्मानं विपर्यस्यते ' रात्रिमेवाधस्तात्कृणुतेऽहः परस्तात्स वा एष न कदाचनास्तमयति नोदयति[12] ' न ह[13] वै कदाचन[14] निम्रुचत्येतस्य[15] ह सायुज्यं सलोकतामश्नुते य एवं वेद '

॥ १० ॥

---

1) ब्लीष्टतमं D; 2) Fehlt in A und D; 3) So corr.; ईशान्त A pr. m., D, E und F; ईशात A sec. m.; 4) नु A, D und F; 5) So corr.; die hss. °त्सहेदा; वाचोत्तरपयोत्तरपया° E und D; 6) समापना F; 7) तवा E; 8) तयदेन A pr. m. und F; 9) पश्चादस्मम° A; 10) तदह्नं D; 11) रात्रिरेव D und E; 12) नोदेति E; 13) है A sec. m.; 14) कदाचनं A pr. m. und E; 15) So corr.; die hss. निम्रोचत्येतत्स; ed. B. Ind. निम्लोचत्येतत्स.

अथात एकाहस्यैव तृतीयसवनं । देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतन्त । ते[1] देवा असुरानभ्यजयंस्ते जिता अहोरात्रयोः संधिं समभ्यवागुः[2] । स हेन्द्र[3] उवाचेमे वा[4] असुरा[4] अहोरात्रयोः संधिं[5] समभ्यवागुः । कश्चाहं चेमानसुरानभ्युत्थास्यामहा इत्यहं चेत्यग्निरब्रवीदहं चेति वरुणो । ऽहं चेति[6] बृहस्पतिरहं चेति विष्णुस्तानभ्युत्थायाहोरात्रयोः[7] संधेर्निरजघ्नुर्यदभ्युत्थायाहोरात्रयोः संधेर्निरजघ्नुस्तस्मादुत्था[8] । अभ्युत्थाय[9] ह वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं[10] निर्हन्ति य एवं वेद । सो ऽग्निरश्वो भूत्वा प्रथमः प्रजिगाय[11] । यदग्निरश्वो भूत्वा प्रथमः प्रजिगाय[12] तस्मादाग्नेयीभिरुक्थानि प्रणयन्ति । यदग्निरश्वो भूत्वा प्रथमः प्रजिगाय[11] तस्मात्साकमश्वं[13] । यत्पञ्च देवता अभ्युत्तस्थुस्तस्मात्पञ्च[14] देवता उक्थे[15] शस्यन्ते[16] । या वाक्सो ऽग्निर्यः प्राणः स वरुणो । यन्मनः स इन्द्रो । यच्चक्षुः स बृहस्पतिर्यच्छ्रोत्रं स विष्णुरेते ह वा एतान्पञ्चभिः प्राणैः समीर्युदस्थापयंस्तस्माद्[17] एवैताः पञ्च देवता[18] उक्थे शस्यन्ते । ॥ ११ ॥

---

1) ता A pr. m.; 2) [illegible]; vielleicht समभ्यवेयुः 3) हेन्द्र E und F; 4) वासुरा E; 5) संधि D; 6) Fehlt in F; 7) °भ्युत्थाया अहो° D; 8) ? ? E °दुक्षा; vielleicht °दुक्या ? 9) अभ्युक्षाय E; 10) भ्रातृव्यं A und F; 11) प्रजोगाय E; 12) प्रजगाय D; प्रजोगाय E; 13) °कामश्वं E; 14) अभ्यतस्थु° E; 15) उक्थ D; 16) शस्यते A pr. m.; 17) So corr.; die hss. समीर्योत्थाप°; 18) देवतां A sec. m. und D.

प्रजापतिर्व्यैतेभ्यः पञ्चभ्यः प्राणेभ्यो ऽन्यान्देवान्ससृजे[1] यदु चेदं[2] किं च प्राहुं 'तत्सृष्ट्वा व्याज्वलयन्ते[3] ह्रोचुर्देवा[4] ह्लानो ऽयं पितामयो[5] ऽभूः[5] 'पुनरिमं समीर्योत्थापयामेति[6] 'स ह सत्रमाख्यायाभ्युपतिष्ठते[7] 'यदि ह वा अपि निर्णितस्यैव कुलस्य संध्युत्त्नेण[8] यजते सत्वं[9] हैवाख्यायाभ्युपतिष्ठते[10] ' यो वै प्रजापतिः स यज्ञः 'स एतैरेव पञ्चभिः प्राणैः समीर्येत्थापितो 'ये ह वा एनं पञ्चभिः प्राणैः समीर्येत्थापयंस्ता उ एवैताः पञ्च देवता[11] उक्थे शस्यन्ते ' ॥ १२ ॥

तदाहुर्यद्द्वयोर्देवतयो[12] स्तुवत इन्द्राग्न्योरित्यथ कस्माद्भूयिष्ठो[13] देवता उक्थे शस्यन्त इत्यंतो वा आग्निमारुतमन्तरुक्थान्यन्त[14] आश्विनं[15] ' कनीयसीषु देवतासु स्तुवते[16] तिष्ठत्यंथ[17] कस्माद्भूयिष्ठो[18] देवता उक्थे श-

1) ऽन्यान् fehlt in E; °वान्सृजे F; 2) So ed. B. Ind.; die hss. वेदं; 3) ? ? vielleicht व्यह्वलन्ते; D व्यालयते; F व्याह्लयन्ते; 4) °र्देवान् A und F; 5) ? ? vielleicht पितामहो ऽभृत्; 6) °यामीति A, E und F; 7) ? ? vielleicht °ऽयुपातिष्ठत; F °भुपगम्यति; 8) Corrupt; संध्युत्तेणं A und F; सध्युत्तेपा D; 9) So ed. B. Ind.; die hss. सत्वं; 10) °तिष्ठन्ते A pr. m.; 11) देव E; 12) So corr.; die hss. तदाहुर्यद्वयो° E; 13) °यिष्ठा ? ?; 14) अग्निमा° D; ? ? vielleicht °तमन्त उक्थान्यन्त; 15) अश्विनं D; 16) So corr.; स्तुवन्ते A pr. m. und E; सुवन्ते A sec. m. und D; स्तवते E; 17) ? ? vielleicht ऽन्तेष्वित्यथ; 18) ? ? °ष्ठा.

स्यन्त इति ' द्वे द्वे उक्थमुखे[1] भवतस्तंयद्द्वे[2] द्वे ' ॥ १३ ॥

अथ यदैन्द्रावारुणं मैत्रावरुणस्योक्थं भवत्यैन्द्राबार्हस्पत्यं ब्राह्मणाच्छंसिन[3] उक्थं भवत्यैन्द्रावैष्णावमच्छावाकस्योक्थं भवति द्वे संशस्यंस्त[4] ऐन्द्रं च वारुणं[5] चैकमैन्द्रावारुणं[6] भवति[7] ' द्वे संशस्यंस्त ऐन्द्रं च बार्हस्पत्यं चैकमैन्द्राबार्हस्पत्यं भवति ' द्वे संशस्यंस्त ऐन्द्रं च वैष्णावं चैकमैन्द्रावैष्णावं भवति ' द्वे द्वे उक्थमुखे भवतस्तंयद्द्वे द्वे ' ॥ १४ ॥

अथ यदैन्द्रावारुणं मैत्रावरुणस्योक्थं भवतीन्द्रावरुणा सुतपाविमं सुतं सोमं पिबतं मद्यं[8] धृतव्रताविल्यृचाभ्यनूक्तं ' मदद्भि तृतीयसवनमेव्यू[9] षु ब्रवाणि त[10] आग्निरगामि[10] भारत इति मैत्रावरुणस्य[11] स्तोत्रियानुरूपौ ' चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्यमित्युक्थमुखं[12] ' तस्योपरिष्टाद्ब्राह्मणमंस्तभ्नाद्यामसुरो[13] विश्ववेदा[14] इति वारुणं सांशंसिकमर्कं चेति वरुणो[15] अत्रर्वाद्दिवतयोः संशं-

1) उक्थे मुखे D; 2) So corr.; die hss. °स्तयद्वे; 3) ब्राह्मणाच्छंसिन A, D und F; 4) ? ? viell. संशस्तव्ये; संशस्यं D; शंसयं E; 5) वरुणं D; 6) °वरुणं D; 7) भवन्ति D; 8) मधं A sec. m.; मध्यं A pr. m.; ...वनं मद्यं D; °मेव्यु F; 10) ताग्निरगामि A pr. m.; 11) °रुणास्या A ...; 12) मघवानमुख्यमि° A; °मुक्षामि E; 13) So corr.; die hss. °भ्ना...मो; 14) विश्वे देवा E; 15) वरुणो E.

सायानतिशंसायेन्द्रावरुणा[1] युवमध्वराय न इति पर्यास ऐन्द्रावरुणे ' ऐन्द्रावरुणमस्यैतन्नित्यमुक्थं ' तदेतत्स्वस्मिन्नायतने स्वस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति ' द्वन्द्वं वा एता देवता भूत्वा व्यजयन्त ' विजित्या एवाथो द्वन्द्वस्यैव[2] मिथुनस्य प्रजात्यै ' सैकपादिनी[3] भवत्यैकपादिन्या[4] होता परिदधाति ' यत्र होतुर्होत्रकाणां[5] युञ्जन्ति तत्समृद्धं ' तद्धि खल्वावां राजानावध्वरे[6] ववृत्यामित्येवमेव केवलपर्यासं कुर्यात्केवलसूक्तं ' केवलसूक्तमेवोत्तरयोर्भवतीन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति यजत्येते[7] एव तद्देवते यथाभागं प्रीणाति ' वषट्कृत्यानुवषट्करोति ' प्रत्येवाभिमृशन्ते[8] नाप्यायन्ति ' न ह्यनाराशंसाः सीदन्ति ' ॥ १५ ॥

अथ यदैन्द्राबार्हस्पत्यं ब्राह्मणाच्छंसिन उक्थं[9] भवतीन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पते ऽस्मिन्यज्ञे मन्दसाना[10] वृषण्वसू इत्यृचाभ्यनूक्तं ' महद्धि तृतीयसवनं ' वयमु त्वामपूर्व्य यो न इदमिदं पुरेति ब्राह्मणाच्छंसिन[11] स्तोत्रियानुरूपौ ' प्र मंहिष्ठाय बृहते बृहद्रय[12] इत्युक्थमुखमै-

1) मंशंसायानिति° D; 2) द्वन्द्वं स्यैव D; 3) ? ? viell. °तिनी; 4) ? ? viell. °तिन्या; D भवत्यैक°; 5) °त्रकाणा F; 6) राजानानध्वरे A; राजानामध्वरे E; राजानामध्वर D; 7) यजत्येत A pr. m.; E und F; 8) प्रत्यवाभि° D; 9) उक्थां A pr. m.; 10) मन्दसामाना E; 11) ब्रह्मणाच्छंसिन D; 12) बृहद्रूय F.

न्द्राजागतं[1]' जागताः पशवः' पशूनामाप्त्यै' जागतमु वै तृतीयसवनं' तृतीयसवनस्य रूपमुदप्रुतो[2] न वयो रक्षमाणा इति वार्हस्पत्यं सांशंसिकमैन्द्रं[3] चेति बृहस्पतिरब्रवीद्देवतयोः संशंसायानतिशंसायाञ्च्छा[4] म इन्द्रं मतयः स्वर्विद[5] इति पर्यास ऐन्द्रावार्हस्पत्य[6]' ऐन्द्रावार्हस्पत्यमस्यैतन्नित्यमुक्थं[7]' तदेतत्स्वस्मिन्नायतने स्वस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति' द्वन्द्वं वा एता देवता भूत्वा व्यजयन्त[8]' विजित्या एवाथो द्वन्द्वस्यैव मिथुनस्य प्रजात्यै[9]' बृहस्पतिर्नः परिपातु पश्चादित्यैन्द्राबार्हस्पत्या परिदधातीन्द्राबृहस्पत्योरेव यज्ञं प्रतिष्ठापयत्युतोत्तरस्मादधरादघायोरिन्द्रः[10] पुरस्तादुत मध्यतो नः सखा सखिभ्यो[11] वरिवः[12] कृणोत्विति' सर्वाभ्य एव दिग्भ्य आशिषमाशास्ते[13] नार्तिं[14]' यं कामं कामयते सो ऽस्मै कामः समृध्यते य एवं वेद यश्चैवंविद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतस्या[15] परिदधाति' बृहस्पते युवमिन्द्रश्च वस्व[16] इति यजत्येते[17] एव तद्देवते

---

1) °मैद्रं जागतं D und E; 2) रूपमुदृतो D; 3) °सिकामहं F; 4) संशंसायानिति° D; 5) स्वर्वि E; 6) °व्रार्हस्पत्यं A und F; 7) °त्य-मुक्थ D; 8) °यन्ति A pr. m.; 9) प्रजापत्यै A pr. m.; 10) प्रतिष्ठा-पयत्यथोत्त° F; प्रतिष्ठापयत्युतोत्तरस्वा° D; °राद्धायोरिन्द्र: E; 11) सखिभि A; 12) वरीयः A; 13) °माशास्ते D; 14) ? ? D नार्त्विं; 15) याश्चैवं° D; 16) वस्व D; 17) यजत्येत A und F.

यथाभागं प्रीणाति। वषट्कृत्यानुवषट्करोति। प्रत्येवाभिमृशन्ते[1] नाप्याययन्ति[2]। न ह्यनाराशंसाः सीदन्ति[3]। ॥ १६ ॥

अथ यदैन्द्रावैष्णवमच्छावाकस्योक्तं भवतीन्द्राविष्णू मदपती[4] मदानामा सोमं यातं द्रविणो दधानेत्यृचाभ्यनूक्तं। मद्वद्धि तृतीयसवनमंधा[5] ह्रीन्द्र गिर्वण इयं त इन्द्र गिर्वण इत्यच्छावाकस्य स्तोत्रियानुरूपावृतुर्जनित्री[6] तस्या अपस्परीत्युक्थमुखं[7]। तस्योक्तं ब्राह्मणं। नू मर्तो दयते सनिष्यन्निति वैष्णवं सांशंसिकमंहं[8] चेति विष्णुरब्रवीद्देवतयोः संशंसायानतिशंसाय[9]। सं वां कर्मणा समिषा हिनोमीति पर्यास ऐन्द्रावैष्णव[10]। ऐन्द्रावैष्णवमस्यैतन्नित्यमुखं। तदेतत्स्वस्मिन्नायतने[11] स्वस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति[12]। द्वन्द्वं वा एता देवता भूत्वा व्यजयन्त। विजित्या एवाथो द्वन्द्वस्यैव मिथुनस्य प्रजात्या। उभा जिग्यथुर्न पराजयेथे इत्यैन्द्राविष्णव्यर्चा परिदधातीन्द्राविष्णोरेव[13] यज्ञं प्रतिष्ठापयतीन्द्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्येति यजत्येते[14] एव तद्देवते यथाभागं प्रीणाति।

---

1) प्रत्यवाभि° D; 2) नाप्याय° D und E; 3) सीदन्ति E; 4) मदयती E; 5) So corr.; °मधाम A, E und F; °मध्यम D; 6) °तुर्जोनित्री E; 7) अपपस्परी° A pr. m.; अपसस्परी° D; अपमस्परी° E; 8) °कमिहं D; 9) शंशंसायानिति° D; शंशंसा° E; 10) °वैष्णवं A sec. m. und E; 11) °यतेन D; 12) °पयन्ति A pr. m.; 13) परिदधान्तो° A; 14) यजत्येत A und F.

वषट्कृत्यानुवषट्करोति ' प्रत्येवाभिमृशन्ते[1] ' नाप्याययन्ति[2] ' न ह्यनाराशंसाः सीदन्ति ' ॥ १७ ॥

अथाध्वर्यो शंशंसावोमिति[3] स्तोत्रियायानुरूपायोक्थमुखाय[4] परिधानीयाया[5] इति चतुश्चतुराह्वयन्ते ' चतस्रो वै दिशो[6] ' दिक्षु तत्प्रतितिष्ठन्ते ' ऽथो चतुष्पादः[7] पशवः ' पशूनामाप्त्या ' अथो चतुष्पर्वाणो हि तृतीयसवने होत्रकास्तस्माच्चतुः ' सर्वे त्रैष्टुभं जागतानि[8] शंसन्ति[9] ' जागतं हि तृतीयसवनमथ हैतत्त्रैष्टुभान्यप्रतिभूतमिव[10] हि प्रातःसवने मरुत्वतीये तृतीयसवने च होत्रकाणां शस्त्रं ' धीतरसं[11] वा एतत्सवनं यत्तृतीयसवनमथ हैतदधीतरसं[12] शुक्रियं छन्दो यत्त्रिष्टुबयातयाम[13] ' सवनस्यैव तत्सरसतायै[14] ' सर्वे समवतीभिः परिदधति ' तद्यत्समवतीभिः परिदधत्यन्तो वै पर्यासो ऽन्त उदर्को ऽन्तः सज्ञाया[15] उ[15] ह[15] वा[15] अवैनायांन्तेनैवान्तं[15] परिदधति ' सर्वे मद्वतीभिर्यजन्ति ' तद्यन्मद्वतीभिर्यजन्ति सर्वे सुतवतीभिः[16] पीतवतीभिरभिरूपाभिर्यजन्ति[17] ' यद्यज्ञे[18] ऽभिरूपं '

---

1) प्रत्यवाभि° D; 2) नायाययन्ति D; 3) शंशवोमिति A; 4) स्तोत्रियानुरू° A und F; 5) परिदधा° A und F; 6) Fehlt in D; 7) चतुष्पद: F; 8) जगतानि D; 9) शंसति D; 10) ? ? °भूतामिव E; 11) धितरसं A pr. m.; वीतरसं A sec. m. und E; वितरसं D; 12) °धितरसं A pr. m., 13) So corr.; die hss. यत्त्रिष्टुभाया°; 14) So corr.; die hss. तत्सरस्वतायै; 15) Korrupt; 16) सृतव° A sec. m.; 17) अभि: fehlt in D; 18) वियतज्ञे A pr. m.; यदि F.

तत्समृद्धं ' सर्वे ऽनुवषट्कुर्वन्ति ' स्विष्टकृत्वानुवषट्कारो[1] ' ने-त्स्विष्टकृत अन्तरयामित्यसौ[2] वै लोकस्तृतीयसवनं ' तस्य पञ्च दिशः ' पञ्चोक्थानि तृतीयसवनस्य ' स एतैः पञ्चभिरुक्थैरेताः पञ्च दिश आप्नोति ' तद्यदेषां लोकानां रूपं या मात्रा तेन रूपेण तया मात्रयेमांल्लोकानृध्नोतीमांल्लोकानृध्नोतीति[3] ' ॥ १८ ॥

तदाहुः किं षोडशिनः षोडशित्वं[4] ' षोडश स्तोत्राणि षोडश शस्त्राणि षोडशभिरक्षरैरादत्ते[5] ' द्वे[6] वा अक्षरे अतिरिच्येते षोडशिनो ऽनुष्टुभमभिसंपन्नस्य ' वाचो वा एतौ स्तनौ ' सत्यानृते वाव ते ' अवत्येनं[7] सत्यं नैनमनृतं[8] हिनस्ति य एवं वेद य[9] एवं[9] वेद[9] ' ॥ १९ ॥

॥ इत्यथर्ववेदे गोपथब्राह्मणोत्तरभागे चतुर्थः प्रपाठकः ॥

ओमद्भ्वै देवा आश्रयन्त[10] रात्रीमसुरास्ते[11] समावद्वीर्या एवासन्नो व्यावर्तन्त ' सो ऽब्रवीदिन्द्रः कश्चाहं चेमा-

---

1) Bibl. Ind. स्विष्टकृत्वा अनु°; 2) die hss. °इवतगन्त°; 3) So corr.; die hss. मात्राये°; 4) षोडशीत्वं A pr. m.; 5) षोडशोभि° E; 6) So corr.; die hss. ते; 7) So corr.; die hss. अवत्यैनं; 8) नैतमनृतं A sec. m. und D; 9) Fehlt in E und F; 10) आश्राम्यन्त E; 11) रात्रीस° E.

नसुरात्रात्रीमन्ववैष्यामह[1] इति ' स देवेषु न[2] प्रत्यविन्ददबिभयू रात्रेस्तमसो मृत्योस्तम इव[3] हि रात्रिर्मृत्युर्वै तमस्तं ...तर्हि भूयानिव नक्तं स यावन्मात्रमिवापक्रम्य[4] बिभेति ' तं वै छन्दांस्येवान्ववायंस्तं यच्छन्दांस्येवान्ववायंस्तस्मादिन्द्रश्च[5] छन्दांसि च रात्रिं वहन्ति ' न निविच्छस्यते न पुरोरुङ्[6] धाय्या नान्या देवता ' इन्द्रश्च[7] ह्येव छन्दांसि च रात्रिं वहन्ति ' तान्वै पर्यायैः पर्यायमनुदन्त ' यत्पर्यायैः पर्यायमनुदन्त तस्मात्पर्यायास्तत्पर्यायाणां पर्यायत्वं ' तान्वै प्रथमैरेव पर्यायैः पूर्वरात्रादनुदन्त मध्यमैर्मध्यरात्रादुत्तमैरपररात्रादपि शर्वर्या अपिस्मसीत्यब्रुवंस्तं यदपि शर्वर्या अपिस्मसीत्यब्रुवंस्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वं ' शर्वराणि खलु ह वा अस्यैतानि छन्दांसीति ह स्माहैतानि ह वा इन्द्रं रात्र्यास्तमसो मृत्योरभिपत्यावारयंस्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वम् ' ॥ १ ॥

प्रथमेषु पर्यायेषु स्तुवते प्रथमान्येव पदानि पुनराददते ' यदेवैषां मनोरथा आसंस्तदेवैषां तेनाददते[8] ' मध्यमेषु पर्यायेषु स्तुवते मध्यमान्येव पदानि पुनराददते ' यदेवैषा-

---

1) °न्ववैयाख्यामहा A soc. m. die hss. °महा; 2) नः D; 3) स त्व D; 4) So corr.; die hss. °प्रक्रम्य; 5) So corr.; die hss. °हिन्द्रस्य; 6) पुरोरङ्न A pr. m.; D, E und F; 7) So corr.; die hss. इन्द्रस्य; 8) तेनादधाते A pr. m. und E.

मश्वा गाव ग्रासंस्तद्देवैषां तेनाददत ' उत्तमेषु पर्यायेषु स्तुवत[1] उत्तमान्येव पदानि पुनराददते ' यद्देवैषां वासो हिरण्यं[2] मणिरध्यात्ममासीत्तद्देवैषां[3] तेनाददत ' ग्रा द्विषतो वसु दत्ते निरेवैनमेभ्यः[4] सर्वेभ्यो लोकेभ्यो नुदते य एवं वेद ' ॥ २ ॥

पवमानवदहरित्याहुर्न रात्रिः पवमानवती ' कथमुभे पवमानवती भवतः ' केन ते समावद्भाजौ भवत[5] इति ' यदेवेन्द्राय मद्वने सुतमिदं वसो सुतमन्ध इदं ह्यन्वोजसा सुतमिति स्तुवन्ति च शंसन्ति[6] च तेन[7] रात्रिः पवमानवती ' तेनोभे पवमानवती भवतस्तेन ते समावद्भाजौ भवतः ' पञ्चदशस्तोत्रमहरित्याहुर्न रात्रिः पञ्चदशस्तोत्रा ' कथमुभे पञ्चदशस्तोत्रे भवतः ' केन ते समावद्भाजौ भवत इति ' द्वादश स्तोत्राण्यपिशर्वराणि ' तिसृभिर्देवताभिः संधिना राथंतरेणाश्विनाय स्तुवते ' तेन[7] रात्रिः पञ्चदशस्तोत्रा[8] ' तेनोभे पञ्चदशस्तोत्रे भवतस्तेन ते समावद्भाजौ भवतः ' परिमितं स्तुवन्त्यपरिमितमनुशंसन्ति ' परिमितं भूतमपरिमितं भव्यमपरिमितान्येवावरुन्ध्यादित्यतिशंसति[9]

1) स्तुवन्ते A und F; 2) हिरण्य A sec. m. und D; 3) °मासीत तद्देवैषां D; 4) निरेवेनामेभ्य: A pr. m; 5) भावत E; 6) शंसति D; 7) तेना D; 8) °स्तोत्रां F; 9) °तिशंसन्ति A und F.

स्तोममति वै प्रजास्यात्मानमति पशवस्तंयदेवास्यात्या-
त्मानं तदेवास्यैतेनाप्याययन्त्यथो[1] द्वयं वा इदं सर्वं स्ने-
हश्चैव तेजश्चाथ[2] तदहोरात्राभ्यामाप्तं[3] ' स्नेहतेजसोराप्त्यै '
गायत्रान्स्तोत्रियानुरूपाञ्छंसन्ति[4] ' तेजो वै गायत्री ' तमः
पाप्मा रात्रिस्तेन तेजसा तमः पाप्मानं तरन्ति ' पुनरादायं[4]
शंसन्त्येवं[6] हि सामगा स्तुवते ' यथा स्तुतमनुशस्तं[7] भवति '
न हि तत्स्तुतं[8] यन्नानुशस्तं ' तदाहुरथ कस्मादुत्तमा-
त्प्रतीहारादाहूय साम्ना शस्त्रमुपसंतन्वन्तीति[9] ' ॥ ३ ॥

पुरुषो वै यज्ञस्तस्य शिर एव हविर्धानं[10] ' मुखमा-
हवनीय ' उदरं सदो ' ऽन्नमुक्थानि[11] ' बाहू[12] मार्जाली-
यश्चाग्नीध्रीयश्च[13] ' या इमा देवतास्ते ऽन्तःसदसं[14] धिष्ण्याः '
प्रतिष्ठे गार्हपत्यव्रतश्रपणावित्यथापरं[15] ' तस्य मन एव
ब्रह्मा ' प्राण उद्गातापानः प्रस्तोता ' व्यानः प्रतिहर्ता '
वाग्घोता ' चक्षुरध्वर्युः ' प्रजातिः[16] सदस्यो ' ऽङ्गानि हो-
त्राशंसिन ' आत्मा यजमानस्तंयदध्वर्युः स्तोत्रमुपाकरोति

1) ? ? °ययत्ययो ? ; 2) So corr.; die hss. तत्तेजश्च° ; 3) So corr.; die hss. °भ्यामाप्यं ; 4) Die hss. गायत्रीं ; A, D und F स्तोत्रियानुरूपं ; °सते D und E; 5) पुनरादाय A pr. m. und F; 6) शंसति D; 7) शास्तं E; शंस्तं F; 8) त स्तुतं D; तत स्तुतं E; 9) °तन्वतीति D; °तन्वीति F; 10) हविर्धान F; 11) So corr. nach K. Br. XVII 7, Z. 6; die hss. ऽन्तरुक्थानि; 12) बाहु D; 13) मार्जालीयश्चा A, E und F; 14) ऽन्तःसदसं D; 15) °व्रतश्रपणा° A, E und F; 16) So corr. nach K. Br. XVII 7, Z. 9; die hss. प्रजापतिः.

सोमः पवत इति चक्षुरेव तत्प्राणैः संदधात्यथ[1] यत्प्रस्तोता ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरिति मनो ऽग्रणीर्भवत्येतेषां[2] प्राणानां मनसा हि[3] प्रसूता[4] स्तोमेन स्तुयामेति ' प्राणानेव तन्मनसा संदधात्यथ[5] यद्ब्रह्मा स्तुतेत्युच्चैरनुजानाति मनो वै ब्रह्मा ' मन एव तत्प्राणैः संदधात्यथ यत्प्रस्तोता प्रस्तौत्यपानमेव तत्प्राणैः संदधात्यथ यत्प्रतिहर्ता प्रतिहरति व्यानमेव तदपानैः संदधात्यथ यदुद्गातोद्गायति समानमेव तत्प्राणैः संदधात्यथ यद्धोता साम्ना शस्त्रमुपसंतनोति वाग्वै होता वाचमेव तत्प्राणैः संदधात्यथ[5] यत्सदस्यो ब्रह्माणमुपासीदति प्रजातिर्वै[6] सदस्यः प्रजातिमेवाप्नोत्यथ[7] यद्धोत्राशंसिनः सामसंततिं[8] कुर्वन्त्यङ्गानि वै होत्राशंसिनो ऽङ्गान्येवास्य तत्प्राणैः संदधात्यथ यद्यजमानः स्तोत्रमुपासीदत्यात्मा वै यजमान आत्मानमेवास्य तत्कल्पयति ' तस्मान्नैनं बहिर्वेद्यभ्याश्रावयेन्नाभ्युदियान्नाभ्यस्तमियान्नाधिष्ण्ये[9] प्रतपेन्नेत्प्राणेभ्य आत्मानमन्तरगादिति[10] ' ॥ ४ ॥

1) °संदध° D; 2) गुणो° A sec. m.; गृणो° A pr. m.; 3) ?? om. ?; 4) प्रसृता D; 5) संदध्यत्यथ D; 6) So corr.; die hss. प्रजापतिर्वै; 7) So corr.; die hss. प्रजापतिमेवा°; 8) So corr.; die hss. सामं संतति; A pr. m. सामं संतंनी; 9) So corr.; A pr. m. und D बर्हित्रे°; A sec. m., E und F बहिर्वे°; 10) °मन्तरगादिति A pr. m.

प्रथमेषु पर्यायेषु स्तुवते प्रथमेषु पदेषु निनर्दयन्ति[1] प्रथमरात्रादेव तदसुरान्निर्घ्नन्ति[2] ' मध्यमेषु पर्यायेषु स्तुवते मध्यमेषु पदेषु[3] निनर्दयन्ति ' मध्यमरात्रादेव तदसुरान्निर्घ्नन्त्युत्तमेषु[4] पर्यायेषु स्तुवत उत्तमेषु पदेषु निनर्दयन्त्युत्तमरात्रादेव तदसुरान्निर्घ्नन्ति[4] ' तद्यथाभ्यागारं[5] पुनः पुनः[3] पाप्मानं निर्हरन्त्येवमेवैतत्स्तोत्रियानुरूपाभ्यामहोरात्राभ्यामेव तदसुरान्निर्घ्नन्ति[6] ' गायत्रीं[7] शंसन्ति[8] ' तेजो वै[9] ब्रह्मवर्चसं गायत्री ' तेज एवास्मै तद्ब्रह्मवर्चसं यजमाने दधति ' गायत्रीः[10] शस्त्वा जगतीः[11] शंसन्ति[12] ' ब्रह्म ह वै जगती ' ब्रह्मणैवास्मै तद्ब्रह्मवर्चसं यजमाने दधति ' व्याह्वयन्ते गायत्रीश्च जगतीश्चान्तरेण ' छन्दांस्येव तन्नानावीर्याणि कुर्वन्ति ' जगतीः शस्त्वा त्रिष्टुभः शंसन्ति ' पशवो वै जगती ' पशूनेव तत्त्रिष्टुब्भिः[13] परिदधति ' बलं वै वीर्यं त्रिष्टुब्बलमेव[14] तद्वीर्ये ऽन्ततः प्रतिष्ठापयन्त्यंन्धस्वत्यो मद्वत्यः[15] सुतवत्यः पीतवत्यस्त्रिष्टुभो याज्याः समृद्धाः सु-

---

1) °यति D; 2) Die hss. °न्निरघ्नन्ति; 3) Fehlt in D; 4) So corr.; die hss. °न्निरघ्न°; 5) So corr.; die hss. °भ्यागारात्; 6) Die hss. °न्निरघ्नन्ति; 7) गायत्रो: ??; 8) शंसति D; 9) Fehlt in A sec. m. und E; 10) गयत्रीं A pr. m. und F; 11) जगतीं A, D und F; 12) शंसति D; 13) So corr.; die hss. तत्रिष्टुभ; 14) Korrupt, man erwartet बल एव E und F; 15) मद्वन्त्य: E.

लक्षणा[1] 'एतद्धि रात्रीरूपं' जागृयाद्रात्रिं[2] 'यावद्ध ह वै न वा स्तुवते न वा शस्यते[3] तावदीश्वरा[4] असुरा रक्षांसि च यज्ञमन्ववनयन्ति' तस्मादाहवनीयं समिद्धमाग्नीध्रीयं[5] गार्हपत्यं धिष्ण्यान्समुज्ज्वलयतेति[6] भाषेरन्ज्वंलयेरन्प्रंकाशमिवैव[7] तत्स्यादारेभन्तः[7] शयीरंस्तान्ह[7] तः[8] श्रेष्ठो[8] वा[8] इति[8] पाप्मा[8] नाभिवृकणोति[8] 'ते तमः पाप्मानमपाघ्नते 'ते तमः पाप्मानमपाघ्नते' ॥ ५ ॥

विश्वरूपं वै त्वाष्ट्रमिन्द्रो[9] ऽहन्स[10] त्वष्टा हतपुत्रो ऽभिचरणीयमपेन्द्रं सोममाहरत्तस्येन्द्रो यज्ञवेशसं[11] कृत्वा[11] प्रासह्य सोममपिबत्स विष्वङ्व्यार्छत्तस्मात्सोमो[12] नानुपहूतेन[13] [न[13]] पातव्यः 'सोमपीथो ऽस्य व्यर्धुको[14] भवति' तस्य मुखात्प्राणेभ्यः श्रीर्यशांस्यूर्ध्वान्युदक्रामंस्तानि[15] पशून्प्राविशंस्तस्मात्पशवो यशो 'यशो ह भवति य एवं वेद' ततो ऽस्मा एतदश्विनौ च सरस्वती च यज्ञं

1) सुलक्षा A sec. m.; D, E und F; 2) जागियाद्रा° E; 3) शस्यन्ते F; 4) A und F fügen आ ein; 5) समृद्धमाग्नीध्रियं D; 6) So corr. die hss. धिष्ण्यं समु°; °समुद्वलयतेति D; °समुज्वलयेति E; 7) So corr.; die hss. भाषयेर°; die hss. शमिव वै तस्यादरेभिन्नं सुवीरंस्तान्ह; 8) Korrupt; 9) त्वष्ट्र° A und F; 10) die hss. ऽहं स; 11) So corr.; die जज्ञिरे स संस्कृत्वा; 12) So corr.; die hss. विष्टद्व्यर्छत्त°; 13) Doppelte negation!; नानुपहूयतेन A; 14) द्वद्धि° A pr. m.; दृद्धि° A sec. m.; वृद्धि° D, E und F; 15) °न्युदक्रामन्तानि A und D.

समभरन्त्सौत्रामणिं भैषज्याय ' तयेन्द्रमभ्यषिञ्चंस्ततो[1] वै स[2] देवानां श्रेष्ठो[3] ऽभवच्छ्रेष्ठः स्वानां चान्येषां च भवति य एवं वेद यश्चैवं विद्वांत्सौत्रामण्याभिषिच्यते ' ॥ ६ ॥

अथ साम गायति ब्रह्मा ' क्षत्रं वै साम ' क्षत्रेणैवैनं तदभिषिञ्चत्यथो साम्राज्यं[4] वै साम ' साम्राज्येनैवैनं तत्साम्राज्यं गमयत्यथो सर्वेषां वा एष वेदानां[5] रसो यत्साम ' सर्वेषामेव तद्वेदानां रसेनाभिषिञ्चति ' बृहत्यां[6] गायति[7] ' बृहत्यां वा असावादित्यः श्रियां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठितस्तपत्यैन्द्र्यां बृहत्यां गायत्यैन्द्रो वा एष यज्ञक्रतुर्यत्सौत्रामणिरिन्द्रायतन[8] एष एतर्हि यो यजते ' स्व एवैनं तदायतने प्रीणात्यथ कस्मात्संशानानि[9] नामैतैर्वै सामभिर्देवा इन्द्रमिन्द्रियेण वीर्येण[3] समश्यंस्तथैवैतद्यजमाना[10] एतैरेव सामभिरिन्द्रियेणैव वीर्येण संश्यन्ति ' संश्रवसे[11] विश्रवसे सत्यश्रवसे श्रवस इति सामानि भवन्त्येष्वेवैनं लोकेषु प्रतिष्ठापयति ' चतुर्निधनं भवति ' चतस्रो वै दिशो ' दिक्षु तत्प्रतितिष्ठन्ति ' ऽथो चतुष्पादः पशवः ' पशूनामाप्त्यै ' तदाहुर्यदेतत्साम गीयते ऽथ क्वैतस्य

1) तयन्द्र° F; 2) Fehlt in D und F; 3) Fehlt in D; 4) सामराज्यं E; 5) देवानां D; 6) बृहत्या E; 7) गयन्ति A pr. m.; 8) So corr.; die hss. °रैन्द्रायतन; 9) °त्संश्यानानि A, E und F; 10) °ज्ञमान E; 11) संश्रावासे A pr. m.

साम्न[1] उक्थं[1] का प्रतिष्ठा । त्रया[2] देवा एकादशेत्या-हुरेतद्वा एतस्य साम्न[1] उक्थमेषा[1] प्रतिष्ठा । त्रयस्त्रिंशं[3] ग्रहं गृह्णाति । साम्नः प्रतिष्ठित्यै प्रतिष्ठित्यै[4] । ॥ ७ ॥

प्रजापतिरकामयत वाजमाप्नुयां[5] स्वर्गं लोकमिति[6] । स एतं वाजपेयमपश्यद्वाजपेयो वा[7] एष य एष तपति । वाजमेतेन यजमानः स्वर्गं[8] लोकमाप्नोति । शुक्रवत्यो[9] ज्योतिष्मत्यः प्रातःसवने भवन्ति । तेजो[10] ब्रह्मवर्चसं ताभिराप्नोति । वाजवत्यो माध्यंदिने सवने[4] । स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या । अन्नवत्यो गणवत्यः पशुमत्यस्तृतीयसवने भवन्ति । भूमानं ताभिराप्नोति । सर्वः सप्तदशो भवति[11] । प्रजापतिर्वै सप्तदशः । प्रजापतिमेवाप्नोति[12] । हिरण्यस्रज ऋत्विजो भवन्ति । महस[13] एव तद्रूपं क्रियत । एष मे ऽमुष्मिंल्लोके प्रकाशो[14] ऽसदिति । ज्योतिर्वै हिरण्यं[15] । ज्योतिष्येवैनमन्तर्दधत्याजिं[16] धावन्ति । यजमानमुज्जापयन्ति[17] । नाकं[18] रोहति समहसे[19] रोहति[20] विश्वमहसे

1) So corr.; die hss. साम्नमुक्थं; 2) त्रयो A pr. m.; 3) त्रयस्त्रिंश E; 4) Fehlt in D; 5) So corr.; die hss. °पुयात्; 6) So corr.; die hss. लोकमेति; 7) Fehlt in F; 8) स्वर्गं E; 9) °वत्यौ E; 10) Von तेजो bis भूमा° fehlt in F; 11) So corr.; die hss. भवन्ति; 12) प्राजाप° D; 13) महस्स A sec. m.; महस्य F; 14) प्रशाको F; 15) हिरण्य D; 16) °दधात्याजिं F; 17) °पयति D; 18) So corr. नाके A, E und F; नाक D; 19) Fehlt in E und F; P. Br. सरजसे; 20) Fehlt in E und F.

रोहति सर्वमह्नसे रोहति ' मनुष्यलोकादेवैनमन्तर्दधाति '
देवस्य सवितुः सवे[1] स्वर्गं लोकं वर्षिष्ठं नाकं रोहेय-
मिति[2] ब्रह्मा रथचक्रं सर्पति[3] ' सवितृप्रसूत एवैनं त-
त्सर्पत्यथो[4] प्रजापतिर्वै ब्रह्मा ' प्रजापतिमेवैनं वज्रादधि-
प्रसुवति[5] ' नाकस्योज्जित्यै ' वाजिनां संतत्यै ' वाजिसामा-
भिगायति ' वाजिमान्भवति ' वाजो वै स्वर्गो[6] लोकः '
स्वर्गमेव तल्लोकं रोहति[7] ' विष्णोः शिपिविष्टवतीषु
बृहदुत्तमं भवति ' स्वर्गमेव तल्लोकं रूढ्वा ब्रध्नस्य वि-
ष्टपमतिक्रामत्यतिक्रामति ' ॥ ८ ॥

अथातो ऽप्तोर्यामा ' प्रजापतिर्वै यत्प्रजा असृजत ता
वै तान्ता[8] असृजत ' ताः सृष्टाः पराच्य एवासन्नोपाव-
र्तन्त[9] ' ता एकेन स्तोमेनोपागृह्णात्ता अत्यरिच्यन्त[10] ' ता
द्वाभ्यां ' ताः सर्वैस्तांस्मात्सर्वस्तोमस्ता एकेन पृष्ठेनोपागृ-
ह्णात्ता अत्यरिच्यन्त ' ता द्वाभ्यां ' ताः सर्वैस्तांस्मात्सर्वपृष्ठ-
स्ता[11] अतिरिक्तोक्थ्ये वारवन्तीयेनावारयंस्तांस्मादेषो[12]

---

1) So corr.; सवं A, D und F; सर्वे E; 2) रुहेयमिति A pr. m.; रोहमिति F; 3) समर्पयति A sec. m. und E; 4) तत्समर्पयत्यथो A, E und F; 5) °सूवति A pr. m.; E und F; °श्रुवति D; 6) D fügt वै ein; 7) Von रोहति bis रूढ्वा fehlt in F; 8) ताता F; 9) °नोत्या-वर्तन्त D; 10) अतिरिच्यन्त D; 11) So corr.; die hss. °र्वस्पृष्ठस्ता; 12) ? wschl. °वारयन्तस्मादेषो.

ऽतिरिक्तोक्थवान्भवति[1] ' तस्माद्वारवन्तीयं ' ता यदास्वा-
यच्छदतो[2] वा अतोर्यामांथो[3] प्रजा वा[4] अप्तुरित्याहुः[4] '
प्रजानां यमन[5] इति[6] हैवैतदुक्तं[7] ता[8] बर्हिः[8] प्रजा-
आयिरंस्तार्हि[8] हैतेन यजते ' स एषो ऽष्टापृष्ठो भवति '
तद्यथान्यस्मिन्यज्ञे विश्वजितः[9] पृष्ठमनु[10] संचरं भवति
कथमेतदेवमत्रेति[11] ' पितीव[8] यज्ञानां ' तद्यथा श्रेष्ठिनि[12]
संवशेयुरपि विद्विषाणा एवमेवैतच्छ्रेष्ठिनो वशेयान्नमन्न-
स्यानुचर्याय[13] नमन्ते ' ॥ १ ॥

तद्यथैवादो ऽह्न उक्थानामाग्नेयं[14] प्रथमं भवत्येवमे-
वैतदत्राप्याग्नेयं प्रथमं भवत्यैन्द्रे वाव तत्रोत्तरे[15] ' ऐन्द्रे
वा एते ' ऐन्द्राविष्णवमच्छावाकस्योक्थं[16] भवति ' चतु-
राह्वावान्यतिरिक्तोक्थानि[17] भवन्ति ' पशवो वा उक्थानि '
चतुष्टया वै पशवो ' ऽथो चतुष्पादः पशवः ' पशूनामाप्त्यै '
त एते स्तोत्रियानुरूपास्तृचा अर्धर्चशस्याः[18] ' प्रतिष्ठा वा
अर्धर्चः[19] ' प्रतिष्ठित्या एवाथैतेषामेवाश्विनानां सूक्तानां

1) °वन्ति E; 2) So corr.; die hss. यदाप्सा°; 3) So corr.; die hss. °र्यामा अयो; 4) So corr.; वापुरिति A; वापुरिति E; वापुरिति F; 5) यजामन F; 6) इतो A und E; 7) °तदुक्त A und F; 8) ? ?; 9) द्विश्वजित E; 10) पृष्ट्यमनु E; 11) °वमित्रेति D; 12) श्रेष्ठनि D; 13) ? ? संशेयान्° D; 14) उक्थांनाग्नेयं D; 15) तत्रोत्तर A und F; 16) °स्योक्तं D; 17) °क्तोक्तानि D; 18) °र्चशस्य E; 19) So corr.; die hss. वार्धर्चः.

द्वे द्वे समाहावमेकैकमहरहः शंसत्यश्विनौ[1] वै देवानां भिषजौ । तस्मादाश्विनानि सूक्तानि शंसति[2] । तदश्विभ्यां प्रदद्धुरिदं भिषज्यतमिति । त्रैत्रपत्याः[3] परिधानीया भवन्ति । यत्र ह तस्तत्प्रजा[4] अशनायन्तीः पिपासन्तीः[5] संरुद्धा स्थिता आसंस्ता दीना एताभिर्यथात्रैत्रं[6] पाययां चकार तर्पयां चकाराथो इयं वै त्रैत्रं पृथिव्यस्यामदीनायामन्ततः प्रतिष्ठास्यामह इति । त्रिष्टुभो याज्या भवन्ति[7] । यत्र ह तस्तत्प्रजा[1] अशनायन्तीः पिपासन्तीः[8] संरुद्धा स्थिता बभूवुस्ता हैवैना एताभिर्यथौकसं व्यवसाययां[9] चकार । तस्मादेता याज्या भवन्ति तस्मादेता[10] याज्या[10] भवन्ति[10] । ॥ १० ॥

अथतो ऽनैकाहिकं । अस्तोत्रियमन्यस्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वन्ति प्रातःसवने । ऽहीनमेव तत्संतन्वन्त्यहीनस्य संतत्यै । तद्यथा ह वा एकाहः सुत[11] एवमहीनः सुतस्तद्यथैकाहस्य सुतस्य सवनानि संतिष्ठमानानि यन्त्येवमहीनस्य[12] सुतस्याहानि संतिष्ठमानानि यन्ति । तद्यच्छस्त्रो-

1) शंसत्या° F ; 2) शंसन्ति A und F ; 3) So corr. ; die hss. त्रैत्रवत्य: ; 4) ? ? ; 5) पित्रासन्ती A, D und F ; पिवासन्ती : E ; 6) °त्रैत्रं D ; 7) भवति F ; 8) So corr. ; die hss. पित्रा° ; 9) व्यवसायां D ; 10) Fehlt in A sec. m., D und F ; 11) स्तुत A sec. m., D und F ; 12) यन्येव° D.

त्रियमह्नस्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वन्ति प्रातःसवने ' ऽहरेतं तदह्नो ऽनुरूपं कुर्वन्त्यपरेणैव[1] तदह्नापरमहरभ्यारभन्ते[2] तत्तथा न माध्यंदिने सवने ' श्रीर्वै पृष्ठानि ' तानि तस्मिन्नेवावस्थितानि भवन्त्येतेनैव विधिना तृतीयसवने[3] ' न श्वस्तोत्रियमह्नस्तोत्रियस्यानुरूपं[4] कुर्वन्ति ' ॥ ११ ॥

अथात आरम्भणीया एव ' ऋजुनीती[5] नो वरुण इति मैत्रावरुणस्य मित्रो नयतु विद्वानिति ' प्रणेता वा एष होत्रकाणां यन्मैत्रावरुणस्तस्मादेषा प्रणेत्रिमती[6] भवन्तीन्द्रं[7] वो विश्वतस्परीति ब्राह्मणाच्छंसिनो ' हवामहे जनेभ्य इतीन्द्रमेवैतयाहरहर्निर्ह्वयन्ते ' न हैवैषां[8] विह्वे ऽन्य इन्द्रं[9] वृङ्क्ते यत्रैवं विद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामहरहः शंसति ' यत्सोम आ सुते[10] नर[11] इत्यच्छावाकस्येन्द्राग्नी अजोहवुरितीन्द्राग्नी एवैतयाहरहर्निर्ह्वयन्ते[12] ' न हैवेषां[13] विह्वे ऽन्य[14] इन्द्राग्नी[14] वृङ्क्ते यत्रैवंविद्वानच्छावाक[15] एतामहरहः[16] शंसति ' ता वा एताः स्वर्गस्य

1) कुर्वन्त्यवरेणैव D; 2) °रभते A sec. m.; 3) °सदने E; 4) श्वस्तोत्रियमश्वस्तोत्रि° F; 5) ऋतुनीति D; ऋतुनीतो E; 6) प्रणेत्रीमती D; 7) भवन्तीन्द्रं D und E; 8) ए वैषां A pr. m.; 9) इन्द्राग्नीं E; 10) सुते A sec. m., und D; 11) Fehlt in F; 12) °र्निर्ह्वयन्ति D; 13) हैषां D; 14) ऽन्येन्द्राग्नी D; ऽन्य इन्द्राग्नीं E; 15) Die hss. °च्छावाकस्यैता°; 16) अहः nur einmal in E.

लोकस्य नावः संतारण्यः स्वर्गमेवैताभिर्लोकमनुसंतरन्ति[1] ॥ १२ ॥

अथातः परिधानीया एव ते स्याम देव वरुणेति मैत्रावरुणस्येषं स्वश्च[2] धीमहीत्ययं[3] वै लोक इषमित्यसौ लोकः स्वरित्युभावेवैनौ तौ लोकावारभते व्यन्तरिक्षमतिरदिति ब्राह्मणाच्छंसिनो विवक्षे[4] स्वर्गमेवैताभिर्लोकं विवृणोति मदे सोमस्य रोचनेन्द्रो यदभिनद्वलमिति[5] सिषासवो[6] ह वा एते यद्दीक्षितास्तस्मादेषा वलवती भवत्युदा आजदङ्गिरोभ्य आविष्कृण्वन्गुहा सतीः । अर्वाञ्चं नुनुदे वलमिति सनिमेतेभ्य एतयावरुन्द्ध इन्द्रेण रोचना दिवो दृळ्हानि दृंहितानि च । स्थिराणि न पराणुद इति स्वर्गमेवैतयाहरहर्लोकमवरुन्द्ध आहं सरस्वतीवतोरित्यच्छावाकस्यैन्द्राग्न्योरवो वृण इत्येतद्ध वा इन्द्राग्न्योः प्रियं धाम यद्वागिति प्रियेणैवैनौ[7] तद्धाम्ना समर्धयति प्रियेणैव धाम्ना समृध्यते य एवं वेद ॥ १३ ॥

उभय्यो[8] होत्रकाणां परिधानीया भवन्त्यहीनपरि-

---

1) °संचरन्ति A; D und F; °संचरति E; 2) श्रस्व A, D und E;) °हित्ययं F; 4) विवृत्त्वं E; 5) °दूब्रलमिति A pr. m. und F;) सिषिसवो A pr. m.; 7) प्रियेपोनौ D; 8) उभयो A, D und E.

धानीयाश्चैकाह्निनस्य[1] ' तत ऐकाह्निकीभिरेव मैत्रावरुणः परिदधाति ' तेनास्माल्लोकान्न प्रच्यवत ' आह्निनीकीभिरच्छावाकः ' स्वर्गस्य लोकस्याप्त्या ' उभयीभिर्ब्राह्मणाच्छंस्येवमसावुभौ[2] व्यन्वारभमाण एतीमं च[3] लोकममुं चाथो ऽह्नीनं चैकाहं चाथो[4] संवत्सरं चाग्निष्टोमं चाथो मैत्रावरुणं चाच्छावाकं चैवमसावुभौ व्यन्वारभमाण एत्यथ तत ऐकाह्निकीभिरेव तृतीयसवने होत्रकाः परिदधति[5] ' तेनास्माल्लोकान्न प्रच्यवत ' आह्निनीकीभिरच्छावाकः ' स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ' कामं तद्धोता शंसेद्यद्धोत्रकाः[6] पूर्वेद्युः शंसेयुर्यद्वै होता तद्धोत्रकाः[6] ' प्राणो वै होताङ्गानि होत्रकाः ' समानो वा अयं प्राणो ऽङ्गान्यनुसंचरति ' तस्मात्तत्कामं होता शंसेद्यद्धोत्रकाः पूर्वेद्युः शंसेयुर्यद्वै होता तद्धोत्रका ' आत्मा वै होताङ्गानि होत्रकाः ' समाना वा इमे ऽङ्गानामन्तास्तस्मात्तत्कामं[7] होता शंसेद्यद्धोत्रकाः पुर्वेद्युः शंसेयुर्यद्वै होता तद्धोत्रकाः ' सूक्तान्तैर्होता परिदधात्यथ समान्य[8] एव होत्रकाणां परिधानीया भवन्ति ' ॥ १४ ॥

1) भवत्य° D und E; 2) उभायो° E; 3) व F; 4) वाथो D; 5) So corr.; die hss. °दधाति; 6) °त्रक : D; 7) ऽङ्गानामन्तास्त° D; 8) सामान्य A pr. m.; D und E.

यः श्वस्तोत्रियस्तमग्यस्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वन्ति प्रातः-
सवने ' ऽहीनमेव तत्संतन्वन्त्यहीनस्य[1] संतत्यै ' त[2] एते
होत्रकाः प्रातःसवने षडहस्तोत्रियं शस्त्वा[3] माध्यंदिने
ऽहीनसूक्तानि शंसन्त्यां[4] सत्यो यातु मघवां ऋजीषीति '
सत्यवन्मैत्रावरुणो[5] ' ऽस्मा इदु प्र तवसे तुरायेति ब्राह्म-
णाच्छंसी ' शासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यं गादित्याच्छावाकस्तदाहुः
कस्मादच्छावाको वह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्र[6] शंसति स[7] प-
रान्नु चैवाहःस्वर्वान्नु[8] चेति ' वीर्यवान्वा एष बह्वृचो यद-
च्छावाको ' वहति ह वै वह्निर्धुरो यासु युज्यते ' तस्मा-
दच्छावाको वह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्र[9] शंसति स[7] परान्नु
चैवाहःस्वर्वान्नु[10] चेति ' तानि पञ्चस्वहःसु शस्यन्ते च-
तुर्विंशे ऽभिजिति विषुवति विश्वजिति महाव्रते ' तान्ये-
तान्यहीनसूक्तानीत्याचक्षते ' न ह्येषु किं चन हीयते '
पराञ्चि ह वा एतान्यहान्यनभ्यावर्तीनि[11] भवन्ति ' त-
स्मादेतान्येतेष्वहःसु शस्यन्ते ' यदेतानि शंसन्ति[12] तत्स्व-
र्गस्य लोकस्य रूपं ' यद्वेवैतानि शंसन्तीन्द्रमेवैतैर्निर्ह्वयन्ते[13]

---

1) तत्संतन्वत्य° D; 2) Fehlt in D; 3) शंसा F; 4) शंसत्या° D und E; 5) सत्यवान्मै° A pr. m.; 6) °मुतयत्र D; °मुभंयति F; 7) ? ?; 8) So corr.; चैवाहस्सर्वान्नु A, E und F; चेवाद: सर्वान्नु D; 9) वह्निवदेत्तत्सू° A; 10) So corr.; die hss. चैवाहस्सर्वान्नु; 11) So corr.; die hss. एतान्यहान्यभ्या°; 12) शंसति D; 13) शंसतो° A.

यथर्षभं वाशितायै' ते वै देवा अर्षयश्चाब्रुवंत्समानेन यज्ञं संतन्वामहा इति' तदेतद्यज्ञस्य समानमपश्यंत्समानान्प्रगाथांत्समानीः प्रतिपदः समानानि सूक्तान्योकःसारी वा इन्द्रो' यत्र वा इन्द्रः पूर्वं[1] गच्छति[2] गच्छत्येव तत्रापरं' यज्ञस्यैव सेन्द्रतायै' ॥ १५ ॥

॥ इत्यथर्ववेदे गोपथब्राह्मणोत्तरभागे पञ्चमः प्रपाठकः ॥

ओं तान्वा एतान्संपातान्विश्वामित्रः प्रथममपश्यद्देवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र यन्न इन्द्रो जुजुषे[3] यच्च वष्टि कथा महामवृधत्कस्य[4] होतुरिति' तान्विश्वामित्रेण दृष्टान्वामदेवो[5] ऽसृजत' स हेक्षां चक्रे विश्वामित्रो यान्वा[6] अहं[6] संपातानदर्शं तान्वामदेवो[7] ऽसृजत' कानि न्वहं[8] हि[9] सूक्तानि संपातांस्तत्प्रतिमान्सृजेयमिति[10]' स एतानि सूक्तानि संपातांस्तत्प्रतिमानसृजत[11]' सद्यो ह जातो वृषभः कनीन उद्व ब्रह्माण्यैरत[12] अवस्याभि तष्टेव दीधया मनी-

---

1) पूर्वे F; 2) गच्छति fehlt in F; 3) जुषे D; 4) माहा° A pr. m.; 5) दृष्ट्वा° A sec. m. und E; 6) यान्वाहं A und F; यावान्वाहं D; 7) °दर्शास्तान्वामदेवो E; 8) So corr.; die hss. त्वं; 9) Korrupt!; 10) °त्प्रतिमानसृजेतेयमिति E; °त्प्रतिमानसृजयमिति D; 11) °सृजते A pr. m.; 12) ब्रह्मण्यै° D.

षामिति विश्वमित्र ' इन्द्रः पूर्भिदातिरद्दासमर्कैर्य[1] एक इद्धव्यश्चर्षणीनां[2] यस्तिग्मशृङ्गो वृषभो न भीम इति वसिष्ठ ' इमामू षु प्रभृतिं सातये धा इच्छन्ति[3] त्वा सोम्यासः सखायः[4] शासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यं[5] गादिति भरद्वाज ' एतैर्वै संपातैरेत[6] ऋषय इमांल्लोकान्समपतंस्तंयत्समपतंस्तस्मात्संपातास्तत्संपातानां संपातत्वं ' ततो वा एतांस्त्रीन्संपातान्मैत्रावरुणो विपर्यासमेकैकमहरहः[7] शंसत्येवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्रेति प्रथमे ऽहनि ' यन्न इन्द्रो जुजुषे यच्च वष्टीति[8] द्वितीये ' कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति तृतीये ' त्रीनेव संपातान्ब्राह्मणाच्छंसी विपर्यासमेकैकमहरहः शंसतीन्द्रः पूर्भिदातिरद्दासमर्कैरिति प्रथमे ऽहनि ' य एक इद्धव्यश्चर्षणीनामिति द्वितीये[9] ' यस्तिग्मशृङ्गो वृषभो न भीम इति तृतीये ' त्रीनेव संपातानच्छावाको विपर्यासमेकैकमहरहः शंसतीमामू षु प्रभृतिं सातये धा इति प्रथमे ऽहनीच्छन्ति त्वा सोम्यासः सखाय इति द्वितीये ' शासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यं गादिति तृतीये ' तानि वा एतानि नव त्रीणि चाहरहःशंस्यानि[10] '

---

1) पूर्भिद्ति° A pr. m.; 2) श्नुर्तणीनां E; 3) इच्छन्ते A; 4) खाग: E; 5) श्रासद्व° E; 6) संपतेरेत D; 7) °कमह: A sec. m.; 8) वश्टीति A pr. m.; 9) द्वे F; 10) वाहरह:° E.

तानि द्वादश भवन्ति' द्वादश ह वै मासाः संवत्सरः' संवत्सरः[1] प्रजापतिः' प्रजापतिर्यज्ञस्तंत्संवत्सरं[2] प्रजापतिं यज्ञमाप्नोति[3]' तस्मिंत्संवत्सरे प्रजापतौ[4] यज्ञे ऽहरहः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति' प्रतितिष्ठत[5]' इदं सर्वमनु प्रतितिष्ठति[6]' प्रतितिष्ठति[6] प्रजया पशुभिर्य एवं वेद' तान्यन्तरेणावापमावपेरन्नंन्यूङ्खा[7] विराजश्चतुर्थे ऽहनि वैमदीश्च[8] पङ्क्तीः पञ्चमे पारुच्छेपीः[9] षष्ठे' ऽथ यान्यन्यानि महास्तोत्राण्यष्टर्चान्यावपेरन् ॥ १ ॥

को अद्य[10] नर्यो देवकाम इति मैत्रावरुणो[11]' वने न वा यो न्यधायि चाकन्निति ब्राह्मणाच्छंस्या याह्यर्वाङुपबन्धुरेष्ठा[12] इत्यच्छावाक' एतानि वा आवपनान्येतैरेवावपनैर्देवाश्चर्षयश्च[13] स्वर्गं लोकमायंस्तंथैवैतद्यजमाना एतैरेवावपनैः[14] स्वर्गं लोकं यन्ति' सद्यो ह जातो वृषभः कनीन[15] इति मैत्रावरुणः पुरस्तात्संपातानामहरहः शंसति' तदेतत्सूक्तं स्वर्ग्यमेतेन[16] सूक्तेन

1) Fehlt in D; 2) °स्तं संवत्सरं D; 3) °प्नोति Sing. und Plur. durch einander gebraucht; Ait. Br. VI 19, 7; अपुवन्ति; 4) प्रजापतै A pr. m. und D; प्रजापति: E; 5) So corr.; die hss. प्रतिष्ठन्त; 6) °तष्ठन्ति D; 7) °न्यूङ्ख A; 8) So corr.; die hss. वैपदीश्च; 9) So corr.; die hss. पारुच्छेपी:; 10) अद्यं E; 11) °रुणो F; 12) °पवन्धुरेष्ठा D und F; 13) आवयमानान्ये° E; °पनेदेवाश्च D; 14) °वपने: D; 15) वतीन E; 16) स्वर्गमे° A pr. m., D, E und F.

देवाश्चर्षयश्च स्वर्गं[1] लोकमायंस्तथैवैतद्यजमाना[2] एतेनैव सूक्तेन स्वर्गं[1] लोकं यन्ति । तदृषभवत्पशुमद्भवति । पशूनामाप्त्यै । तत्पञ्चर्चं भवत्यन्नं वै पङ्क्तिरन्नाद्यस्यावरुद्ध्या[3] । अरिष्टैर्नः पथिभिः पारयन्तेति[4] स्वर्गताया[5] एवैतदहरहः शंसत्युदु ब्रह्माण्यैरत[6] श्रवस्येति[7] ब्राह्मणाच्छंसी । ब्रह्मण्वदेतत्सूक्तं समृद्धमेतेन सूक्तेन देवाश्चर्षयश्च स्वर्गं[8] लोकमायंस्तथैवैतद्यजमाना एतेनैव सूक्तेन स्वर्गं[9] लोकं यन्ति । तदु वै षडृचं[10] । षड्वा ऋतव । ऋतूनामाप्त्यै । तदुपरिष्टात्संपातानामहरहः शंसत्यभि तष्टेव दीधया मनीषामित्यच्छावाको[11] ऽहरहः शंसत्यभिवदति[12] तत्यै[13] रूपमभि प्रियाणि मर्मृशत्पराणीति । यान्येव पराण्यहानि तानि प्रियाणि । तान्येव तदभिमर्मृशन्तो यन्त्यभ्यारभमाणाः । परो वा अस्माल्लोकात्स्वर्गो[14] लोकः । स्वर्गमेव तल्लोकमभिमृशन्ति । कवींरिच्छामि[15] संदृशे[16] सुमेधा इति । ये ह वा अनेन पूर्वे प्रेतास्ते[17] वै कव-

---

1) स्वर्गो A, E und F; 2) °जमानां A pr. m.; 3) °यस्यवरुन्ध्या D; 4) पारयन्विवति A pr. m. D, E und F; 5) स्वर्गाताया A und F; 6) °पयैरत A pr. m. und F; 7) श्रवत्येति D; 8) स्वर्गो A und F; 9) स्वर्गो A; 10) षडर्चं A und F; 11) °त्याच्छावाको A; 12) °भिवदभि A, D, E; 13) तप्तै A und D; 14) So corr.; °ल्लोको स्वर्गो A pr. m.; °ल्लोकाः स्वर्गो A sec. m. D, E und F; 15) कावीं° E; 16) संदृशे A; 17) So corr.; die hss. प्रोतास्ते.

यस्तानेव[1] तदभ्यतिवदति ' यद्व वै दशर्चं[2] दश वै प्राणाः ' प्राणानेव तदाप्नोति ' प्राणानां संतत्यै ' यद्व वै दशर्चं ' दश वै पुरुषे प्राणा ' दश स्वर्गा[3] लोकाः ' प्राणांश्चैव तत्स्वर्गांश्च लोकानाप्नोति ' प्राणेषु चैवैतत्स्वर्गेषु च[4] लोकेषु प्रतितिष्ठन्तो[5] यन्ति ' यद्व वै दशर्चं ' दशाक्षरा विराडियं वै स्वर्गस्य लोकस्य[6] प्रतिष्ठा ' तदेतदस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति[7] ' सकृदिन्द्रं निराह ' तेनैन्द्राद्रूपान्न प्रच्यवते ' तदुपरिष्टात्संपातानामच्छावाकः शंसति ' ॥ २ ॥

कस्तमिन्द्र त्वावसुं कन्नव्यो अतसीनां कद्रू न्वस्याकृतमिति[8] कद्वन्तः प्रगाथा अच्छावाकः शस्यन्ते ' को[9] वै प्रजापतिः ' प्रजापतेराप्त्यै ' यदेव कद्वन्तस्तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं ' यदेव कद्वन्तो ' ऽथो अन्नं वै कमथो अन्नस्यावरुद्ध्यै[10] ' यदेव कद्वन्तो ' ऽथो सुखं वै कमथो सुखस्यावरुद्ध्यै ' यदेव कद्वन्तो ' ऽथो ऽच्छावाका एते शान्तान्यहीनसूक्तान्युपयुञ्जाना[11] यन्ति ' तानि कद्वद्भिः प्रगाथैः शमयन्ति ' तान्येभ्यः शान्तानि कं भवन्ति[12] ' तान्येताञ्छान्तानि[13] स्वर्गं[14]

---

1) So corr.; die hss. तान्येव; 2) दशर्चे E; 3) So corr.; die hss. स्वर्गौ; 4) Fehlt in E; 5) °ष्ठन्ति D; 6) Fehlt in A, D und F; 7) °पयन्ति A pr. m.; 8) न्वास्याकृ° A pr. m. D und F; 9) So corr.; die hss. शंसन्त्येको; 10) अन्यस्या° D; 11) °पयुजाना D; 12) भवति D und E; 13) ताञ्छातानि E; 14) स्वर्गा A, स्वर्ग D.

लोकमभिवहन्ति ' त्रिष्टुभः सूक्तप्रतिपदः[1] शंसेयुस्तां हैके पुरस्तात्प्रगाथानां[2] शंसन्ति धाय्या इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्क्षत्रं वै होता विशो होत्राशंसिनः ' क्षत्रायैव[3] तद्विशं[4] प्रत्युद्यामिनीं कुर्युः ' पापवस्यसं[5] ' त्रिष्टुभो[6] वा[7] इमाः सूक्तप्रतिपद[8] इत्येवं विद्याद्यथा वै समुद्रं प्रतरेयुरेवं हैवैते प्रप्लवन्ते[9] ये संवत्सरं द्वादशाहं वोपासते[10] ' तद्यथा सैरावतीं[11] नावं पारकामाः समारोहेयुरेवं हैवैतास्त्रिष्टुभः स्वर्गकामाः[12] समारोहन्ति ' न ह वा एतच्छन्दो गमयित्वा[13] स्वर्गं[14] लोकमुपावर्तते[15] ' वीर्यवत्तमं[16] हि ' ताभ्यां न व्याह्वयीत[17] ' समानं हि छन्दो ' ज्यो नेद्धाय्याः[18] करवाणीति ' यदेनाः शंसन्ति[19] तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं ' यद्वेवैनाः शंसन्तीन्द्रमेवैताभिर्निर्ह्वयन्ते[20] यथर्षभं[21] वाशितायै[22] ' ॥ ३ ॥

---

1) सूक्तः प्रति° A sec. m., E und F; 2) °गाथाना A sec. m. und F; 3) So corr.; die hss. क्षत्रस्यैव; 4) So corr.; die hss. तद्विषं; 5) So corr.; A und F पावमनस्यसं; D und E पावनस्यसं; 6) त्रिष्टुभो F; 7) ? ? मा D; vielleicht म ?; 8) °तिपाद् D; 9) प्रप्लवयन्ते F; 10) वोपासन्ते A, D und E; 11) सैरावतो D, E und F; 12) स्वर्गाकामाः A und F; 13) गामयित्वा D; 14) स्वर्गा A; 15) °वर्तात A pr. m.; °वर्तन्त D und E; 16) विर्यवन्तं मं D, E und F; 17) यो हूयेत A pr. m.; °या-हूयेत E und F; 18) So corr.; die hss. न्ये धाय्याः; 19) शंसति D und E; 20) शंसतीन्द्र° E; 21) °भो D; 22) So corr.; die hss. वासितायै.

अपेन्द्र प्राचो मघवन्नमित्रानिति मैत्रावरुणः पुरस्तात्संपातानामहरहः शंसत्यपापाचो[1] अभिभूते[2] नुदस्वापोदीचो[3] अप शूराधराच[4] उरौ यथा तव शर्मन्मदेमेत्यभयस्य रूपमभयमिव[5] ह्यन्विच्छति[6]' ब्रह्मणा[7] ते[8] ब्रह्मयुजा[9] युनज्मीति ब्राह्मणाच्छंस्येतामहरहः शंसति[10] युक्तवतीं' युक्त इव[11] ह्यहीनो' ऽहीनस्य रूपमुरुं नो लोकमनुनेषीत्यच्छावाको ऽहरहः शंसत्यनुनेषीत्येत इव[11] ह्यहीनो' ऽहीनस्य रूपं' नेषीति सत्त्रायणरूपमोकःसारी[12] हैवैषामिन्द्रो भवति' यथा गौः प्रज्ञातं[13] गोष्ठं[14] यथर्षभो[15] वाशिताया[16] एवं[17] हैवैषामिन्द्रो यज्ञमागच्छति[18]' न शुनंह्वयया ऽहीनस्य[19] परिदध्यात्क्षत्रियो[20] ह राष्ट्राच्च्यवते' यो हैव परो भवति तमभिह्वयति[21]' ॥ ४ ॥

अथातो ऽहीनस्य[22] युक्तिश्च विमुक्तिश्च' व्यन्तरिक्षम-

---

1) °पायायो E; 2) अभिभृतं D; 3) °पोदेवो E; 4) शूरध° A pr. m. und D; 5) अभयम् fehlt in D; 6) So corr.; die hss. °च्छेति; 7) ब्राह्मणा D; 8) तै A; 9) ब्राह्मणायुजा D; 10) शंसन्ति A sec. m.; D, E und F; 11) इवा A pr. m., D, E und F; 12) So corr.; सांत्रायणा° D; सत्रायणा A, E und F; 13) प्रजातं A, D und E; 14) गोष्ठ D; 15) So corr.; die hss. यथर्षभं; 16) So corr.; die hss. वासिताया; 17) एव A sec. m. und F; 18) °गच्छन्ति A pr. m., D, E und F; 19) हुयया° A pr. m.; 20) परिदधात्क्ष° D; परिदध्या क्षेत्रियो E; 21) तमपिह्वयति E; 22) So corr.; die hss. ऽहीनश्च.

तिर् इत्यहीनं[1] युङ्क्ते[2] ' एवेदिन्द्रमिति विमुञ्चति ' नूनं सा त इत्यहीनं[3] युङ्क्ते[4] ' नू ष्टुत इति विमुञ्चत्येष ह[5] वा अहीनं तन्तुमर्हति य एनं योक्तं[6] च विमोक्तं च वेद ' तस्य हैषैव युक्तिरेषा विमुक्तिस्तांयत्प्रथमे ऽहनि चतुर्विंश[7] एकाहिकीभिः[8] परिदध्युः प्रथम एवाहनि यज्ञं संस्थापयेयुर्नाहीनकर्म कुर्युरथ यदहीनपरिधानीयाभिः[9] परिदध्युस्तद्यथा युक्तो ऽविमुच्यमान[10] उत्कृत्येतैवं यजमाना उत्कृत्येरन्नाहीनकर्म कुर्युरथ यदुभयीभिः परिदध्युस्तद्यथा दीर्घाध्व उपविमोकं[11] यायात्तादृक्तत्समानीभिः[12] परिदध्युस्तदाहुरेकया द्वाभ्यां वा स्तोममतिशंसेद्दीर्घारण्यानि[13] भवन्ति ' यत्र बह्वीभि स्तोमो ऽतिशस्यते ऽथो क्षिप्रं देवेभ्यो ऽन्नाद्यं संप्रयच्छामीत्यपरिमिताभिरुत्तरयोः[14] सवनयोरपरिमितो[15] वै स्वर्गो लोकः[16] ' स्वर्गस्य[16] लोकस्य समष्ट्यै ' तद्यथाभिह्वेषते[17] पिपासते क्षिप्रं प्रयच्छेत्तादृक्तत्समानीभिः परिदध्युः ' संततो हैवै-

---

1) °रद्दीत्यहीनं A, D und F; 2) युक्त A pr. m., D und E; 3) °हीन E; 4) युक्ते A pr. m. und D; 5) Fehlt in D; 6) योक्त F; 7) °विंशति D; 8) एकाहीकिभिः F; 9) Die hss. यद्हीनः परि°; 10) So corr.; die hss. °माना; 11) °मोकयं A sec. m.; 12) याड्यास्ताद्दृ° A pr. m., E und F; याड्यास्तद्दृ° D; 13) °रण्यनि A pr. m.; 14) संप्रयच्छमीत्य° A und E; 15) सवनेयोर° A pr. m.; 16) Fehlt in D; 17) यथाभिसहैते F.

षामारब्धो ऽविस्रस्तो यज्ञो भवति ' संततमृचा[1] वषट्कृत्यं ' संतत्यै[2] ' संधीयते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ' ॥ ५ ॥

तदाहुः कथं द्युक्थो[3] होतैकसूक्त एकोक्था होत्रा द्विसूक्ता[4] इत्यसौ वै होता यो ऽसौ तपति ' स वा एक एव ' तस्मादेकसूक्तः ' स यद्विध्यातो द्वाविवाभवति ' तेन एव मण्डलं भा अपरं शुक्लमपरं कृष्णं ' तस्माद् द्युक्थो ' रश्मयो वाव होत्रास्ते[5] वा एकैकं[6] ' तस्मादेकोक्थास्तांयदेकैकस्य[7] रश्मेर्द्वौ[8] द्वौ वर्णौ भवतस्तस्माद्द्विसूक्ताः[9] ' संवत्सरो वाव होता ' स वा एक एव ' तस्मादेकसूक्तस्तस्य[10] यद्द्व्यान्यहानि भवन्ति शीतान्यन्यान्युष्णान्यन्यानि तस्माद् द्युक्थ[11] ' ऋतवो वाव होत्रास्ते वा एकैकं ' तस्मादेकोक्थास्तांयदेकैकस्यर्तौ[12] द्वौ[12] द्वौ मासौ भवतस्तस्माद्द्विसूक्ताः ' पुरुषो वाव होता ' स वा एक एव ' तस्मादेकसूक्तः ' स यत्पुरुषो भवत्यन्यथैव प्रत्यङ्भवत्यन्यथा प्राङ्स्माद् द्युक्थो ' ऽङ्गानि वाव होत्रास्तानि वा एकैकं ' तस्मादेकोक्थास्तांयदेकैकमङ्गं द्युतिर्भवति तस्माद्

1) ततमृचा D; 2) तत्यै E; 3) द्व्युक्तं F; 4) द्विसूत्रा F; 5) होत्रका D; 6) Hier endet E; 7) तस्मादेकाच्कंस्त° D; 8) So corr.; die hss. रश्मे द्वौ; 9) भवन्तस्त° A pr. m.; °सूक्ता: A pr. m. und D; 10) सूक्तस्य F; 11) °द्द्व्युकया F; 12) So die hss.; wschl. °स्तयदेकैकस्यर्तोर्द्वौ.

द्विसूक्तास्तदाहुर्यद् द्व्युक्थो होतैकसूक्त एकोक्था होत्रा द्विसूक्ताः कथं तत्समं भवति ' यदेव द्विदेवत्याभिर्यजन्त्यथो[1] यद्विसूक्ता होत्रा इति ब्रूयात्तदाहुर्यदग्निष्टोम[2] एव सति यज्ञे द्वे होतुरुक्थे अतिरिच्येते कथं ततो होत्रा न व्यवच्छिद्यन्त इति ' यदेव द्विदेवत्याभिर्यजन्त्यथो यद्विसूक्ता होत्रा इति ब्रूयात्तदाहुर्यदग्निष्टोम[2] एव[3] सति[3] यज्ञे सर्वा देवताः सर्वाणि छन्दांस्याप्याययन्त्यथ कतमेन छन्दसायातयामान्युक्थानि प्रणयन्ति कया देवतयेति ' गायत्रेण छन्दसाग्निना देवतयेति ब्रूयाद्देवान्ह यज्ञं तन्वानानसुररक्षांस्यभिचेरिरे[4] यज्ञपर्वणि[5] यज्ञमेषां हनिष्यामस्तृतीयसवनं[6] प्रति ' तृतीयसवने ह यज्ञस्त्वरिष्टो[7] बलिष्ठः ' प्रतनुमेषां[8] यज्ञं हनिष्याम[9] इति ' ते वरुणं दक्षिणतो ऽयोजयन्मध्यतो[10] बृहस्पतिमुत्तरतो विष्णुं ' ते ऽब्रुवन्नेकैकाः स्मो ' नेदमुत्सहामह इति ' स्तुतो द्वितीयो येनेदं सह[11] व्यश्नवामहा[11] इति ' तानिन्द्रो ऽब्रवीत्सर्वे मद्वितीया स्थेति ' ते सर्व[12] इन्द्रद्वितीयास्तस्मादिन्द्रा-[13]

---

1) °भियजन्त्यथो D; 2) °दाग्निष्टोम A sec. m. und F; 3) Fehlt in F; 4) So corr.; die hss. तन्वाना असुर°; 5) Fehlt in D; 6) हविष्या° F; 7) ? ? vielleicht °रिष्ठो; 8) ? ?; 9) हविष्याम A pr. m. und F; 10) ऽयोजयान्म° A pr. m., D und E; 11) समश्नुवा° D; 12) सर्वे A pr. m.; 13) So corr.; die hss. इन्द्रं द्वि°.

वारुणमैन्द्राबार्हस्पत्यमैन्द्रावैष्णावमनुशस्यते[1] ' द्वितीयवन्तो ह वा एतेन स्वा भवन्ति ' द्वितीयवन्तो मन्यन्ते[2] य[3] एवं[3] वेद[3] ' ॥ ६ ॥

आग्नेयीषु मैत्रावरुणस्योक्थं प्रणयन्ति ' वीर्यं वा अग्निर्वीर्येणैवास्मै[4] तत्प्रणयन्त्यैन्द्रावारुणमनुशस्यते[4] ' वीर्यं वा इन्द्रः ' क्षत्रं वरुणः ' पशव उक्थानि ' वीर्येणैव तत्क्षत्रेण चोभयतः पशून्परिगृह्णाति ' स्थित्या ' अनपक्रान्त्या ' ऐन्द्रीषु ब्राह्मणाच्छंसिन उक्थं प्रणयन्ति ' वीर्यं वा इन्द्रो ' वीर्येणैवास्मै तत्प्रणयन्त्यैन्द्राबार्हस्पत्यमनुशस्यते[5] ' वीर्यं वा इन्द्रो ' ब्रह्म बृहस्पतिः ' पशव उक्थानि ' वीर्येणैव तद्ब्रह्मणा[6] चोभयतः पशून्परिगृह्णाति ' स्थित्या ' अनपक्रान्त्या ' ऐन्द्रीष्वच्छावाकस्योक्थं[7] प्रणयन्ति ' वीर्यं वा इन्द्रो ' वीर्येणैवास्मै तत्प्रणयन्त्यैन्द्रावैष्णावमनुशस्यते[8] ' वीर्यं वा इन्द्रो ' यज्ञो विष्णुः ' पशव उक्थानि ' वीर्येणैव तद्यज्ञेन चोभयतः पशून्परिगृह्य क्षत्रे[9] ऽन्ततः[9] प्रतिष्ठापयति ' तस्मात्तु क्षत्रियो[10] भुयिष्ठं हि[11] पशूना-

---

1) ऐन्द्रावारुणम् fehlt in F; 2) मन्यते F; 3) य एवं वेद ist gedankenlos zugefügt; 4) अग्निर्वीर्येणैव तद्ब्रह्मणा चोभयतः पशून्परिगृह्णाति F; 5) तस्मात्प्रण° F; °नुशिष्यते D; 6) तद्ब्राह्मणा D; 7) °कस्योक्थ D; 8) तत्प्रणायत्यैन्द्रा° F; 9) क्षत्रन्ततः A pr. m., D und E; 10) ?? क्षत्रिया?; 11) Korrupt.

मीशते[1] ' याधिष्ठाता[2] प्रदाता यस्मै प्रत्ता वेदा अवरुद्धास्तान्येतान्यैन्द्राणि जागतानि शंसत्यथो[3] एतैरेव सेन्द्रं तृतीयसवनमेतैर्जागतं सवनं ' धराणि ह वा अस्यैतान्युक्थानि भवन्ति यन्नाभानेदिष्ठो वालखिल्यो वृषाकपिरेवयामरुत्तस्मात्तानि[4] सार्धमेवोपेयुः ' सार्धमिदं रेतः सिक्तं[5] समृद्धमेकधा प्रजनयामीति ' ये ह वा एतानि नानूपेयुर्यथा रेतः सिक्तं[6] विलुम्पेत्कुमारं[7] वा जातमङ्गशो विभजेत्तादृक्तत्तस्मात्तानि[8] सार्धमेवोपेयुः[9] ' सार्धमिदं रेतः सिक्तं समृद्धमेकधा प्रजनयामीति ' शिल्पानि शंसति देवशिल्पान्येतेषां वै शिल्पानामनुकृतीह[10] शिल्पमधिगम्यते ' हस्ती कंसो वासो हिरण्यमश्वतरीरथः शिल्पं ' शिल्पं हास्य समधिगम्यते य एवं वेद ' यदेव शिल्पानि शंसति तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं ' यद्वेव शिल्पान्यात्मसंस्कृतिर्वै शिल्पान्यात्मानमेवास्य तत्संस्कुर्वन्ति ' ॥ ७ ॥

नाभानेदिष्ठं शंसति ' रेतो वै नाभानेदिष्ठो ' रेत एवास्य तत्कल्पयति ' तद्रेतोमिश्रं भवति[11] ' ह्मया[12] रेतः

1) °मिशन्ते F; 2) ? ? यो ऽधि°; 3) शंसत्यथो D; 4) वृषाकंपायिरेव° D; 5) सिक्ता D; 6) सित्ता D; सित्तुं F; 7) विलुंम्पत कु° F; 8) °त्तस्मात्तत्तानि D; 9) °वोपेय: D; 10) So corr.; die hss. °नुकृतिर्हि; 11) भवन्ति A und D; 12) ह्मयया D.

संजग्मानो निषिञ्चदिति[1] ' रेतसः समृद्ध्या एव ' तं नरा-शंसं[2] शंसति ' प्रजा वै नरो ' वाक्शंसः ' प्रजासु तद्वाचं[3] दधाति[4] ' तस्मादिमाः प्रजा वदन्त्यो जायन्ते ' तं हैके पुरस्तात्प्रगाथानां शंसन्ति पुरस्तादायतना वागिति वदन्त ' उपरिष्टादेक उपरिष्टादायतना वागिति वदन्तो ' मध्य एव शंसेन्मध्यायतना[5] वा इयं वागुपरिष्टान्नेदीयसीव ' तं होता रेतोभूतं शस्त्वा मैत्रावरुणाय संप्रयच्छत्येतस्य[6] त्वं प्राणान्कल्पयेति[7] ' वालखिल्याः शंसति[8] ' प्राणा वै वालखिल्याः ' प्राणानेवास्य तत्कल्पयति ' ता[9] विहृ-ताः[10] शंसति ' विहृता[10] वै प्राणाः ' प्राणेनापानो ' ऽपानेन व्यानः ' स पच्छः प्रथमे सूक्ते विहरत्यर्धर्चशो द्वितिय[11] ' ऋक्शः तृतीये ' स यत्प्रथमे सूक्ते विहरति वाचं[12] चैव तन्मनश्च विहरति ' यद्द्वितीये[13] चक्षुश्चैव तच्छ्रोत्रं च विहरति ' यत्तृतीये प्राणं चैव तदात्मानं च विहरति ' तदुपाप्तो[14] विहरेत्कामो[14] ' नेतुर्वै[14] प्रगा-

---

1) ऽभिषि° D; 2) संनाराशंसं F; 3) तद्वाच A pr. m. und F; 4) दधामि D; 5) °न्मध्ययतना D; 6) संप्रयच्छेत्येतस्य D; 7) So corr.; die hss. °ल्पयति; 8) शंसन्ति F; 9) वा F; 10) विहिताः D; 11) द्वितीय A; 12) वाचां D; 13) °तीय A pr. m. und E; 14) Korrupt. Ait. Br. विहारे कामो नेत्तु वै D °न्येतुः वै.

ाः कल्पन्ते[1] ' ऽतिमर्शमेव[2] विहरेत्तथा वै प्रगाथाः
ल्पन्ते[3] ' यदेवातिमर्शं तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं ' यद्वेवा-
तिमर्शमात्मा वै बृहती ' प्राणाः सतोबृहती ' स बृहती-
मशंसीत्स आत्मांथ[4] सतोबृहतीं[5] ' ते प्राणा ' अथ
बृहतीमंथ सतोबृहतीं ' तदात्मानं प्राणैः परिबृंहन्नेति '
यद्वेवातिमर्शमात्मा वै बृहती ' प्रजाः सतोबृहती ' स
बृहतीमशंसीत्स आत्मांथ सतोबृहतीं ' ते प्रजा ' अथ बृह-
तीमंथ सतोबृहतीं ' तदात्मानं प्रजया परिबृंहन्नेति ' यद्वे-
वातिमर्शमात्मा वै बृहती[6] ' पशवः सतोबृहती ' स
बृहतीमशंसीत्स आत्मांथ सतोबृहतीं ' ते पशवो ' ऽथ
बृहतीमंथ सतोबृहतीं[7] ' तदात्मानं पशुभिः परिबृंहन्नेति '
तस्य मैत्रावरुणः प्राणान्कल्पयित्वा ब्राह्मणाच्छंसिने संप्र-
यच्छत्येतस्य त्वं प्रजनयेति ' सुकीर्तिं शंसति ' देवयोनिर्वै
सुकीर्तिस्तस्माद्यज्ञियायां देवयोन्यां यजमानं प्रजनयति[8] ' वृ-
षाकपिं शंसत्यात्मा वै वृषाकपिरात्मानमेवास्य तत्क-
ल्पयति ' तं न्यूङ्खयत्यन्नं[9] वै न्यूङ्खो ' ऽन्नाद्यमेवास्मै तत्सं-

---

1) So corr.; कल्पयन्ते A und F; कल्प्यन्त D; 2) So corr.; ऽतिमर्श समेव A und F; ऽतिमर्श समेव D; 3) कल्प्यन्ते D; 4) आत्मा. F; 5) °बृहती A sec. m. und F; 6) बृहतीं A; 7) °बृहती F; 8) प्रजनयेति A und F; 9) So corr.; तन्यूङ्ख इत्यन्नं A und D; तन्यूङ्खमित्यन्नं F.

प्रयच्छति यथा[1] कुमाराय जाताय स्तनं ' स पाङ्क्तो[2] भवति[2] ' पाङ्क्तो ह्ययं पुरुषः पञ्चधा विहितो ' लोमानि त्वगस्थि मज्जा मस्तिष्कं ' स यावानेव पुरुषस्तावन्तं यजमानं संस्कृत्याच्छावाकाय संप्रयच्छत्येतस्य त्वं प्रतिष्ठां कल्पयेत्येवयामरुतं[3] शंसति ' प्रतिष्ठा वा एवयामरुत्प्रतिष्ठायामेवैनमन्ततः प्रतिष्ठापयति ' याज्यया यजत्यन्नं वै याज्यान्नाद्यमेवास्मै तत्संप्रयच्छति ' ॥ ८ ॥

तानि वा एतानि सहचराणीत्याचक्षते यन्नाभानेदिष्ठो वालखिल्यो वृषाकपिरेवयामरुत्तानि सह वा[4] शंसेत्सह[4] वा न शंसेद्यदेषामन्तरीयात्तद्यजमानस्यान्तरीयाद्यदि[5] नाभानेदिष्ठं[6] रेतो ऽस्यान्तरीयाद्यदि वालखिल्याः प्राणानस्यान्तरीयाद्यदि वृषाकपिमात्मानमस्यान्तरीयाद्यद्येवयामरुतं प्रतिष्ठा वा एवयामरुत्प्रतिष्ठाया एवैनं तं आवयेद्दैव्याश्च मानुष्याश्च ' तानि सह वा शंसेत्सह वा न शंसेत्स ह बुडिल आश्वितरास्युर्विश्वजितो[7] होता सन्नीक्षां[8] चक्र एतेषां वा एषां[9] शिल्पानां विश्वजिति सांवत्सरिके द्वे होतुरुक्थे माध्यंदिनमभिप्रच्यवेते ' हन्ता-

1) कथा F; 2) Fehlt in D; 3) कल्पयेत्य° D und F; 4) वांशेत्सह D; 5) °तरीयाथदि A; 6) °नेदिष्ठो F; 7) ? ?; अश्वितरा° A pr. m.; wschl. आश्वितराश्विर्विश्वजितो; 8) So corr.; die hss. सं दीक्षां; 9) एषा F.

[illegible]मित्यमेवयामरुतं शंसयानीति[1] ' तद्ध[2] तथा शंसयां[3] चक्रे ' तद्ध तथा शस्यमाने गोश्ल आजगाम ' स होवाच होतः[4] कथा ते शस्त्रं विचक्रं[5] प्लवत इति ' किं ह्यभूदित्येवयामरुदयमुत्तरतः शस्यत इति ' स होवाचेन्द्रो वै माध्यंदिनः ' कथेन्द्रं माध्यंदिनान्निनीषसीति[6] ' नेन्द्रं माध्यंदिनान्निनीषामीति[7] स होवाच ' छन्दस्त्विदममाध्यंदिंसाचि[8] ' जागतं वातिजागतं वा ' स उ मारुतो ' मैवं संमृष्टेति ' स होवाचारमाच्छावाकेत्यथास्मिन्ननुशासनमीषे ' स होवाचेन्द्रमेष विष्णुन्यङ्गानि शंसत्वथ त्वं होतुरुपरिष्टाद्रौद्रिया धाय्यायाः पुरस्तान्मारुतस्य सूक्तस्याव्यस्यथा[9] इति ' तथेति ' तदप्येतर्हि तथैव शस्यते ' यथा षष्ठे पृष्ठाहनि[10] कल्पत एव यज्ञः कल्पते यजमानस्य प्रजातिः[11] कथमत्राशस्त एव नाभानेदिष्ठो भवत्यथ वालखिल्याः शंसति ' रेतो वा अग्रे ऽथ प्राणा ' एवं ब्राह्मणाच्छंस्यशस्त एव नाभानेदिष्ठो भवत्यथ वृषाकपिं[12] शंसति ' रेतो वा

---

1) So corr.; शस्ययानोति A, D und F; 2) तद्वत् A, तदत् D; 3) So corr.; die hss. शस्ययां; 4) तमः F; 5) विचक F; 6) So corr. nach Ait. Br.; die hss. °दिनान्यनोकसोति; 7) So corr.; माध्यंदिनान्यनोषामोति A; °दिन्यं नोषामिति D; माध्यंदिनान्यकोकसोतिमिति F; 8) So corr.; die hss. °त्विदमु माध्यंदिनं साति; 9) So corr.; die hss. °व्यस्वधा A und F; °व्यस्पध्म D; 10) °हानि A pr. m. und F; 11) प्रजापतिः A pr. m. und F; 12) वृषकपिं D.

अग्रे ऽथात्मा कथमत्र यजमानस्य प्रजातिः[1] कथं प्राणा अवरुद्धा भवन्तीति[2] । यजमानं वा एतेन सर्वेण यज्ञक्रतुना संस्कुर्वन्ति । स यथा गर्भो योन्यामन्तरेव प्राणानन्यान्तरियाद्यदि वृषाकपिमात्मानमस्यान्तरियाद्यथैव[3] या संभवच्छेते । न ह वै सकृदेवाग्रे सर्वं संभवत्येकैकं वा अङ्गं संभवतः[4] संभवति । सर्वाणि चेत्समाने ऽहनि क्रियेरन्कल्पत एव यज्ञः कल्पते यजमानस्य प्रजातिरथ[5] हैवैवयामरुतं होता शंसेत्तस्यास्य[6] प्रतिष्ठा । तस्यामेवैनमन्ततः[7] प्रतिस्थापयति प्रतिस्थापयति । ॥ १ ॥

देवक्षेत्रं[8] वै षष्ठमहर्देवक्षेत्रं[9] वा एत[10] आगच्छन्ति ये षष्ठमहरागच्छन्ति । न वै देवा अन्यो ऽन्यस्य गृहे वसन्ति[11] नर्तुर्ऋतोर्गृहे[12] वसतीत्याहुस्तद्यथायथमृत्विज ऋतुयाजान्यजन्त्यसंप्रदायं । तद्यदृतून्कल्पयन्ति[13] यथायथं जनिता[14] । तदाहुर्नर्तुप्रैषैः[15] प्रेष्येयुर्नर्तुप्रैषैर्वषट्कुर्युर्वाग्वा[16]

---

1) प्रजापतिः A pr. m. und F; 2) भवतीति D; 3) °याद्यद्वो व A sec. m. und D; °याद्यद्वै व A pr. m.; 4) So corr.; die hss. संभवति; fehlt in ed. B. Ind.; 5) प्रजापतिरथ A pr. m. und D; 6) ? ? Ait. Br. °तद्यास्य; 7) So corr.; die hss. तस्या एवैनमन्तत; 8) देवक्षत्रं D und F; 9) °क्षत्रं D und F; 10) एव A pr. m.; 11) संन्ति D; 12) So corr.; नर्तुर्तो गृहे A; नर्तु ऋतो गृहे D; नर्तुर्तो गृहे F; 13) °ल्पयति D und F; 14) Sic!; 15) So corr.; die hss. °प्रैषो; 16) So corr.; die hss. °प्रैषोर्व°.

ऋतुप्रैषा[1] ' आप्यते[2] वै वाक्षष्ठे ऽहनीति[3] ' यदृतु-
प्रैषैः[4] प्रेष्येयुर्यदृतुप्रैषैर्वषट्कुर्युर्वाचमेव[5] तदाप्तां शान्ता-
मृतावतीं[6] वहरावणीमृच्छेयुरच्युताद्यज्ञस्य[6] च्यवेरन्यज्ञा-
त्प्राणान्प्रजायाः[7] पशुभ्यो जिह्मा ईयुस्तस्मादृग्मेभ्य[8] एव
प्रेषितव्यमृग्मेभ्यो ऽधि वषट्कृत्यं ' तन्न वाचमाप्तां शान्ता-
मृतावतीं[9] वहरावणीमृच्छन्ति[9] ' नाच्युताद्यज्ञस्य च्यवेर-
न्ते[10] यज्ञात्प्राणान्प्रजायाः[11] पशुभ्यो जिह्मा यन्ति ' पारुच्छे-
पीरुपदधति[12] द्वयोः सवनयोः पुरस्तात्प्रस्थितयाज्यानां '
रोहितं[13] वै नामैतच्छन्दो यत्पारुच्छेपमेतेन ह वा इन्द्रः
सप्त स्वर्गाल्लोकानारोहदारोहति[14] सप्त स्वर्गाल्लोकान्य[15]
एवं[16] वेद ' तदाहुर्यत्पञ्चपदा एव पञ्चमस्याह्नो रूपं षट्-
पदाः[17] षष्ठस्याथ कस्मात्सप्तपदाः[18] षष्ठे ऽहनि शस्यन्त[19]
इति ' षड्भिरेव पदैः षष्ठमहरवाप्नुवन्त्यवाच्छिद्यैवैतदहर्यत्स-

1) ऋतुं प्रेष F; ऋतुप्रैष; 2) So corr.; A und F आप्यायते; D आयायते; 3) So corr.; die hss. ऽहनीते; 4) So corr.; die hss. °प्रैषी; 5) So corr.; die hss. °प्रैषैर्व°; 6) So alle hss. sic.! Ait. Br. आन्तामृकपावहीं वहराविपामृच्छे°; 7) Korrupt; 8) So corr.; die hss. येयुस्त°; 9) Vid. 6; 10) न्त fehlt in den hss.; 11) Vid. 7; 12) पारुच्छेपी° D; °धती A pr. m. und F; D fügt च ein; 13) रोहन्ति D; 14) °रोहन्ति A sec. m., D und F; 15) So corr.; die hss. °ल्लोकाय; 16) एव F; 17) So corr.; die hss. षट्पदात्; 18) So corr.; die hss. °पदात्; 19) शस्यते F.

तमं[1] ' तदेव सप्तमेन पदेनाभ्यारुह्य वसन्ति ' संततैस्त्र्य-हैरव्यवच्छिन्नैर्यन्ति य एवं विद्वांस उपयन्ति ' ॥ १० ॥

देवासुरा वा एषु लोकेषु समयतन्त ' ते वै देवाः षष्ठेनाह्नैभ्यो लोकेभ्यो ऽसुरान्प्राणुदन्त[2] ' तेषां यान्यन्तर्हस्तानि वसून्यासंस्तान्यादाय[3] समुद्रं प्रापद्यन्त[4] ' तेषां वै देवा[5] अनुहायैतेनैव छन्दसान्तर्हस्तानि[6] वसून्याददत ' तदेवैतत्पदं पुनःपदं ' स एवाङ्कुश[7] आकुञ्चनायां द्विषतो वसु दत्ते निरेवैनमेभ्यः[8] सर्वेभ्यो लोकेभ्यो नुदते य एवं वेद ' द्यौर्वै देवता षष्ठमहर्वहति ' त्रयस्त्रिंश स्तोमो ' रैवतं सामातिच्छन्दश्छन्दो ' यथादेवतमेनेन[9] यथास्तोमं यथासाम यथाछन्दसमृध्नोति य एवं वेद ' यद्धि समानोदर्कं तत्षष्ठस्याह्नो रूपं ' यथेव प्रथममहस्तदुत्तममहस्तदेवैतत्पदं पुनर्यत्षष्ठं ' यदश्ववद्यद्गयवद्यत्पुनरावृत्तं[10] यत्पुनर्निवृत्तं[11] यदन्तरूपं यदसौ लोको ऽभ्युदितो यन्नाभानेदिष्ठं यत्पारुच्छेपं यन्नाराशंसं यद्द्विपदा यत्सप्तपदा यत्कृतं यद्रैवतं तत्तृतीयस्याह्नो रूपमेतानि वै षष्ठस्याह्नो रूपाणि ' छन्द-

1) षष्ठमहरहर्व्याप्नु° A und F; 2) °राणुदन् A; 3) So corr.; die hss. °दायन्त्; 4) Korrupt; Ait. Br. प्रोप्यन्त; 5) F fügt षष्ठे ein; 6) D °र्हिस्तानि; ? ? wschl. °हस्तीनानि; 7) So corr.; die hss. वाङ्कुश; 8) A pr. m. fügt स ein; 9) °मेतेन न F; 10) °रावृतं D; 11) °र्निवृतं D.

साम्नु ह षष्ठेनाह्नाप्तानां रसो ऽत्यनेदत्तं[1] प्रजापतिरुदा-नान्नाराशंस्या गायत्र्या रैभ्या त्रिष्टुभा पारिक्षित्या जगत्या गाथयानुष्टुभैतानि[2] वै छन्दांसि षष्ठे ऽहनि शस्तानि भवन्त्ययातयामानि । छन्दसामेव तत्सरसताया अयातयाम-ताये[3] । सरसानि हास्य[4] छन्दांसि षष्ठे ऽहनि शस्तानि भवन्ति । सरसैश्छन्दोभिरिष्टं भवति सरसैश्छन्दोभिर्यज्ञं तनुते य एवं वेद । ॥ ११ ॥

अथ यद्द्विपदे स्तोत्रियानुरूपौ[5] भवत इमा नु कं भुवना सीषधामेति । द्विपाद्वै पुरुषो । द्विप्रतिष्ठः पुरुषः । पुरुषो वै यज्ञस्तस्माद्द्विपदे स्तोत्रियानुरूपौ भवतो । ऽथ सुकीर्तिं शंसत्यपेन्द्र प्राचो[6] मघवन्न मित्रानिति[7] । देव-योनिर्वै सुकीर्तिः । स य[8] एवमेतां देवयोन्यां सुकीर्तिं वेद कीर्तिं प्रतिष्ठापयति भूतानां कीर्तिमान्स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठति । प्रतितिष्ठति प्रजया पशुभिर्य एवं वेदाथ वृषाकपिं[9] शंसति वि हि सोतोरसृक्षतेत्यादित्यो[10] वै वृषाकपिस्तं यत्कम्पयमानो[11] रेतो वर्षति[12] तस्माद्वृषाक-पिस्तद्वृषाकपेर्वृषाकपित्वं । वृषाकपिरिव वै स सर्वेषु लो-

1) ऽनिनेदज्ञनं F; 2) So corr.; die hss. गाथया°; 3) अयात° F; 4) ह F; 5) स्तोत्रियानि° A und F; 6) प्रचो A pr. m.; 7) मित्रानिते F; 8) Fehlt A pr. m. und D; 9) वृषाकपि A pr. m. und D; 10) सोतर° D; 11) वृषाकपिं त° F; 12) वर्षेति A; वसति D.

केषु भाति य एवं वेद । तस्य तृतीयेषु पादेष्वाद्यन्तयो-
र्न्यूङ्खनिनर्दान्करोत्यन्नं[1] वै न्यूङ्खो[2] । बलं[3] निनर्दो[4] ।
ऽन्नाद्यमेवास्मै तद्बले निदधात्यथ कुन्तापं शंसति । कुयं[5]
ह[6] वै नाम कुत्सितं भवति । तत्तपति तस्मात्कुन्ता-
पास्तत्कुन्तापानां[7] कुन्तापत्वं । तप्यन्ते ऽस्मै कुयानिति[8]
तत्कुयः[5] स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठति । प्रतितिष्ठति प्रजया[9]
पशुभिर्य एवं वेद । तस्य चतुर्दश प्रथमा[10] भवन्तीदं जना
उप श्रुतेति । ताः प्रग्राहं शंसति यथा वृषाकपिं[11] । वार्ष-
त्रूपं[12] हि । वृषाकपेस्तन्न्यायमेत्येवाथ[13] रैभीः शंसति व-
च्यस्व रेभवच्यस्वेति । रेभन्तो वै देवाश्चर्षयश्च स्वर्गं लोक-
मायंस्तथैवैतद्यजमाना रेभन्त एव स्वर्गं लोकं यन्ति । ताः
प्रग्राहमेत्येवाथ पारिक्षिताः[14] शंसति राज्ञो विश्वजनी-
नस्येति[15] । संवत्सरो वै परिक्षित्संवत्सरो हीदं सर्वं
परिक्षियतीत्यथो खल्वाहुरग्निर्वै परिक्षिदग्निर्हीदं सर्वं
परिक्षियतीत्यथो खल्वाहुर्गाथा[16] एवैताः कारव्या राज्ञः

---

1) °निनर्द्दान्करो° D; 2) न्यूंसो D; 3) ब्रले D; 4) निनर्द्दो D; 5) ? ?; 6) है F; 7) तस्मात्कुत° A; 8) ? ? कुया इति ?; 9) प्रजाया A; प्रजा D; 10) प्रथमानि D; 11) वृषाकपि D; 12) So corr.; die hss. वार्षेत्रूपं; 13) So corr. nach Ait. Br.; die hss. वृषाकपेस्तन्याय°; 14) So corr.; die hss. पारिक्षिती:; 15) °नस्वेति A und F; 16) °हुर्गाथा A.

परिक्षित इति स नस्तद्यथा[1] कुर्याद्गाथा[2] एवैताः[3] शस्ता भवन्ति ' यन्नु वै गाथा अग्निरेव गाथाः संवत्सरस्य वेति ब्रूयाद्यन्नु वै मन्त्रो ऽग्निरेव मन्त्रः संवत्सरस्य वेति ब्रूयात्ताः प्रग्राहमित्येवाथ कारव्याः शंसतीन्द्रः[4] कारुमबूबुधदिति ' यदेव देवाः कल्याणं कर्माकुर्वंस्तत्कारव्याभिरवाप्नुवंस्तथैवैतद्यजमाना[5] यदेव देवाः कल्याणं कर्म कुर्वन्ति तत्कारव्याभिरवाप्नुवन्ति ' ताः प्रग्राहमित्येवाथ दिशां क्लृप्तीः[6] पूर्वं शस्त्वा यः सभेयो विदथ्य इति जनकल्या उत्तराः शंसति यो[7] ऽनाक्ताक्तो अनभ्यक्तो इत्यृतवो वै दिशः प्रजननस्तद्दिशां[8] क्लृप्तीः पूर्वं शस्त्वा यः सभेयो[9] विदथ्य[10] इति जनकल्या उत्तराः शंसत्यृतूनेव तत्कल्पयत्यृतुषु प्रतिष्ठापयति ' प्रतिष्ठन्तीरिदं सर्वमनुप्रतितिष्ठति[11] ' प्रतितिष्ठति प्रजया[12] पशुभिर्य एवं वेद ' ता अर्धर्चशः शंसति ' प्रतिष्ठित्या एवाथेन्द्रगाथाः शंसति यदिन्द्रादो दाशराज्ञ इतीन्द्रगाथाभिर्ह वै देवा असुरानागायाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमाना[13] इन्द्रगाथा-

---

1) ? ? F नयस्तत्पथ F; 2) कुर्यायथाकुर्याद्गाथा D; 3) एवैतास्य A und D; 4) शंसन्तीन्द्र: A pr. m.; 5) So corr.; die hss. कर्मकृ°; 6) कृप्ति: A pr. m. und D; 7) Fehlt in D; 8) ? ? प्रजननन्तत° A pr. m.; प्रजाननस्त° F; 9) संभेयो D; 10) विदथ्य D; 11) °प्रतिष्ठन्ति F; 12) प्रजाया A und F; 13) असुरानां ज्ञाया° A pr. m. und D; असुरानाज्ञाथैना° A sec. m. und F.

भिरिवाप्रियं भ्रातृव्यमागाययैनमतियन्ति ' ता अर्धर्चशः शंसति ' प्रतिष्ठित्या एव ' ॥ १२ ॥

अथैतशप्रलापं शंसत्येता अश्वा[1] आप्लवन्त[2] इत्यैतशो ह मुनिर्यज्ञस्यायुर्ददर्श ' स ह पुत्रानुवाच पुत्रका[3] यज्ञस्यायुरभिददर्श[4] ' तदभिलपिष्यामि मा मा दृप्तं[5] मन्यध्वमिति ' तथेति ' तदभिललाप ' तस्य हाभ्यग्निरैतशायनो[6] ज्येष्ठः[7] पुत्रो ऽभिद्रुत्य[8] मुखमपिजग्राह ब्रुवन्दृप्तो[9] नः पितेति[10] ' स होवाच धिक्त्वा[11] जाल्मापरस्य पापिष्ठां ते प्रजां करिष्यामीति यो मे मुखं प्राग्रहीर्यदि[12] जाल्म[13] मुखं न प्राग्रहीष्यः शतायुषं गामकरिष्यं[14] सहस्रायुषं पुरुषमिति ' तस्मादभ्यग्नय ऐतशायना[15] आजानेयाः[16] सन्तः पापिष्ठा अन्येषां[17] बलिहृतः[18] पितायच्छत्ताः[19] स्वेन प्रजापतिना स्वया देवतया ' यदैतशप्रलापस्तत्स्वर्गस्य

---

1) अश्व्वां A pr. m.; 2) अपुत्रन्त A pr. m.; आपुत्रन्त A sec. m. und F; अप्लवन्त D; 3) पुत्राका A pr. m.; 4) ?, wschl. °युरदर्शं; °युरदद्रुश्यं D; °युरदद्रुत्तं A pr. m. und F; 5) तृप्तं A und F; 6) So corr. A und F ह इत्यग्नि°; D हत्यग्नि°; 7) ज्येष्ठा D; 8) So corr.; ऽभिद्रुद्रुत्या A und F, ऽतिद्रुदत्य D; 9) ब्रुवन्तृप्तो A pr. m.; ब्रुवन्निप्तो D; 10) मितेति F; 11) धित्ता A und F; 12) So corr.; die hss. प्रागृहीस्यो यदि; 13) जल्मे A sec. m. und F; 14) ग्रामक° A und F; ग्रामंकरि° A sec. m.; 15) एतशायन A pr. m. und F; एताशायना D; 16) °नया: F; 17) So corr.; die hss. मन्येषां; 18) बालि° A; बलित्वत: F; 19) ?; wschl. पित्रा यच्छप्ता:.

कस्य रूपं । यद्वेवैतशप्रलापो ऽयातयामा वा[1] अक्षिति-शैतशप्रलापो[1] । ऽयातयामा मे यज्ञो ऽसदक्षितिर्मे यज्ञो दिति । तं वा एतशैतशप्रलापं[2] शंसति पदावग्राहं । सामुत्तमेन पदेन प्राप्नोति यथा निविदो[3] । ऽथ प्रवल्हिकाः पूर्वं शस्त्वा विततौ किरणौ द्वाविति प्रतिराधानुत्तरान् शंसति भुगित्यभिगत इति । प्रवल्हिकाभिर्ह वै देवा असुराणां रसान्[4] प्रववृहुस्तद्यथाभिर्ह[5] वै देवा असुराणां रसान् प्रववृहुस्तस्मात्प्रवल्हिकास्तत्प्रवल्हिकानां प्रवल्हिकात्वं । ता वै प्रतिराधैः प्रत्यराध्नुवंस्तद्यत्प्रतिराधैः प्रत्यराध्नुवंस्तस्मात्प्रतिराधास्तत्प्रतिराधानां प्रतिराधत्वं[6] । प्रवल्हिकाभिरेव द्विषतां[7] भ्रातृव्याणां रसान् प्रवल्हिकास्ता[8] वै[8] प्रतिराधैः[9] प्रतिराध्नुवन्ति । ताः प्रग्राहमित्येवाथाजिज्ञासेन्याः[10] शंसतीहेत्थ प्रागपागुदगधरागित्याजिज्ञासेन्याभिर्ह वै देवा असुरानाज्ञायाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमाना आजिज्ञासेन्याभिरेवाप्रियं[11] भ्रातृव्यमाज्ञायाथैनमतियन्ति[12] । ता अर्धर्चशः शंसति । प्रतिष्ठित्या एवा-

1) So corr.; die hss. वाक्षिति°; 2) एताशःप्रलापं F; 3) निवेदो D; 4) वसां D; 5) प्राव° D; °यथाभिर्ह F; 6) प्रतिरोधत्वं A sec. m. und D; 7) द्विषन्तां D; 8) ?; wschl. प्रवल्ह्याथैनं; 9) प्रतिराधाः D; 10) °थाजिज्ञासेन्याः A sec. m.; 11) So corr.; die hss. अजिज्ञा°; 12) So corr.; die hss. भ्रातृव्यमागायाथै°.

थातिवादं शंसति वीमे देवा अक्रंसतेति' ग्रीवा अतिवादस्तमेकर्चं शंसत्येकस्ता वै ग्रीस्तां वै विरेभं शंसति' विरेभिः[1] ग्रियं पुरुषो वक्तीति[2] 'तामर्धर्चशः[3] शंसति' प्रतिष्ठित्या एव' ॥ १३ ॥

अथादित्याश्चाङ्गिरसीश्च[4] शंसत्यादित्या ह जरितरङ्गिरोभ्यो दक्षिणामनयन्निति' तद्देवनीथमित्याचक्षत' आदित्याश्च ह वा अङ्गिरसश्च[5] स्वर्गे लोके ऽस्पर्धन्त वयं पूर्वे स्वरेष्यामो वयं पूर्व इति' ते हाङ्गिरसः श्वःसुत्यां ददृशुस्ते[6] हाग्निमूचुः[7] परेह्यादित्येभ्यः[7] श्वःसुत्यां प्रब्रूहीत्यथादित्या अद्यसुत्यां ददृशुस्ते हाग्निमूचुरद्यसुत्यास्माकं[8] ' तेषां नस्त्वं होतासीत्युपेमस्त्वामिति[9] ' स एत्याग्निरुवाचाथादित्या अद्यसुत्यामीक्षन्ते कं वो होतारमवोचन्वाह्वयन्ते युष्माकं वयमिति' ते हाङ्गिरसश्चुक्रुधुर्मा[10] त्वं गमो नु वयमिति' नेति हाग्निरुवाचानिन्द्या[11] वै माह्वयन्ते' किल्बिषं[12] हि तयो ऽनिन्द्यस्य[13] हवं[14] नेति[15] ' तस्मा-

1) ? ?; 2) वहन्तीति A pr. m.; 3) तमर्ध° A pr. m.; 4) °ङ्गिरसश्च A pr. m.; 5) So corr.; die hss. आङ्गिर°; 6) Fehlt in D; A und F ददृक्षुस्ते; 7) So corr.; die hss. हाग्निरमृचुः पुरे°; 8) हाग्निरमू° A pr. m., D und F; 9) So corr.; होतासीं दुपेम° A; होतासीदुपेम° D und F; 10) So corr.; die hss. हाङ्गिरसाश्च°; 11) °चानिर्धा A sec. m., D und F; 12) किल्बिष D; 13) निन्यस्य A sec. m.; निंयस्य F; निन्यंसा D; 14) हवन् A und F; 15) So corr.; die hss. न इति.

दतिद्वरमत्यल्यमिति[1] यजमानस्य ह्वमियादेव[2]। कि-ल्बिषं हि तयो ऽनिन्व्यस्य ह्वं नेति[3]। तान्हादित्या-नङ्गिरसो याजयां चक्रुस्तेभ्यो हीमां पृथिवीं दक्षिणां[4] निन्युस्तां[5] ह न प्रतिजगृहुः। सा हीयं[6] निवृत्ताभयतः-शीर्ष्णी[7] दक्षिणाः शुचा[8] विद्धाः शोचमाना व्यचरत्कु-पिता[9] मां[10] न प्रत्यग्रहीषुरिति। तस्या एते निरदीर्यन्त य एते प्रदरा[10] अधिगम्यन्ते। तस्मान्निवृत्तदक्षिणां[11] नो-पाकुर्याज्जिनां[12] प्रमृतेर्नैदक्षिणां[13] प्रमृणाजानीति[14]। त-स्मायु एवास्य समानजन्मा भ्रातृव्यः स्याद्गृणाह्नयुस्तस्मा[15] एनां[16] दद्यात्तंन्न[17] पराची दक्षिणा विवृणक्ति। द्विषति भ्रातृव्ये ऽन्ततः शुचं[18] प्रतिष्ठापयति यो[19] ऽसौ[19] तपति[19]। स वै शंसत्यादित्या ह जरितरङ्गिरोभ्यो दक्षिणामनयंस्तां ह जरितः प्रत्यायन्निति। न हीमां पृथिवीं प्रत्यायंस्तामु

---

1) So corr.; °मतल्पमिति A und F; °मत्नल्पमिति D; 2) ह्वेमियादेवा D; 3) So corr.; die hss. ह्वव्येति; 4) दक्षिणा F; 5) So corr.; die hss. °स्तं; 6) ?; यं A pr. m., D und F; 7) So corr.; die hss. °शीर्ष्णा; 8) शुच A pr. m. und D; 9) व्यचरन्कुपिता A und F; 10) So corr.; die hss. मा नः प्रतिगृहीषुरिति। तस्या एतानि निरदी-र्णन्ते य एते प्रतरा; 11) तस्मान्निवृतदक्षिणा F; 12) नोपाकुर्युरिति D; 13) प्रमृतेदृदक्षिणां D; 14) प्रमृणा° A pr. m., D und F; 15) Statt गृणाह्नयुः wschl. zu lesen वर्जनीयः; 16) एना D; 17) °त्तनः A und F; °तन्नः D; 18) So corr.; die hss. सचं; 19) Interpolation ?.

ह हरितः प्रत्यायन्निति प्रति हि ते ऽमुमायंस्तां[1] ह
हरितर्नः[2] प्रत्यगृभ्णान्निति । न हीमां पृथिवीं प्रत्यगृभ्णं-
स्तामु ह हरितर्नः प्रत्यगृभ्णान्निति प्रगृह्यादित्यमगृभ्णान्न-
ह्यनेतरसंनविचेतनानीत्येव ह[3] वा[3] अह्नां विचेत
यो ऽसौ तपति । स वै शंसति यज्ञा नेतरसंनपुरोगवास-
इत्येषा[4] ह वै यज्ञस्य पुरोगवी यद्दक्षिणा । यथाह्वामः[5]
स्वस्तमतिरेतदस्त्येतेष[6] एवेश्वर[7] उन्नेता । उत श्वेत आ-
शुपत्वा[8] उत[9] पद्याभिर्यविष्ठ । उतेमाशु[10] मानं पिपर्ती-
त्येष एव श्वेत एष शिशुपत्येष[11] उत पद्याभिर्यविष्ठः
उतेमाशु[10] मानं पिपर्तीत्यादित्या रुद्रा वसवस्तेनुत[12] ।
इदं राधः प्रतिगृभ्णीह्यङ्गिरः[13] । इदं राधो[14] विभु
प्रभु[15] इदं राधो बृहत्पृथु । देवा ददत्वासुरं[16] तद्वो अस्तु
सुचेतनं[17] । युष्मां अस्तु दिवे दिवे । प्रत्येव गृभायतेति[18]
तद्यदादित्याश्चाङ्गिरसीश्च शंसति स्वर्गताया एवैतदहरहः
शंसति यथा निविदो । ऽथ भूतेछ्दः[19] शंसति त्वमिन्द्र

---

1) So corr.; die hss. उ मायंस्तां; 2) °तर्न A pr. m.; 3) Fehlt in D; 4) So corr.; die hss. इत्येष; 5) ? ?; 6) स्वस्तमितिरे° D; 7) ते एवैश्वर A pr. m.; एवश्वर D; 8) अश्युपत्वा A pr. m.; 9) A. V. XX 135. 8 उतो; 10) उतमाश्यु D; 11) So alle hss.; man erwartet अश्युपत्वैव; 12) So alle hss.; A. V. XX 135. 9 °स्त्वेलत; 13) प्रतिगृह्य-ङ्गिरस A; प्रतिगृह्णोस्याङ्गिर: D; 14) रध्ये D; 15) प्रभु: A und F; 16) ददात्वासुरं A; ददत्वसुरं D; 17) चेतनं D; 18) °यतेत D; 19) So corr.; die hss. भूतेछन्द:

शर्म रिणोतीमे वै लोका भूतेह्रदो[1] ' ऽसुरान्ह वै देवा
अन्नं सेचिरे[2] भूतेन भूतेन जिघांसन्तास्तितीर्षमाणास्ता-
न्मे[3] देवाः सर्वेभ्यो भूतेभ्यो ऽह्रादयंस्तंयदेतानिमे देवाः
भ्यो भूतेभ्यो ऽह्रादयंस्तस्माद्भूतेह्रदस्तद्भूतेह्रदां[4] भूतेह्र-
[5] 'ह्रादयन्ति ह वापरामिमे[6] लोकाः ' सर्वेभ्यो भूतेभ्यो
एघंत्सर्वेभ्यो भूतेभ्यो[7] ह्रन्दते[8] य एवं वेद ' ॥ १४ ॥

अथाह्नस्याः शंसति यदस्या अंहुभेद्या इत्याह्नस्याद्वा
दं सर्वं प्रजातमाह्नस्याद्वा एतदधिप्रजायते ' ऽस्यैव स-
स्यात्यै प्रजात्यै ' ता वै षड्ंसत्यड्वा ऋतव ' ऋतवः पितरः '
तरः प्रजापतिः ' प्रजापतिराह्नस्यास्ता[9] दश[10] शंसे-
ति शांभव्यस्य वचो ' दशाक्षरा विराड्वैराजो यज्ञस्तां गर्भा
पजीवन्ति ' श्रीर्वै विराडंशो ऽन्नाद्यं ' श्रियमेव तद्विराजं
शस्यन्नाद्ये[11] प्रतिष्ठापयति ' प्रतितिष्ठन्तीरिदं[12] सर्वमनु-
तितिष्ठति ' प्रतितिष्ठति प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ' तिस्रः
सेदिति वात्स्यस्त्रिवृद्वै रेतः सिक्तं[13] संभवत्याण्डमुल्वं[14]

---

1) So corr.; die hss. भूतेह्रन्दो; 2) korrupt; सिचिरे D; 3) जिघांस-
न्तो° F. 4) So corr.; die hss. °द्भूतेह्रन्दस्तद्भूतेह्रन्दां; 5) So corr.; die
ss. °ह्रन्दत्वं; 6) Korrupt; vielleicht वा अपर°; 7) भूतभ्या D;
) नुदते D; 9) प्रजापतिरह्नस्यात् A und F; 10) दृश A pr. m. und F;
) यज्ञःस्यान्नाद्ये A pr. m.; 12) So corr.; die hss. प्रतिष्ठ°; 13) सिक्त
; 14) So corr.; °मल्पं A und F; °मल्बं D.

जराधु' त्रिवृत्प्रत्ययं माता[1] पिता यज्जायते तत्तृतीयम-
भूताच्चमेवैतच्चतुर्थी[2] शंसेत्सर्वा एव षोडश शंसेदिति
हैके[3] ' कामार्ता[4] वै रेतः सिञ्चति ' रेतसः सिक्तात्प्रजा
प्रजायन्ते ' प्रजानां प्रजननाय ' प्रजावान्प्रजनयिष्णुर्भव
प्रजात्यै[6] प्रजायते[7] प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ' ॥ १५

अथ दाधिक्रीं शंसति दधिक्राव्णो अकारिषमिति ' त
उत्तराः पावमानीः शंसति सुतासो मधुमत्तमा इत्येतं
दधिक्री[8] ' पवित्रं पावमान्यस्तद्ध हैके पावमानीभिर
पूर्वं[9] शस्त्वा तत उत्तरां दाधिक्रीं शंसन्तीयं[10] वागन्न
द्या[11] यः पवत इति वदन्तस्तद्ध तथा न कुर्यादुपनश्य
ह वागशनायती[12] ' स दाधिक्रीमेव पूर्वं शस्त्वा त
उत्तराः पावमानीः शंसति ' तद्यद्दाधिक्रीं[13] शंसतीयं व
गाद्धनस्यां वाचमवादीत्तद्देव[14] पवित्रेणैव वाचं पुनीते
सा[15] वा अनुष्टुब्भवति ' वाग्वा अनुष्टुप्तत्स्वेनैव छन्दस
वाचं पुनीते ' तामर्धर्चशः[16] शंसति ' प्रतिष्ठित्या एवा

1) मात्वा A pr. m.; 2) अभूतोयम् ? ein Wort? °तुर्थी D; 3) है
D und F; 4) कामार्ती A und F; 5) So corr.; die hss. सिक्ताःप्रज
6) प्रजापत्यै A pr. m.; प्रजात्यै ist versetzt worden, und muss hinte
प्रजननाय kommen; 7) प्रजयते D; 8) So corr.; die hss. दधिक्रा
9) पूर्वं A pr. m.; 10) So corr.: die hss. शंसतीयं; 11) Korrupt
12) °नायन्ति D; 13) °दद्दधिक्री D; 14) °त्तद्देव A pr. m., D und F
15) से A und F; 16) ता अर्ध° A sec. m.

पावमानीः शंसति ' पवित्रं वै पावमान्य ' इयं वागाह- नस्यां वाचमवादीत्तत्पावमानीभिरेव वाचं पुनीते ' ताः सर्वा अनुष्टुभो भवन्ति[1] ' वाग्वा अनुष्टुप्तत्स्वेनैव[2] छन्दसा वाचं पुनीते ' ता अर्धर्चशः शंसति ' प्रतिष्ठित्या एवाव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदित्येतं तृचमैन्द्राबार्हस्पत्यं सूक्तं शंसत्यथ हैतदुत्सृष्टं[3] ' तद्यदेतं तृचमैन्द्राबार्हस्पत्यमन्त्यं[4] तृचमैन्द्राज्जागतं शंसति सवनधारणमिदं गुल्मह[5] इति वदन्तस्तदु तथा न कुर्याच्छिद्रवायतना[6] वा इयं वागेषां होत्रकाणां यदैन्द्राबार्हस्पत्या तृतीयसवने ' तद्यदेतं तृच- मैन्द्राबार्हस्पत्यमन्त्यं तृचमैन्द्राज्जागतं शंसति स्व एवैनं तदायतने प्रीणाति स्वयोर्देवतयोः ' कामं[7] नित्यमेव परिदध्यात्कामं[8] तृचस्योत्तमया ' तदाहुः संशंसेत्षष्ठे ऽहनि न संशंसेत्कथमन्येष्वहःसु संशंसति ' कथमत्र न संशंस- तीत्यथो खल्वाहुर्नैव संशंसेत्स्वर्गो वै लोकः[9] षष्ठम- हरसमायी[10] वै स्वर्गो लोकः ' कश्चिद्वै स्वर्गे लोके शमयतीति ' तस्मान्न संशंसति ' यदेव न संशंसति तत्स्व-

---

1) भवति D; 2) °पुत्सर्वेनैव D; 3) °सृष्ट D; 4) °स्पत्यमतं A pr. m. und D; 5) Korrupt; 6) So corr.; die hss. °द्वायतना; 7) A pr. m. und F fügen प्रीणाति ein; 8) परिदध्यात्का° A und F; 9) So corr.; die hss. लोका:; 10) So corr.; °समाये A und F; °समायै D.

गस्य लोकस्य रूपं' यद्वैवैनाः[1] संशंसति यन्नाभानेदिष्ठो वालखिल्यो वृषाकपिरेवयामरुदेतानि वा अत्रोक्थानि भवन्ति तस्मान्न संशंसत्यैन्द्रो वृषाकपिः' सर्वाणि छन्दांस्यैतशप्रलाप' उपासौ यदैन्द्राबार्हस्पत्या तृतीयसवने तद्यदेतं तृचमैन्द्राबार्हस्पत्यं सूक्तं शंसत्यैन्द्राबार्हस्पत्या. परिधानीया विशो अदेवीरभ्याचरन्तीरित्यपरजना ह वै विशो देवीर्न[2] ह्यस्यापरजनं[3] भयं भवति' शान्ताः प्रजाः क्लृप्ताः सन्ते यत्रैवंविद् शंसति[4]' यत्रैवंविद् शंसतीति ब्राह्मणम् ॥ १६ ॥

॥ इत्यथर्ववेदे गोपथब्राह्मणोत्तरभागे षष्ठः प्रपाठकः ॥

---

1) यद्वैवैताः D; 2) अदेवी न D; 3) °परं जनं D; 4) यत्रैवंविद्वंशं° F.

॥ इत्यथर्ववेदब्राह्मणपूर्वोत्तरं समाप्तम् ॥

DIE IM GOPATHA BRĀHMAṆA VORKOMMENDEN MANTRAS.

अंशुरंशुष्टे देव सोमाप्यायताम् II 2. 4. [S. 168 Z. 1].

अक्षितो ऽस्यक्षित्यै त्वा मा मे क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिंल्लोक इह च II 1. 7. [S. 149 Z. 14].

अग्न आयाहि वीतये I 1. 29. [S. 21 Z. 13].

अग्निं त्वाहुर्वैश्वानरम् I 2. 21. [S. 57 Z. 7].

अग्निं दूतं वृणीमहे I 2. 23. [S. 61 Z. 9].

अग्निमीळे पुरोहितम् I 1. 29. [S. 21 Z. 7].

अग्निर्दैवत ऋग्वेदस्य I 5. 25. [S. 141 Z. 7].

अग्निर्यज्ञं त्रिवृतं सप्ततन्तुम् I 1. 12. [S. 10 Z. 4].

अग्निवासाः पृथिव्यसितज्ञूः I 2. 9. [S. 41 Z. 10].

अग्निष्टोमो ऽत्यग्निष्टोमः I 5. 23 [S. 135 Z. 11]

अग्निहोत्रं च मा पौर्णमासश्च यज्ञः I 3. 22 [S. 92 Z. 3].

अग्नीदग्नीन्विहर II 2. 16. [S. 182 Z. 4].

अग्ने पत्नीरिहावह II 2. 20. [S. 185 Z. 16].

आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी II 5. 15. [S. 241 Z. 4].
आहं सरस्वतीवतोः II 5. 13. [S. 239 Z. 13].

इच्छन्ति त्वा सोम्यासः सखायः II 6. 1. [S. 243 Z. 3 und 15].
इदं वसो सुतमन्धः II 5. 3. [S. 228 Z. 8].
इदं ह्यन्वोजसा सुतम् II 5. 3. [S. 228 Z. 8].
इदं जना उप श्रुत II 6. 12. [S. 262 Z. 7].
इदं ते सोम्यं मधु II 2. 20. [S. 185 Z. 10].
इदमहमर्वाग्वसोः सदने सीदामि II 1. 1. [S. 143 Z. 2].
इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः समुक्षितम् II 2. 22. [S. 187 Z. 2].
इन्द्रं वो विश्वतस्परि II 5. 12. [S. 238 Z. 9].
इन्द्रः कारुमबूबुधत् II 6. 12. [S. 263 Z. 4].
इन्द्रः पूर्भिदातिरद्दासमर्कैः II 4. 2. [S. 211 Z. 7], II 6. 1. [S. 243 Z. 1 und 11].
इन्द्र क्रतुविदम् II 3. 14. [S. 201 Z. 11].
इन्द्र जीव I 1. 39. [S. 32 Z. 8].
इन्द्र त्वा वृषभं वयम् II 2. 20. [S. 185 Z. 10].
इन्द्र पिब प्रतिकामं सुतस्य II 3. 14. [S. 201 Z. 7].
इन्द्रवन्त स्तुत II 2. 14. [S. 180 Z. 11].
इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पते II 2. 22. [S 187 Z. 6], II 4. 16. [S. 222 Z. 13].

इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामि वरुणस्योदरे II 1. 2. [S. 145 Z. 15].

इन्द्रस्य बाहू स्थविरौ वृषाणौ II 1. 18. [S. 155 Z. 7].

इन्द्रस्यौजो मरुतामनीकम् I 2. 21. [S. 58 Z. 3].

इन्द्राग्नी अजोहवुः II 5. 12. [S. 238 Z. 12].

इन्द्राग्नी अपसस्परि II 3. 15. [S. 202 Z. 5].

इन्द्राग्नी आगतं II 3. 15 [S. 202 Z. 4 und 7].

इन्द्राग्न्योरवो वृणे II 5. 13. [S. 239 Z. 13].

इन्द्राय मद्वने सुतम् II 5. 3. [S. 228 Z. 8].

इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदानाः II 2. 21. [S. 186 Z. 13].

इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य II 4. 15. [S. 222 Z. 8].

इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नः II 4. 15. [S. 222 Z. 1].

इन्द्रावरुणा सुतपाविमं सुतम् II 2. 22. [S. 187 Z. 4], II 4. 15. [S. 221 Z. 9].

इन्द्राविष्णू पिबतं मध्वो अस्य II 2. 22. [S. 187 Z. 12], II 4. 17. [S. 224 Z. 15].

इन्द्राविष्णू मदपती मदानाम् II 4. 17. [S. 224 Z. 3].

इन्द्रेण रोचना दिवः II 5. 13. [S. 239 Z. 11].

इमं स्तोममर्हते जातवेदसे II 2. 22. [S. 187 Z. 14].

इमा नु कं भुवना सीषधाम II 6. 12. [S. 261 Z. 8].

ऋग्भिः पृथिवीं यजुषान्तरिक्षम् I 5. 25. [S. 141 Z. 16].

ऋग्भिरेवोभयतो ऽथर्वाङ्गिरोभिर्गुप्ताभिर्गुप्ते स्तुत II 2. 14. [S. 180 Z. 5].

ऋग्भिः सह गायत्रं जागतमाहुः I 5. 25. [S. 141 Z. 13].

ऋग्भिः सुशस्तो यजुषा परिष्कृतः I 5. 25. [S. 142 Z. 2].

ऋग्वेदस्य पृथिवी स्थानम् I 5. 25. [S. 141 Z. 5].

ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् I 1. 22. [S. 15 Z. 11].

ऋचां विद्वान्पृथिवीं वेद संप्रति I. 5. 25. [S. 142 Z. 5].

ऋचो ऽस्य भागांश्चतुरो वहन्ति I 5. 24. [S. 137 Z. 13].

ऋजीषी वज्री वृषभस्तुराषाट् II 4. 2. [S. 211 Z. 16].

ऋजुनीती नो वरुणः II. 5. 12. [S. 238 Z. 6].

ऋतमृतवादिभ्यः II. 2. 4. [S. 168 Z; 10].

ऋतव एव प्रवोवाजाः I 5. 23. [S. 135 Z. 16].

ऋतुर्जनित्री तस्या अपस्परि II 4. 17. [S. 224 Z. 6].

ऋत्विजां च विनाशाय II 2. 5. [S. 169 Z. 16].

ऋषेर्यज्ञस्य चतुर्विधस्य अद्धाम् I 5. 24. [S. 137 Z. 10].

एकपाद्द्विपदः I 2. 9. [S. 41 Z. 1].

एकोनविंशः शमिता बभूव I 5. 24. [S. 140 Z. 4].

एतं नो गोपाय II 4. 9. [S. 216 Z. 14, 15 und 17].

तां ह ब्रितर्नः प्रत्यगृभ्णान् II 6. 14. [S. 268 Z. 1].

तामु ह ब्रितः प्रत्यायन् II 6. 14. [S. 267 Z. 13].

तामु ह ब्रितर्नः प्रत्यगृभ्णान् II 6. 14. [S. 268 Z. 3].

ते स्याम देव वरुण II 5. 13. [S. 239 Z. 3].

तोशा वृत्रहणा हुवे II 3. 15. [202 Z. 4].

त्रिविष्टपं त्रिदिवं नाकमुत्तमम् I 5. 25. [S. 142 Z. 13].

त्रिवृत्स्तोम ऋग्वेदस्य I 5. 25. [S. 141 Z. 9].

त्रिवृदसि II 2. 14. [S. 179 Z. 13].

त्रिष्टुब्रुद्राणां पत्नी II 2. 9. [S. 174 Z. 8].

त्वमिन्द्र शर्म रिणा (?) II 6. 14. [S. 268 Z. 15].

त्वष्टारं सोमपीतये II 2. 20. [S. 186 Z. 1].

दक्षिणाप्रवणाभूतः II 2. 5. [S. 170 Z. 1].

ददतो मे मोपदसः II 1. 7. [S. 150 Z. 1].

दधिक्राव्णो अकारिषम् II 6. 16. [S. 270 Z. 6].

दिवि त्वात्रिरधारयत् I 2. 17. [S. 50 Z. 15].

दिवो नु माम् I 2. 7. [S. 39 Z. 4].

दीक्षा सोमस्य राज्ञः पत्नी II 2. 9. [S. 174 Z. 10].

दीक्षितो दीर्घश्मश्रुः I 2. 1. [S. 32 Z. 13]. Fragment aus
कार्ष्णं वसानो दीक्षितो दीर्घश्मश्रुः A. V. XI 5. 6.

धरुणो ऽसि II 2. 14. [S. 179 Z. 11].
धर्मगुप्तो मा गोपाय I 2. 4. [S 35 Z. 13].
धर्मणे त्वा II 2. 13. [S. 178 Z. 12].
धियो यो नः प्रचोदयात् I 1. 36. [S. 28 Z. 11].
धेना बृहस्पतेः पत्नी II 2. 9. [S. 174 Z. 7].

नमस्ते ऽस्तु भगवन् I 1. 14. [S. 11 Z. 8].
नमो दिवे नमः पृथिव्यै II 2. 4. [S. 168 Z. 10],
नमो नमः II 2. 18. [S. 184 Z. 1 und 3].
नमोभिर्मित्रावरुणोत हव्यैः II 3. 13. [S. 200 Z. 11].
नाभुरसि II 2. 13. [S. 179 Z. 9].
निवर्तन्ते दक्षिणा नीयमानाः I 5. 25. [S. 140 Z. 14].
नूनं सा ते II 6. 5. [S. 249 Z. 1].
नू मर्तो दयते सनिष्यन् II 4. 17. [S. 224 Z. 7].
नू ष्टुत II 6. 5. [S. 249 Z. 2].

पङ्क्तिर्विष्णोः पत्नी II 2. 9. [S. 174 Z. 10].
पथ्या पूष्णः पत्नी II 2. 9. [S. 174 Z. 8].
परिपतये त्वा II 2. 3. [S. 167 Z. 2].
पशुभ्यस्त्वा II 2. 13. [S. 179 Z. 7].

यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः II 4. 2. [S. 211 Z. 12].

ये अग्नयो अप्स्वन्तः II 2. 12. [S. 177 Z. 7].

ये यजामहे I 3. 10. [S. 76 Z. 10]; I 5. 10. [S. 125 Z. 9]; I 5. 21. [S. 133 Z. 13].

यो ऽग्निर्नृमणा नाम II 1. 3. [S. 146 Z. 5].

यो न इदमिदं पुरा II 4. 16. [S. 222 Z. 15].

यो ऽनाज्ञातो अनभ्यक्तः II 6. 12. [263 Z. 9].

यो ब्रह्मवित्सो ऽभिकरो ऽस्तु वः शिवः I 5. 24. [S. 138 Z. 4].

यो विद्यात्सप्त प्रवतः I 2. 16. [S. 50 Z. 6].

रघुपत्वानः प्र जिगात बाहुभिः II 2. 22. [S. 187 Z. 10].

रथमिव सं महेमा मनीषया II 2. 22. [S. 187 Z. 15].

रश्मिरसि II 2. 13. [S. 178 Z. 11].

राज्ञो विश्वजनीनस्य II 6. 12. [S. 262 Z. 12].

रेतश्च मान्नं चेत ऊर्ध्वमुभौ I 3. 22. [S. 92 Z. 7].

रेवदसि II 2. 13. [S. 179 Z. 6].

वच्यस्व रेभवच्यस्व II 6. 12. [S. 262 Z. 9].

वनस्पते वीड्वङ्गो हि भूयाः I 2. 21. [S. 58 Z. 4].

वने न वा यो न्यधायि चाकन् II 6. 2. [S. 244 Z. 9].

वयमु त्वामपूर्व्य II 4. 16. [S. 222 Z. 14].

वयोधा असि II 2. 14. [S. 179 Z. 11].

वरं वृणीष्व I 2. 17. [S. 50 Z. 16].

वरुणं सोमपीतये II 2. 20. [S. 185 Z. 13].

वषट्कार मा मां प्रमृक्षो माहं त्वां प्रमृक्षम् II 3. 5. [S. 192 Z. 2].

वसतिश्च मामावास्यश्च यज्ञः पश्चात्प्राञ्चमुभौ I 3. 22. [S. 92 Z. 4].

वसिष्ठासो अभ्यर्चन्त्यर्कैः II 4. 2. [S. 211 Z. 10].

वसुको ऽसि II 2. 14. [S. 179 Z. 15].

वस्यष्टिरसि II 2. 14. [S. 179 Z. 16].

वाक् II 3. 5. [S. 192 Z. 2].

वाक्च मेष्टिश्चोत्तरतो दक्षिणाञ्चमुभौ I 3. 22. [S. 92 Z. 6].

वागध्यात्ममृग्वेदस्य I 5. 25. [S. 141 Z. 11].

वागोजः II 3. 6. [S. 192 Z. 10].

वाग्वातस्य पत्नी II 2. 9. [S. 174 Z. 6].

वाङ्म आस्यन् II 1. 3. [S. 146 Z. 12].

वात आ वातु भेषजम् I 3. 13. [S. 82 Z. 12].

वायव स्थ I 1. 29. [S. 21 Z. 10].

वितती किरणी द्वौ II 6. 13. [S. 265 Z. 5].

विराड्वरुणस्य पत्नी II 2. 9. [S. 174 Z. 10].

विशो ऽदेवीरभ्याचरन्तीः II 6. 16. [S. 272 Z. 6].

विश्वलोप विश्वदावस्य त्वासञ्जुहोमि II 4. 8. [S. 216 Z. 1].

विष्टम्भो ऽसि II 2. 13. [S. 178 Z. 15].

वि ह्नि सोतोरसृक्षत II 6. 12. [S. 265 Z. 15].

वीमे देवा अक्रंसत II 6. 13. [S. 266 Z. 1].

वृधत्करद्रुहन्मकृन्तत् I 1. 10. [S. 9 Z. 2].

वृधत्करद्रुहन्मकृन्तच्छमोम् I 1. 21. [S. 14 Z. 14].

वेदाश्छन्दांसि सवितुर्वरेण्यम् I 1. 32. [S. 25 Z. 8].

वेदैरभिष्टुतो लोकः I 5. 24. [S. 140 Z. 7].

वेषश्रीरसि II 2. 14. [S. 179 Z. 16].

वों भूर्भुवः स्वर्जनदोम् I 3. 3. [S. 67 Z. 4]. (so alle hss.)

वौषट् I 5. 10. [S. 125 Z. 10] und [S. 133 Z. 14].

व्यन्तरिक्षमतिरत् II 5. 13. [S. 239 Z. 5]; II 6. 5. [S. 248 Z. 14].

शंसावो दैव II 3. 10. [S. 196 Z. 12, S. 197 Z. 1 und 8].

शंसावोम् II 3. 10. [S. 196 Z. 11]; II 3. 16. [S. 202 Z. 10].

शक्मन ओजिष्ठाय II 2. 3. [S. 167 Z. 5].

शतं शतानि परिवत्सराणाम् I 5. 5. [S. 121 Z. 1.]

स त्वं नो नभसस्पतिः II 4. 9. [S. 216 Z. 14].

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु I 1. 26. [S. 18 Z. 13].

सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः II 4. 1. [S. 210 Z. 14]; II 6. 1. [S. 242 Z. 14]; II 6. 2. [S. 244 Z. 13].

स न स्तुतो वीरवद्धातु गोमत् II 4. 2. [S. 211 Z. 11].

सन्ति चैषां समानाः मन्त्राः I 5. 25. [S. 141 Z. 3].

सं ते पयांसि: II 3. 6. [S. 193 Z. 2].

संधिरसि II 2. 13. [S. 178 Z. 13].

सप्तदशं सहस्यं तम् I 5. 24. [S. 140 Z. 1].

सप्त विद्यात्परावतः I 2. 16. [S. 50 Z. 7].

सप्त सुत्याः सप्त च पाकयज्ञाः I 1. 12. [S. 10 Z. 5]; I 5. 25. [S. 140 Z. 8].

सप्त होतार ऋतुथा यजन्ति II 3. 8. [S. 194 Z. 4].

समानव्यानाभ्यां स्वाहा I 3. 13. [S. 81 Z. 5 und S. 82 Z. 5].

समानव्यानौ मे पाहि II 1. 7. [S. 149 Z. 16].

सम्राडसि त्रिष्टुप्छन्दाः I 5. 13. [S. 129 Z. 12].

स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहि स मां कर्मण्यं पाहि II 1. 4. [S. 148 Z. 5].

स सद्य इति पूर्वस्मादुत्तरं समुद्रम् I 2. 1. [S. 32 Z. 12].

स सुगोपातमो जनः II 2. 20. [S. 185 Z. 15].

सह श्रोत्रः II 3. 6. [S. 192 Z. 10].

साकं सूर्यस्य रश्मिभिः II 3. 13. [S. 200 Z. 11].

सांतपना इदं हविः I 2. 23. [S. 60 Z. 15].

सामभिरेवोभयतो ऽथर्वाङ्गिरोभिर्गुप्ताभिर्गुप्तैः स्तुत II 2. 14. [S. 180 Z. 8].

साम्ना दिव्येकं निहितं स्तुवन्तः I 5. 24. [S. 139 Z. 6].

साम्नोद्गाता ह्यादयन्नप्रमत्तः I 5. 24. [S. 139 Z. 3].

सायंप्रातर्होमौ I 5. 23. [S. 135 Z. 5].

सुतासो मधुमत्तमाः II 6. 16. [S. 270 Z. 7].

सुदितिरसि II 2. 13. [S. 179 Z. 1].

सूर्या मासाय कर्तवे I 2. 17. [S. 50 Z. 15].

सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्षे II 1. 2. [S. 145 Z. 6].

सेनेन्द्रस्य पत्नी II 2. 9. [S. 174 Z. 7].

सोमः पवते II 5. 4. [S. 230 Z. 1].

सोमपृष्ठाय वेधसे II 2. 20. [S. 186 Z. 3].

सोमं मन्यते पपिवान् I 2. 9. [S. 42 Z. 13].

सोमस्याग्ने वीहि II 3. 1. [S. 189 Z. 8 und 11].

स्तुत देवस्य सवितुः सवे II 2. 15. [S. 181 Z. 1].

स्तुतेषे II 2. 15. [S. 180 Z. 16].

स्तुतोर्जे II 2. 15. [S. 181 Z. 1].

CORRIGENDA.

Der pūrvabhāga steht von Seite 1 bis Seite 143, was nicht obenerwähnt ist.

S. **57** Z. 9 lies प्रथमं statt प्रतमं

S. **163** Z. 10 die Lesung der hss. „स्वस्यां" is vorzuziehen

S. **165** Z. 15 lies सिसृक्षमाणाः statt सिसृक्समाणाः

S. **169** Z. 17 lies विरिष्यते statt विर्ष्यते

S. **176** Z. 2 zwischen ऋध्यते ऋध्यते ist यजमान ausgefallen

S. **178** Z. 12 lies धर्मौ statt धर्मा

S. **185** Z. 15 lies सुगोपातमो statt सुगोपतमो

S. **187** Z. 5 lies सुतमिति statt सतमिति

S. **192** Z. 4 lies प्रतिष्ठासि statt प्रतिष्ठीसि

S. **202** Z. 4 lies तोशा statt तोषा

S. **211** Z. 16 lies °ज्ञीषी statt °ज्ञिषी

S. **221** Z. 14 lies °भ्राद् ग्यामसुरो statt °भ्रांग्यामसुरो

S. **222** lies oben ander Seite २ ॥ ४ । १५—१६ ॥ statt
२ ॥ ५ । १५—१६ ॥

S. **222** Z. 7 lies °ल्वा वां statt °ल्वावां

S. **239** Z. 13 lies सरस्व° statt स्वरस्व°

S. **265** Z. 13 lies प्रागपागुदग° statt प्रागपागुदाग°

